

Honoré de Balzac

Sivatagi szenvedély

Válogatott kisregények és elbeszélések

Válogatta, szerkesztette és jegyzetekkel ellátta

Tabák András

Fordította

Bartócz Ilona, Fedor Ágnes, Gyergyai Albert, Szávai Nándor

TARTALOM

El Verdugo *(Gyergyai Albert)*

Marana-vér *(Szávai Nándor)*

A vörös vendégfogadó *(Gyergyai Albert)*

Isten veled *(Bartócz Ilona)*

Sivatagi szenvedély *(Fedor Ágnes)*

Chabert ezredes *(Bartócz Ilona)*

El Verdugo¹

Martínez de la Rosának

Egy kis városban, Mendában, a harang éppen éjfél ütött. Ugyanabban a pillanatban egy fiatal francia tiszt, aki a mendai kastélyban, a kertet szegő hosszú terasz mellvédjére támaszkodott, úgy látszott, mély gondolatokba merült, amelyek nemigen férhettek össze a hadiélet gondtalanságával; igaz, hozzá kell tennünk azt is, hogy soha még ilyen óra, ilyen hely és ily éjszaka nem lehetett kedvezőbb az elmélkedésre. Spanyolország szép ege kék kupolát emelt a feje fölé. A szikrázó csillagok és az enyhén fénylő hold gyönyörű völgyre világítottak, amely csábító szépségében ott terült el a lábánál. Egy virágzó narancsfa mellől az őrnagy jól láthatta, mintegy száz láb mélységben, a kis Menda városát, amely az északi szelek elől, úgy látszott, a kastélyt tartó szikla tövéen keresett menedéket. Ha oldalt fordult, láthatta a tengert, amelynek ragyogó hullámai széles ezüstszalaggal keretezték be a tájéket. A kastély maga fényárban úszott. Egy bál vidám zűrzavara, a zenekar hangjai, néhány tiszt és táncosnők nevetése hozzá is eljutottak a hullámok távoli zsongásával keveredve. Az éjszaka hűvössége szinte újabb erőt öntött a nappali forróságtól elcsigázott testébe. Amellett a kert fái és virágai oly hévvel illatoztak, hogy a fiatalemberre valóságos illatár borult.

A mendai kastély egy spanyol nagyúr birtoka volt, aki ebben az időben egész családjával ott lakott. Az estély egész idején a nagyúr idősebbik lánya oly bánatos kíváncsisággal nézegette a fiatal tisztet, hogy a spanyol nő rokonszenve nem ok nélkül ringathatta álmokba a franciát. Clara igen szép teremtes volt, s Légenes márki vagyona eléggé tetemesnek látszott ahhoz, hogy a mi Victor Marchand-unk még gazdag hozományra is számíthasson, bár a lánynak három fiútestvére és egy húga is volt. Csak hát mint merjen hinni abban, hogy Spanyolország legögösebb arisztokrata aggastyánja odaadja leányát egy párizsi szatócs fiának! Különben is a spanyolok gyűlölték a franciákat.

Mivel G...t...r tábornok,² a tartomány kormányzója, gyanította a márkiról, hogy felkelést készít elő VII. Ferdinánd érdekében,³ Victor Marchand zászlóalját azért szállásolták el Mendában, hogy féken tartsa azokat a szomszédos vidékeket, amelyek a márkinak engedelmessé váltak. Ney marsall egy újabb sürgönye arra engedett következtetni, hogy az angolok ezen a tájon esetleg hamarosan partra szállnak, s ugyanakkor a márkira is felhívta a figyelmet, mint olyan emberre, aki a londoni kormánynak dolgozik. Épp ezért, a spanyol főúr jó fogadtatása ellenére, a fiatal francia tiszt szüntelenül figyelt és gyanakodott. Miközben a terasznak tartott, ahonnan szemügyre vehette a gondjaira bízott várost és környékét, magában azon tűnődött, vajon mivel magyarázza a márki iránta való, szüntelenül kimutatott barátságát s hogyan egyeztesse össze a vidék nagy nyugalalmát tábornoka nyugtalanságával; viszont, legalább egy

---

¹ Az elbeszélést Balzac 1829 októberében írta, és először a *Mode* című folyóirat 1830. januári számában jelentette meg. Az *Emberi Színjátékban* a *Filozófiai tanulmányok* második kötetében szerepel.

² *G...t...r tábornok*: minden bizonnyal Gautier tábornokról van szó, aki 1809 áprilisában a spanyolországi francia hadsereg vezérkarához került.

³ Miután Napóleon 1808-ban megszállta Spanyolországot, fivérét, Josephet ültette a spanyol trónra, I. József néven. Az 1808. május 2-i madridi népi felkeléssel kezdődő, csaknem hat évig tartó franciaellenes függetlenségi háború részben Ferdinánd trónörökös és a spanyol Bourbonok utódlásáért folyt. Ferdinánd végül 1814-ben lépett a spanyol trónra.

perce, az óvatosság egy neme s bizonyos érthető kíváncsiság egykettőre elűzte ezeket a gondolatokat a fiatal őrnagy elméjéből.

A városban ugyanis szokatlanul sok fényt vett észre. Szent Jakab ünnepe ellenére aznap reggel rendelte el, hogy a megszabott órában minden lámpát eloltsanak. Egyedül a kastély kapott felmentést a rendelet alól. Itt-ott ugyan látta felcsillanni katonái szuronyát a megszokott őrhelyeken; de sehogy sem tetszett neki ez az ünnepélyes csend, és semmi sem jelezte, hogy az ünnep mámore magával ragadta volna a spanyolokat. Igyekezett kitalálni, miért szegték meg a lakosok ezt a szigorú rendeletet, s titokzatos kihágásuk annál érthetlenebbnek tetszett, mivel mindenüvé küldött éjszakai őrjáratokat s a rendészettel megbízott tiszteket. A fiatalság lendületével már-már rohant egy nyíláson át, hogy mielőbb lejuthasson a magaslat szikláiról s hamarabb érjen oda, mint a rendes úton, ahhoz a kis őrhelyhez, amelyet a kastély felől, a város kapujánál állított fel, amikor valami gyöngye kis zaj egyszerre megállította futás közben. Úgy vélte, hogy az út homokja könnyű női léptektől csikorog. Hátrafordult s nem látott semmit; de szeme hirtelen megakadt az óceán rendkívüli ragyogásán. Ugyanott, ugyanabban a percben oly gyászos látvány tárult elé, hogy szinte belemerevedett ebbe a meglepetésbe, érzékeit vádolva tévedéssel. A hold fehérlő fényénél vitorlákat vett észre, mégpedig elég nagy távolságra. Megremegett s először próbálta meggyőzni magát, hogy ez a látvány semmi más, csak optikai csalódás, amelyet a hold és a hullámok szeszélye rögtönzött. Ugyanabban a pillanatban egy rekedt hang a tiszt nevét ejtette ki; a parancsnok a nyílás felé nézett, ahonnan lassan annak az őrszemnek a feje merült fel, akivel ma este a kastélyba kísértette magát.

- Őrnagy úr?

- Én vagyok. Mi baj? - felelte halkan a fiatalember, akinek valami előérzet azt sugallta, hogy titokban kell cselekednie.

- Ezek a zsidók odalenn úgy nyüzsögnek, mint a férgek, s ha megengedi, egykettőre elmondok, mi mindent figyeltem meg.

- Beszélj - felelte Victor Marchand.

- Utánamentem egy embernek, aki a kastélyból erre tartott, tolvajlámpával a kezében. Egy tolvajlámpa rettentően gyanús! Nem hinném, hogy ez a jó keresztény gyertyákat gyújtogatna ilyen tájban... Ezek belénk akarnak kötni, gondoltam magamban azonnal, s loholtam a nyomában. Találtam is, őrnagy úr, innen három lépésre, egyik jókora sziklán, egy csomó rőzseköteget. Hirtelen félelmes kiáltás szakította félbe a katonát, olyan, hogy visszhangzott tőle a város. Az őrnagy egyszerre váratlanul fényáradatban állott. A szegény gránátos golyót kapott és azonnal földre bukkott. Ugyanakkor szalma- és szárazfa-tűz csapott fel és úgy lángolt, akár a tűzvész, tíz lépésre a fiatalembertől. A bálteremben elhallgatott a muzsika és a nevetgélés. Az ünnep zaját és zenéjét halálos csend követte, amelyet most egyszerre nyögések szakítottak félbe. Az óceán fehér síkján ágyúlövés hangzott fel. A fiatal tiszt homlokáról csurgott a hideg verejték. Még a kardja sem volt vele. Egyszerre megértette, hogy katonáinak vége, s az angolok mindjárt partra szállnak. Még akkor is, ha élve marad, elveszti a becsületét, s már látta magát, hogy vonszolják a hadbíróság színe elé; akkor aztán végigmérte szemével a völgy mélységét s már-már leugrott, amikor Clara ragadta meg a kezét.

- Meneküljön! - mondta neki. - Bátyáim jönnek utánam, magát keresik, hogy megöljék. Ott lenn, a szikla lábánál, Juanito andalúziai lova várja. Siessen!

Két kezével tuszkolta; a meglepett fiatalember egy pillanatig bámulva nézett a lányra; de azután annak az életösztönnek engedve, amely az embert sose hagyja cserben, ha mégoly erős is a veszély, rohant a jelzett irányban a parkba, s futott a sziklákon át, ahol addig csak a kecskék jártak. Hallotta Clarát, mint buzdítja bátyjait az üldözésre; hallotta gyilkosai lépteit;

hallotta a puszkagolyók füttyülését a füle mellett; de azért elérte a völgyet, megtalálta a lovat, felült rá, s eltűnt, mint a villám.

Pár óra múlva a fiatal tiszt G...t...r tábornok szállására ért; vacsora közben találta, egész tábornokarával.

- Fejemet hozom tábornok úr! - mondta a zászlóaljparancsnok, sápadtan, s egészen összetörve.

Leült s elmondta szörnyű kalandját. Szavait félelmetes hallgatás fogadta.

- Szerencsétlen, de nem bűnös - szólalt meg végül a rettegett generális. - Végre is nem lehet felelős a spanyolok bűneiért; s hacsak a marsall nem dönt másképp, én magam máris felmentem.

De ezek a szavak csak gyenge vigaszt nyújtottak a szerencsétlen parancsnoknak.

- Hogyha megtudja a császár! - kiáltotta.

- Valószínűleg agyonlövöti - felelte a tábornok -, de addig még meglátjuk. Egy szó, mint száz, erről már ne beszéljünk - tette hozzá szigorú hangon -, inkább csak a bosszúnkról, hogy üdvös félelmet keltsünk ott, ahol vadak módjára folytatják a háborút.

Egy óra múlva útban volt egy egész ezred gyalogság, egy lovasszázad és egy tüzérsztag. Az egész menetoszlop élén a tábornok és Victor lovagolt. A katonák már hallottak pajtásaik lemészárlásáról, s csak úgy égtek a bosszúvágytól. A hadiszállás és a Menda városa közötti utat boszorkányos sebességgel járták meg. Útközben a tábornok több felfegyverzett falura bukkant. Valamennyi nyomorult helységet bekerítették s a lakosokat megtizedelték.

Valami érthetetlen végzet arra bírta az angol hajókat, hogy további közeledés helyett a nyílt tengeren vesztegeljenek; de aztán később kiderült, hogy ezek a hajók csak tüzéséget hoztak magukkal, és így gyorsabban haladtak, mint a többi szállítóhajó. Menda városa ilyen módon hiába várta védelmezőit, holott az angol vitorlások az ő előőrseiknek látszottak, s a francia csapatok majdnem puska lövés nélkül, egykettőre bekerítették. A halálra ijedt lakosok mind megadták magukat, mégpedig feltétel nélkül. A félszigeten nem is oly ritka önzetlenség sugallatára, a franciák gyilkosai, sejtve, hogy a tábornok közismert kegyetlenségével tán felégeti az egész várost és kardélre hányatja Menda minden lakosát, ajánlkoztak, hogy ők maguk adják fel magukat a generálisnak. A tábornok beleegyezett, de azzal a kikötéssel, hogy a kastély lakóit az ő kezébe szolgáltatják, mégpedig a márkitól az utolsó lakájig. Miután a mendaiak ezt a feltételt is elfogadták, a tábornok megígérte, hogy mindenki másnak megkegyelmez s katonáinak megtiltja a fosztogatást vagy a gyújtogatást. Viszont roppant sarcot vetett ki, s a leggazdagabb lakosoknak túszként kellett jelentkezni a fizetés kezességéül; ennek a határidejét huszonnégy órában állapította meg.

A tábornok mindent megtett, hogy megóvja csapatai biztonságát, gondoskodott a hely védelméről, s szigorúan megtiltotta a házakban való elszállásolást. Miután a katonák a szabadban ütöttek tanyát, ő maga a kastélyba ment, s megszállta, akárcsak egy várat. A Légenes család tagjait, valamint a személyzetet azonnal őrizetbe vették, megkötözték s ugyanabba a terembe börtönözték, ahol a bált tartották. Innen, ennek a teremnek valamennyi ablakából könnyen végig lehetett látni a városra néző teraszon. A vezérkar egy szomszédos csarnokban rendezkedett be, s itt vitatták meg azonnal, a tábornok elnökletével, hogyan védekezzenek az ellenséges partraszállás ellen. Miután még elküldtek egy hadsegédet Ney marsallhoz⁴ s ágyúkat

---

⁴ Ney, Michel (1769-1828): marsall, a francia hadsereg egyik legtehetségesebb hadvezére.

vontattak fel a partra, a tábornok és a vezérkar végre rátért a foglyokra. Kétszáz spanyolt, akiket a város lakói adtak kézre, azonnal agyonlőttek a teraszon.

E katonai kivégzés után a tábornok elrendelte, hogy ugyanannyi akasztófát állítsanak a teraszra, ahány fogoly van a bálteremben, és azonnal hívják oda Menda város hóhérját. A vacsoráig maradót Victor Marchand arra használta, hogy benézzon a kastély foglyaihoz. Csakhamar visszajött a tábornokhoz.

- Azért sietek, hogy kegyelmet kérjek - mondta elfulladó hangon.

- S épp maga! - felelt a tábornok, keserű gúnnal a hangjában.

- Sajnos - válaszolt Victor. - Szomorú kegyelmet kérek. A márki látta az akasztófákat, szeretné, ha családját másféle büntetésben részesítenék, s kéri, hogy akasztófa helyett fejezzék le a nemeseket.

- Úgy lesz! - mondta a tábornok.

- Azonkívül még azt kéri, ne tagadják meg tőlük a vallás végső vigasztalását, és oldják le bilincseiket; ígéri, nem próbálnak elmenekülni.

- Megengedem - szólt a tábornok. - De ön felel valamennyiért.

- Az aggastyán felajánlja egész roppant vagyonát, ha legkisebb fia kegyelmet kap.

- Ne mondja! - felelt a generális. - Az ő egész vagyonával máris Joseph király rendelkezik.

Elhallgatott. Megvető ötlet szántott végig a homlokán s így folytatta:

- Többet kapnak, mint amennyit kérnek. Kitalálom, miért olyan fontos ez a legutolsó kérése. Nos, hát mondja meg neki, hogy megveheti neve fennmaradását, de úgy, hogy egész Spanyolország emlékezzék az árulásra és a büntetésre! Meghagyom a vagyonát s az életét annak a fiának, amelyik vállalkozik a hóhérságra... Menjen, s többet ne beszéljen erről.

A vacsorát felszolgálták. A tisztek az asztal körül nekiláttak az evésnek, annál is inkább, mert a fáradtság felcsigázta az étvágyukat. Egyedül csak Victor Marchand hiányzott a lakomáról. Miután soká habozott, visszatért a bálterembe, ahol most ez az oly gögös Légenes család búslakodott s szomorúan szemlélte ezt az eléje táruló látványt, ott, ahol két nappal előbb a két lány s a három fiatalember mámoros keringőzését láthatta; elborzadt, ha arra gondolt, hogy ezt az öt fiatal főt hamarosan a hóhérbárd vágja el a törzsétől. Az apa, az anya, a három fiú és a két lány meg se moccant az aranyozott karosszékbe kötözve. Nyolc szolgájuk ott állt mögöttük, mindegyik hátrakötött kézzel. Ez a tizenöt elítélt komoran nézegette egymást, s szemük alig árulta el legbensőbb érzelmeiket. Némelyikük homlokán keserű lemondás látszott és a kudarc bánata. Katonák álltak körülük, merev mozdulatlanságban, s tisztelettel tekintve kegyetlen ellenségeik fájdalmára. Amikor Victor megjelent, minden arc feléledt a kíváncsiságtól. Parancsára a katonák feloldozták az elítélteket, ő maga meg Clarához ment, hogy megszabadítsa kötelekeitől. A lány szomorúan elmosolyodott. A tiszt akarva, nem akarva megérintette a lány karját s bámulta a szénfekete haját és hajlékony derekát. Igazi spanyol szépség volt: spanyol színű, spanyol szemű, hosszú, hajlott szempilláival s még a holló szárnyánál is feketébben fénylő szembogárral.

- Sikerült? - fordult hozzá Clara, azzal a gyászos mosollyal, amelyben még ilyenkor is van valami a fiatal lányból.

Victor akaratlanul is felsóhajtott. Egymás után Clarára és három fiútestvérére nézett. Az egyik, a legidősebb, harmincéves lehetett. Kicsi volt, elég formátlan, büszke és megvető arc-kifejezéssel, modora nem volt híjával egy bizonyos választékosságnak, amellet, úgy látszott,

ismeri azt a finomabb érzékenységet, amely a spanyol udvariasságnak valaha olyan jó hírt kölcsönzött. Juanito volt a neve. A másik fiú, Felipe, vagy húszéves lehetett. Hasonlított Clarára. A legifjabb nyolcéves volt. Egy festő Manuel vonásain biztosan felfedezett volna valamit abból a római állhatatosságból, amely a republikánus Dávid gyermekképeiről sugárzik. Az öreg márki fehérfürtös feje mintha csak egy Murillo-képről került volna a terembe. A parancsnok e látványra csak a fejét ingatta: hogy várhatná, hogy bármelyik is ráállna a generális alkujára? Mindamellet volt annyi mersze, hogy közölje az egésztest Clarával. A leány először beleborzadt, de arca hirtelen megenyhült, majd letérdelt apja elé.

- Apám! - szólt hozzá - esküdted meg Juanitót, hogy híven fog engedelmeskedni a te parancsodnak; mi mindenbe beleegyezőnk.

A márkinét hirtelen reszketeg reménység szállta meg; de mikor férjéhez hajolva meghallotta, hogy micsoda szörnyűséget közölt vele a fiatal lány, az anya elvesztette eszméletét. Juanito mindent megértett, s oly szilajon ugrott talpra, akár egy ketrecbe zárt oroszlán. Victor felelősséget vállalt, hogy elküldi a katonákat, miután a márkiék teljes megadást ígértek. A szolgákat elvitték, s a hóhér felakasztotta mindnyájukat. Amikor a családra már csak Victor vigyázott, az idős apa felállt, és így szólt:

- Juanito!

Juanito csak feje egy mozdulatával felelt, amely egyet jelentett a kérés megtagadásával; utána székére hullt és csak nézte szüleit, száraz és rettenetes tekintettel. Clara a térdére ült, s vidám arccal így kérlelte:

- Juanitóm, kedvesem - mondta, és átkarolta a nyakát s megcsókolta szemhéját -, ha tudnád, milyen jó lesz a halál, hogyha a te kezedből kapom! Így majd nem kell irtóznom a hóhér gyűlöletes kezétől. Meggyógyíts minden rám váró bajtól és... ugye, kedves Juanitóm, úgysem akartad, hogy férjhez menjek, akkor pedig...

A leány bársonyos szeme tüzes tekintetet lövellt Victorra, mintha bátyja szívében a franciák gyűlöletét akarná felkelteni.

- Légy bátor - szólt hozzá öccse, Felipe. - Különbö fajtánk egészen kihalt, habár a királlyal rokon.

Egyszerre Clara talpra ugrott, a testvérek csoportja Juanito körül szétszéledt, s ez a jogosan lázadó fiú idős apját látta maga előtt, aki ünnepélyes hangon így szólt hozzá:

- Juanito, parancsolom!

A fiatal gróf mozdulatlan maradt, amire apja térdre esett. Clara, Manuel és Felipe önkéntelen is követte a példát. Mindnyájan, kitárt kezükkel, annak próbáltak könyörögni, akinek a családot meg kell menteni a feledéstől, s mintha csak ismételték volna az apai kérelmet:

- Fiam, hát nincs benned spanyol erő és igazi érzékenység? Meddig hagysz még térdén állva? S szabad-e csak a magad életére s szenvedéseire gondolnod? Az én fiam ez, asszonyom? - tette hozzá az aggastyán s a márkiné felé fordult.

- Beleegyeznek! - kiáltott fel végső kétségbeesésében az édesanya, amikor látta, hogyan enyhül meg Juanito szemöldöke, mivel csak ő ismerte ennek a jelentőségét.

Mariquita, a legkisebbik lány, térdén állt és úgy fogta föl gyöngye karjába az édesanyját; s mivel forró könnyeket ontott, kisöccse, Manuel megpirongatta. E pillanatban érkezett a kastély házikáplánja; a család azonnal körülfogta, s odavezette Juanitóhoz. Victor nem bírta tovább ezt a látványt, intett Clarának, s rohant, hogy még egy próbát tegyen a tábornoknál; épp

jókedvében találta, a lakoma közepén s tisztjeivel koccintgatva, akik máris belefogtak vidámnál vidámabb históriáikba.

Egy óra múlva Menda lakóiból száz előkelőség jött a teraszra, hogy a tábornok parancsára, végignézzék a Léганesek kivégzését. Egy osztag katonát is kirendeltek a spanyolok féken tartására: ezeknek az akasztófák alá kellett állniuk, ahol még akkor ott függtek a márkiék cselédjei. A polgárok feje szinte a mártírok lábát súrolta. Harminc lépésre tőlük töké állt és egy hóhérbárd csillogott. A hóhér is ott volt, az esetre, ha Juanito nem vállalná a feladatát. Csakhamar a spanyolok, a legmélyebb csend közepette, több ember léptét hallották, egy kis csapat katona kimért járásának dobogását s puskáik könnyű csattogását. Ezek a különböző zajok éppoly módon keveredtek a tiszt lakoma víg hangjaival, mint nemrég a bál csalfa tánczenéje a véres árulás előkészületeivel. Minden szem a kastély felé fordult, s már látták is a nemes dinasztia, amelynek minden egyes tagja hihetetlen szilárdsággal közeledett. Mindegyikük homloka nyugodt volt és felhőtlen. Egyetlen ember támaszkodott sápadtan és összetörten a papra, aki a vallás minden vigaszával próbálta erősíteni ezt az embert, az egyetlen, aki túléli a többi. A hóhér - mint mindenki - megértette, hogy Juanito elfoglalta a helyét egy napra. A vén márki és felesége, Clara, Mariquita és a két fiú egymás mellé térdeltek, pár lépésre a végzetes helytől. Juanitót a pap támogatta. Amikor a tökéhez ért, a hóhér meghúzta a ruhaujját, félrevonta: bizonyosan tanácsokat adott neki. A gyóntató oly módon helyezte el az áldozatokat, hogy ne láthassák a kivégzést. De ők igazi spanyolok voltak, s egyenesen és erősen álltak mind a lábukon.

Clara rohant elsőnek bátyja felé.

- Juanito - mondta neki -, könyörülj a gyengeségemen! Kezdd velem!

Ugyanakkor felhangzottak egy férfi rohanó léptei. Victor érkezett oda, e jelenet színhelyére. Clara már térdelt, fehér nyaka már várta a hóhérbárdot. A tiszt elsápadt, de volt annyi ereje, hogy odafusson.

- A tábornok kegyelmet ad neked, ha hozzám jössz feleségül - mondta neki halk hangon.

A spanyol lány büszke és lenéző tekintetet vetett a tisztre.

- Végezz, Juanito! - mondta mélyen zengő hangján.

Feje Victor lábához hullott. Léганes márkiné megvonaglott, amikor ezt a zajt meghallotta: de ez volt a fájdalmának egyetlen látható jele.

- Jó lesz így, Juanito bátyám? - kérdezte a kis Manuel testvérétől, fejét a tökére hajtva.

- Mariquita, mi az? Te sírsz? - mondta Juanito a húgának.

- Ó, igen - felelte a fiatal lány. - Terád gondolok, szegény Juanitóm: milyen rossz lesz neked minélkülünk!

Csakhamar feltűnt a márki kevély arca. Nézte gyermekei vérét, odafordult a néma és mozdulatlan nézőkhöz, kinyújtotta két kezét fia, Juanito felé, s erős hangon így szólalt meg:

- Spanyolok, most adom fiamra az én apai áldásomat! Rajta, márki, nem kell félned, nem érhet semmi szemrehányás.

De amikor Juanito meglátta anyját, a gyóntatóra támaszkodva, felkiáltott:

- Édesanyám!

Hangja a borzalom ordítását váltotta ki a nézőkből. Még a lakoma lármája s a tisztek víg nevetése is lecsillapult erre a szörnyűséges üvöltésre. A márkiné megértette, hogy Juanito bátorsága már kimerült, egyetlen ugrással átlendült a terasz kőkerítésén, s feje ott zúzódott szét a kiszögellő sziklákön. Egyszerre a bámulat kiáltása hangzott fel. Juanito elájult.

- Tábornok úr - szólalt fel egy félig részeg katonatiszt -, most hallom Marchand-tól, miféle kivégzések folynak odakinn; fogadok, nem a tábornok úr parancsára...

- Felejthetjük-e, uraim - kiáltott fel G...t...r tábornok -, hogy talán egy hónap múlva ötszáz család gyászol Franciaországban, és hogy mi Spanyolországban vagyunk? Azt akarják, hogy itthagyjuk a csontjainkat?

Ez után a beszéd után nem akadt senki, de még egy hadnagy sem, aki hozzányúlt volna a poharához.

Minden tisztesség ellenére, amivel ma is körülveszik, az *El verdugo* (a hóhér) cím ellenére, amelyet a spanyol király nemesi címként adományozott az utolsó Légenesnek, Juanitót emészti a bánat, egyedül él, s csak ritkán mutatkozik. Csodálatos bűne terhét nehezen tudja hordani, s úgy látszik, türelmetlenül várja fiának a születését, hogy így végre joga legyen azoknak az árnyaknak a társaságához, amelyek földi útjain szüntelenül kísérik.

Gyergyai Albert fordítása

Marana-vér⁵

Merlin grófnőnek

Suchet marsall nagy fegyelmet tartott hadtestében, de némi zavart és kilengést Tarragona bevétele után ő sem tudott megakadályozni. Voltak jóhiszemű tisztek, akik szerint a győzelem e mámoren alig különbözött a harácsolástól, amit a marsall egyébként rögtön elfojtott. Amikor helyreállt a rend, s az ezredek körletükbe vonultak, és a helyőrségi parancsnokot is kinevezték, megkezdődött a katonai közigazgatás. A város mesztic-arcot öltött. Francia módra szerveztek mindent, de a spanyoloknak megengedték, hogy in petto nemzeti szokásaik szerint éljenek. A kezdeti fosztogatás időtartamát nehéz volna meghatározni, s éppúgy megvolt a maga könnyen fellelhető oka, mint minden jelenségnek a nap alatt. A marsall hadseregének egyik ezrede csaknem kizárólag olasz katonákból állt, s parancsnokuk bizonyos Eugene ezredes volt, rendkívül bátor ember, valóságos második Murat, de aki későn kezdte a háborúskodást, s így nem jutott néki bergi nagyhercegség, sem nápolyi királyság, sem pedig golyó Pizzóban. Koronákat nem szerzett ugyan, de olyan helyzetben volt, hogy golyókat annál könnyebben szerezhetett, s cseppet sem lenne csodálatos, ha kapott volna is egyet-kettőt. Az ezred alapját az olasz légió töredékei alkották. Ez a légió ugyanazt a szerepet játszotta akkor Olaszországban, mint a gyarmati zászlóalj a mai Franciaországban. Állomáshelye, Elba szigete, arra szolgált, hogy oda deportálhassák, tisztességes formák között, azokat a fiatalokat, akiknek jövője aggodalomra adhatott okot, meg azokat a megrekedt nagy embereket, akiket a társadalom a békétlen jelzővel már jó előre megbélyegez. Nagyrészt meg nem értett emberek ezek, akiknek élete megszépülhet egy asszonyi mosolytól, amely kiemeli őket ragyogó pályafutásukból, vagy pedig szörnyűvé válhat egy tivornya végén, részeg ivótársuk gonosz megjegyzésére. Napóleon hatodik gyalogezredébe sorolta ezeket az erélytől duzzadó embereket, s azt remélte, hogy az ágyúgolyó okozta kiesésektől eltekintve, tábornokká változtatja csaknem valamennyit; de a császár számítása csak a halál pusztítására vonatkozóan vált be hiánytalanul. Ez a gyakran megtizedelt, mégis változatlan ezred nagy becsületet vívott ki magának a harctereken, és ocsmány hírnevet a magánéletben. Tarragona ostrománál az olaszok elvesztették jeles kapitányukat, Bianchit, ugyanazt, aki a hadjárat során fogadott, hogy megeszí egy spanyol őrszem szívét, és meg is ette...

Bár Bianchi valóságos fejedelme volt ezeknek az emberi bőrbe bújó démonoknak, akik az ezred kettős hírnevét megteremtették, mégis élt benne bizonyos lovagi becsület, olyasféle, aminek a kedvéért a legszörnyűbb féktelenséget is megtűr a hadseregben. Hogy rövidre fogjuk, ha egy századdal korábban él, pompás kalóz lett volna. Alig pár napja fényes haditettel tüntette ki magát, s a marsall meg akarta jutalmazni. Bianchi mindent visszautasított, rangot, pénzt, új érdemrendet, egyetlen kegyet kért csupán: hadd rohanhassa meg elsőnek Tarragona sáncait. A marsall tudomásul vette a kérést, majd megfeledezett az ígéretéről; de Bianchi eszébe juttatta Bianchit. A nekidühödött kapitány elsőnek tűzte a vár fokára a francia zászlót, s itt egy szerzetes azonmód lelőtte.

---

⁵ Az elbeszélést Balzac 1832 novemberében fejezte be, és először a *Revue de Paris* közölte 1832 decemberében és 1833 januárjában. Az *Emberi Színjátékban* a *Filozófiai tanulmányok* második kötetében szerepel.

Erre a történelmi kitérőre azért volt szükség, hogy megmagyarázzuk, miként hatolt a hatodik gyalogezred elsőnek Tarragonába, és miért fajult szórványos fosztogatássá az a zűrzavar, amely természetes következménye egy város erőszakos meghódításának.

A sok vasból kovácsolt férfi közt két jelentéktelen tiszt is akadt az ezredben, de ezek, éppen egymásra utalt helyzetüknél fogva, elég fontos szerepet játszanak ebben a történetben.

Az egyik, félig katona, félig polgár, a ruhaellátást irányította, s azt tartották róla, hogy, katonanyelven szólva, ért a boldoguláshoz. Hősnek játszotta ki magát, társaságban hetvenkedett, hogy a hatodik gyalogezred tisztje, böködött a bajszával, mint aki az egész világot pozdorjává zúzná, de bajtársai nem sokra becsülték. Jó szerencséje óvatossá tette. Ezért aztán, két okból is, tyúkkapitánynak nevezték. Először is, mert már egy mérföldről megszagolta a puskaport, és nagy szárnycsattogtatással menekült a golyók elől; aztán volt ebben a gúnynévben valami csípős, katonás célzás, amit egyébként megérdemelt, és amelyre bárki más büszke lett volna. Montefiore kapitány, a nevezetes milánói Montefiore család sarja, de aki az olasz királyság törvényei értelmében nem viselhette a címét, a legmutatósbab fiúk egyike volt a hadseregben. Ez a csinos arc lehetett egyik titkos oka nagy óvatosságának a csaták idején. Egyetlen sebesülés kettészelhette a homlokát, kilyuggathatta az arcát, eltörhette az orrát, és csúffá tette volna a legszebb olasz férfiarcot, amelynek finom vonalait egy álmodozó nő valaha is megrajzolta. Ahhoz a típushoz hasonlított, amely Girodet haldokló ifjú törökjét ihlette a *Lázadás Kairóban* című képén, mélabús arc volt, olyasféle, amely majdnem mindig lépre csalja a nőket. Montefiore márkinak csak családi vagyona volt, pár évre minden jövedelmét elzalogosította, hogy olyan olaszos kedvteléseket engedjen meg magának, amilyeneket Párizsban meg sem értenének. Anyagi romlását az okozta, hogy színházat bérelt Milánóban, s itt valami rossz énekesnőt akart népszerűvé tenni, csak azért, mert, így mondta, a nő az örülésig szerette őt. Montefiore kapitány előtt tehát ragyogó jövő állt, amit bolondság lett volna egy darab ócska piros szalagért eljátszani. Hős nem volt, de legalább filozófus volt, s ezen a téren, hogy parlamentünk kifejezésével éljünk, elődöket is felmutathatott. Nem esküdözött-e II. Fülöp⁶ a saint-quentini csatában, hogy nem akar többé tüzet látni, legfeljebb az inkvizíció máglyáit; s nem helyeselt-e neki Alba herceg⁷, hogy rossz üzlet egy koronát kénytelen-kelletlen, ólomgolyóra becserélni? Montefiore tehát Fülöp híve volt mint márki, és Fülöp híve volt mint szépfíú; egyébként éppen olyan mély politikus, amilyen II. Fülöp lehetett. Nem törődött a gúnynevével, sem az ezred megvetésével, mivel azt gondolta, hogy bajtársai csak afféle léhűtők, és később, ha éppen túlélük az öldöklő háborúskodást, úgysem ad senki a véleményükre. Aztán meg az arca valóságos értékével volt; máris ezredesnek látta magát, mert hiszen előbb vagy utóbb szükségszerűen kinevezik, akár valami női kegy folytán, akár azért, mert némi ügyeskedéssel ruházati tisztből parancsörtisztté, parancsörtisztből pedig egy előzékeny marsall szárnysegédjévé változhat. A dicsőség neki öltözködés kérdése volt csupán. Akkor aztán egy szép napon nem is tudom melyik újság így ír majd róla: a hős Montefiore ezredes, és így tovább. Akkor már százezer escudo lesz a jövedelme, feleségül vesz egy előkelő leányt, és senki sem meri kétségbe vonni a bátorságát vagy ellenőrizni a sebhelyeit. Montefiore kapi-

---

⁶ II. Fülöp (1527-1598): spanyol király, uralkodott 1556-tól. Vesztes háborút viselt Anglia és Franciaország ellen, másfelől igen nagy sikert könyvelhetett el Portugália bekebelezésével és a portugál gyarmatoknak a spanyol világbirodalommal való egyesítésével. Az európai ellenreformáció feje volt, a bigott, kegyetlen vallásosság valóságos jelképe. Uralkodása alatt tört ki a németalföldi szabadságharc.

⁷ Alba, Fernando Alvarez de Toledo y Pimentel (1507-1582): politikus és hadvezér, 1567 és 1573 között Németalföld kormányzója. Rettenetes kegyetlenséggel próbálta leverni az Orániai Vilmos vezette németalföldi szabadságharcot, de kezdeti sikerei után végül kudarcot vallott.

táynak barátja is volt, Diard fertálmester⁸ személyében, aki Provence-ban, Nizza környékén született.

Akár fegyházban legyünk, akár egy művész padlásszobájában, egy barát sok keserűségért nyújt vigaszt. Montefiore és Diard filozófusok voltak, s a bűnben való egyezés révén vigasztalódtak, ahogy két művész a dicsőség reményével csitítaná fájdalmát. Mindketten eredményeiben s nem haditetteiben szemlélték a háborút, a halottakat pedig egyszerűen fajankóknak tartották. A véletlen sodorta őket ide, holott valami kongresszus zöldposztós asztala körül lett volna helyük. Montefiorét a természet a Rizziók⁹ képére alkotta, Diard-t pedig a diplomata formájára. Mindketten azzal a lázas, mozgékony, félig nőies szervezettel voltak megáldva, amely jóra és rosszra egyaránt alkalmas, s amelyből e sajátos vérmérséklet szeszélyei folytán, egyaránt születhetik büntett vagy nemes cselekedet, nagylelkű szándék vagy gyáva megfutamodás. Sorsuk minden pillanatban attól a többé vagy kevésbé heves nyomástól függ, melyet szilaj és múló szenvedélyek idegrendszerükre gyakoroltak. Diard elég jó könyvelő volt, de egy katona sem bízta volna rá erszényét vagy végrendeletét, talán az ellenszenv miatt, amit a harcosok a hivatalnokokkal szemben éreznek. Volt a fertálmesterben némi merészség, meg fiatalos nagylelkűség is, csupa olyan érzés, melyet egyesek, ahogy öregszenek, számításból vagy valami okoskodás miatt, sorra lehántanak magukról. Naponként változott, akár egy szőke asszonyi szépség, de mindig hetvenkedő, nagyszájú volt, meg összevissza locsogott. Művésznek mondta magát, s két híres tábornok példáját követve ő is műtárgyakat gyűjtögetett, csak azért, bizonygatta, hogy megmaradjanak az utókornak. Társai zavarban lettek volna, ha igaz képet kell róla rajzolniuk. Akik alkalomadtán az erszényére szorultak, gazdagnak vélték; de Diard kártyás volt, a kártyásoknak pedig sosincs vagyonuk. Kártyás volt Montefiore is, s a tisztek játszottak velük; mert az emberiség szégyenére legyen mondvá, zöld asztal körül akárhányszor látunk olyanokat, akik a játszma végeztével nem köszöntik, mert megvetik egymást. Bianchi éppen Montefioréval fogadott ama bizonyos spanyol szív dolgában.

Montefiore és Diard hátul kullogtak az ostrom idején, de amikor a város elesett, elsőnek érkeztek a központba. Csetepaték során adódik ilyen véletlen. Csakhogy a két barát ezt mindig is így szokta. Egymást segítve bátran a keskeny és homályos utcácskák labirintusába hatoltak, hogy mindegyik lebonyolítsa a maga kis üzleteit: az egyik festett madonnákat, a másik élő madonnákat keresett. Egy helyen Diard egy kolostorpitvart látott, s mivel a kapu be volt törve, berohant, hogy megfékezze a dühöngő katonákat. Jókor érkezett, és még megakadályozhatta, hogy két párizsi martalóc szitává löje Albani¹⁰ egyik Szűz Mária-ját; megvásárolta tőlük, bár a két lövész katonás jókedvében máris jókora bajusszal ékesítette a képet.

Montefiore magára maradt, s a kolostorral szemben egy posztókereskedő házát pillantotta meg; ahogy szeme végigsiklott az épületen, a házból rálóttek, de ő csak egy lány tekintetének villámcsapását érezte, s látta, mint bújik meg, kíváncsiskodva, egy ablakredőny sarka mögött. A megtiport Tarragona, a dühöngő, minden ablakából tüzet okádó Tarragona, a meggyalázott Tarragona, zilált hajával és félig csupaszon, a lángoló utcák tele gyilkos és meggyilkolt francia

---

⁸ *fertálmester*: szállásmester

⁹ *Rizzio, Dávid* (?-1566): a skót királynő, Stuart Mária kegyence volt; végül a királynő férje ölette meg. Az alacsony sorból fölvergődött, gátlástalan és nagy hatalmú kegyenc prototípusa.

¹⁰ *Albani, Francesco* (1578-1660): olasz festő; édeskés, közhelyes képeit egy időben nagyon kedvelték és sokra tartották.

katonákkal: nem érdemel-e ez a kép egy tekintetet, egy rettenthetetlen spanyol leány tekintetét? Nem óriási bikaviadal-e mindez?

Montefiore most nem a fosztogatásra gondolt, egy pillanatig a sikolyokat, a puskaropogást, az ágyúk moraját sem hallotta. Ő, az olasz szoknyabolond, aki megcsömörlött az olasz nőktől, megcsömörlött a nőktől, s valami nem létező nőről álmodott, mert belefáradt a nőkbe, még sosem látott ilyen isteni és gyönyörűséges vonalat, amilyen e spanyol leány arcéle volt. Ő, aki ezernyi bolond szeszélyre, a fásult fiatalok ezernyi szenvedélyére pazarolta vagyonát, e legocsmányabb szörnyeteg, akit társadalmunk csak termelhet, e züllött férfi újra tudta, mi a borzongás. Ragyogó ötlete támadt, nyilván a hazafias kereskedő golyója adta neki: fel fogja gyújtani a házat. De egymagában volt, minden segítség nélkül; a főtéren még harcoltak, néhány makacs spanyol elkeseredetten védekezett. Montefiore most jobb megoldásra gondolt. Diard kijött a kolostorból, barátja nem szólt a felfedezéséről, s együtt intézték dolgaikat a városban.

Másnap a posztókereskedő házában foglaltak lakást az olasz kapitánynak. Nem természetes dolog-e, hogy a ruhaellátást irányító tiszt itt szálljon meg?

A derék spanyol házában földszintjén hatalmas, sötét bolthelyiség volt, vaskos rácsokkal az utca felől; Párizsban, a Jelzálogosok utcájában még ma is láthatunk ilyen ódon üzleteket. A bolt mögött nappali szoba, amely egy belső udvarra nyílt, hatalmas helyiség, ahol minden a középkort idézte: füstös öreg képek, kopott faliszőnyegek, antik braseró, tollas kalpag a szegen, a gerillaharcok puskája és Bartholo köpenye. Konyha is volt e terem mellett, mert ebben az egyetlen szobában étkeztek, itt melegedtek a parazsas tál tompa fényénél, s szivarjaik füstje mellett itt szónokoltak, hogy szítsák szívükben a gyűlöletet a franciák ellen. A régimódi tálalót ezüstkancsók és értékes tálak díszítették. De e ragyogó tárgyak épp hogy megcsillantak a szoba gyér fényében; s akárcsak a holland iskola képein, itt is minden, az emberi arcok is barna árnyalatot kaptak. A bolt, és e színekben és a patriarkális életben olyan gazdag szalon közt egy elég homályos lépcső volt, amely a felső üzlethelyiségbe vezetett, ahol ügyesen elhelyezett ablakok fényénél vizsgálták a szöveteket. Efölött volt a boltos és a felesége lakása. A segéd és a cselédlány a padlástéren hált, az utcára kiugró tető alatt, melyet támpillérek tartottak, különös szint adva az egész háznak; de most a boltos és a felesége költözött e szobákba, s a maguk lakását, nyilván, hogy minden veszekedést kerüljenek, a tisztnek hagyták.

Montefiore volt spanyol alattvalóként mutatkozott be, és azt mondta, hogy Napóleon üldözi, és ő csak akarata ellenére szolgálja a császárt; e félhazugságok megtették a kellő hatást. A családi asztalnál látták vendégül, ahogy neve, származása és címe illővé tette. A kapitány jól tudta, miért keresi a boltos kegyét; úgy lehelte be az ő madonnája illatát, ahogy a mesebeli emberevő Hüvelyk Matyi és testvérei friss húsának szagát. De bármilyen bizalommal is volt iránta a posztókereskedő, a madonnát gondosan rejtegette előle, s az első napon, melyet e derék spanyol házában töltött, Montefiore nyomát sem látta a leánynak, de még csak semmi zajt vagy jelt sem figyelhetett meg, amelyből arra következtethetett volna, hogy a lány valahol itt, ebben az ódon lakásban él. Pedig minden olyan kísértetiesen visszhangzott e csaknem teljesen fából készült vén építmény deszkapadlói közt, hogy Montefiore azt remélte, majd az éjszaka első óráinak csendjében felfedezi, hol rejtőzik a szép ismeretlen. Azt gondolta, csak ez az egy lánya van a vén házaspárnak, s nyilván a padláshelyiségben rejtették el, ugyanott, ahol a megszállás óta az öregek is élnek. De semmi sem árulta el az értékes kincs bújóhelyét. Hiába tapasztotta arcát az ólomágakkal keretezett kis üvegnégyszögekre, amelyek a falakkal körülvett belső udvar sötét faltjára néztek, a kapitány sehol sem figyelt meg fényt, csak abban a szobában, ahol a két öreg jött, ment és köhécselve beszélgetett. A leánynak az árnyékát sem

látta. Montefiore nagyon ravasz ember volt, s nem is gondolt arra, hogy éjnek idején a házban kutasson, vagy akár halkán kopogtasson az ajtókon, mert ezzel csak szerelme jövőjét kockáztatta volna. Ha felfedezné ez a lelkes hazafi, aki még gyanakvó is, már ahogy ez egy spanyol apához és posztókereskedőhöz illik, akkor neki vége volna. A kapitány tehát elhatározta, hogy türelmesen vár, és az idő múlására meg az emberi gyarlóságra hagyatkozik, mert tudta, hogy végül mindenki, a gonosztevő is, a becsületes ember meg még inkább, megfélemedezik az elővigyázatosságról. Másnap valami függőágyat látott a konyhában, és így megtudta, hol alszik a cselédlány. Az inas a bolt pultján töltötte az éjjelt.

Ezen a második napon, vacsora közben, Montefiore annyit gyalázta Napóleont, hogy a kereskedő gondterhelt arca valósággal felderült: a komor spanyol férfi fekete arca volt ez, amilyeneket régen hegedűk nyakára véstek. Az öregasszony vonásain a gyűlölet vidám mosolya jelent meg. A lámpa meg a brasero visszaverődő fénye valami különös derengést varázsolt ebbe a nemes terembe. Montefiore most szoknyasuhogást hallott, meg egy feldölt szék zaját a faliszőnyeg mögött.

- Ó, Istenem! - jajgatott az asszony sápadtan. - Segítsetek, ti szentek seregei! Csak ne történt volna semmi baj.

- Van ott valaki? - kérdezte az olasz kapitány az izgalom minden jele nélkül.

A posztókereskedő csúnyán elkáromkodta magát, szidta a lányokat. Az asszony megrémült, kinyitott egy titkos ajtót, és kivonszolta az olasz félholt madonnáját, de a szerelmes férfi alig figyelt oda. Hogy semmi feltűnést ne keltsen, csak egy gyors pillantást vetett a lányra, aztán a házigazdához fordult:

- Az ön lánya, uram? - kérdezte olaszul.

Perez de Lagunia, így hívták a boltost, jó üzleti kapcsolatban volt Genovával, Firenzével, Livornóval; értett hát olaszul, és így is válaszolt:

- Nem az én lányom. Ha az enyém volna, nem őrizném ilyen gondosan. De rám bízták, s inkább én pusztuljak el, csak őt ne érje baj. De próbáljon értelmesen beszélni egy tizennyolc éves lánnyal!

- Nagyon szép - szólt hidegen Montefiore, s nem nézett a lányra.

- Az anyja híres szépség volt - felelte a kereskedő.

Azzal csak szívták a szivarjukat, de szemmel tartották egymást. Noha Montefiore keményen megfogadta, hogy egyetlen futó tekintettel sem rontja meg látszólagos közönyét, mégis, amikor Perez elfordította a fejét, hogy kiköpjön, titokban gyors pillantást vetett a lányra, s szeme egy lángoló szempárral találkozott. S akkor azzal a látnoki képességgel, amely dözsölőknek és szobrászoknak egyaránt megadja azt a végzetes hatalmat, hogy úgyszólván levetkőztessenek egy nőt, és gyors és elmés következtetésekkel formáit is maguk elé varázsolják, Montefiore olyan remekművet látott, amelynek léte a szerelem minden követelményét magában hordozza. Hóféhér arc volt, amelyre enyhén tompa árnyalatot lopott Spanyolország ege, s valami szilaj büszkeséget is ezekre az angyalian békés vonásokra, mintha csillogó fény bujkálna az áttetsző bőr alatt, talán már vérenek következménye, ami élénkké s ugyanakkor színessé tette. Magasra fésült haja kétoldalt a vállára hullott, s ébenschín fényével még szebbé tette üde, áttetsző fülét s gyengén kékelő nyakának törékeny rajzát. Az érzéki fürtök égő szemet s finoman ívelt piros ajkak kereteztek. A hímzett spanyol szoknya nem rejtette el törékeny nádszál derekát. Nem, nem olasz Szűz Mária volt, hanem spanyol Szűz, Murillo Máriaja, az egyetlen művészé, aki elég bátor volt, hogy mámorosan boldoggá fesse, mert hiszen Krisztust fogadta magába - a legmerészebb, a legforróbb festő lázas képzelete. Három

dolog egyesült ebben a lányban, s egy is elég lett volna, hogy istennővé emelje: a tengerek mélyén szunnyadó igazgyöngy tisztasága, a spanyol Szent Teréz magasztos lelkesége és a tudattalan érzéki gyönyör. Már létezése is a bűvölet erejét árasztotta. Montefiore most semmi vénséget nem látott maga körül: a fiatal leány mindent megfiatalított. Megjelenése gyönyörűsége volt, de csak rövid ideig tartott. Az ismeretlen leányt visszavitték titokzatos szobájába, és a cseléd most már nyíltan vihette neki a gyertyát meg az ételmezt.

- Jól teszik, hogy elrejtik a lányt - mondta Montefiore olaszul. - Én nem említem senkinek. Az ördögbe is, olyan tábornokaink vannak, akik katonákkal cipeltetnék el.

Montefiore mámoros lelkeségében már arra gondolt, hogy feleségül veszi az ismeretlen leányt. Kikérdezte a házigazdát, s Perez minden nehézség nélkül elmondta, hogyan került hozzá gyámleánya. Az óvatos spanyol nyelvét részben a Montefiore család hírneve oldotta meg, mert sokat hallott róluk Olaszországban, másrészt így akarta megmutatni, milyen erős kötelékek védik a leányt a csábítástól. Bár volt az öregben némi patriarkális ékesszólás, ami jól egyezett erkölcsével, meg a Montefioréra leadott puskalövéssel, mégis jobb lesz, ha összefoglaljuk a történetet.

- Amikor a francia forradalom megváltoztatta azoknak az országoknak az erkölcsét, ahol háborúskodott, egy örömlány érkezett Tarragonába, mert Velence eleste után el kellett hagynia a várost. Élete regényes kalandok és különös viszontagságok szövevénye volt. Gyakrabban történt meg vele, mint bárkivel, aki e társadalomból kivaszolt osztályhoz tartozik, hogy egy nagyúr szeszélyéből, akit lenyűgözött rendkívüli szépsége, bizonyos ideig aranyban és ékszerben dúskált, és a gazdag élet ezer gyönyörűsége vette körül: virágok, hintók, apródok, komornák, paloták, képek, arcátlanság, és persze utazások, akárcsak II. Katalin¹¹; teljhatalmú királynő volt, kinek minden szeszélyét teljesítik, gyakran azt is, amit meg sem kíván. Aztán anélkül, hogy akár ő, akár bárki más, tudós, fizikus vagy kémikus megmagyarázhatta volna az okát, megint az utcára került, kifosztva, szegényen, de mindenható szépségével az arcán, és nem törődött múltjával, sem jelenével, sem jövőjével. Valami szegény, kártyás tiszt döntötte romlásba, és tartotta fogva nyomorában, de ő imádta a férfi bajuszát, vigasztalta, ragaszkodott hozzá, mint kutya a gazdájához, és a katonaeletnek csak nyomorúságát osztotta meg vele; egyébként mindennel megelégedett, és éppoly vidáman aludt egy padlástető alatt, mint a leggazdagabb ágyfüggönyök selyme mögött. Olasz volt, spanyol volt, lelkiismeretesen betartotta a vallás előírásait, s nemegyszer hessegette el a szerelmet: „Holnap a tiéd vagyok, ma csak Istené.” De ez az arannyal és illattal átitatott mocsok, ez a gondtalanság, őrzöngő szenvedélyek és vallásos áhítat egy romlott szívben, mint gyémánt a sárban, ez a kórházban induló és végződő élet, e lélekbe és az egész létezésbe átplántált játékos esélyek, egy szóval ez a magasrendű alkímia, ahol bűn szítja a kohó tüzeit, amelyben a legnagyobb vagyonok mállnak szét, és ősök kincse, nagy nevek becsülete válik cseppfolyóssá és tűnik el nyomtalanul, mindez valami sajátos tehetségből fakadt, s amely a középkortól kezdve anyáról leányra szállt. Marana volt e nő neve. Pusztán női családjában, már a tizenharmadik századtól fogva, ismeretlen volt az apa eszméje, személye, neve, hatalma. A Marana szó ugyanazt jelentette neki, amit a Stuart név méltósága a híres skót királyi családnak, nem apáktól örökölt név volt, hanem a becsület neve, és a családban hűbérként örökölt tisztség kifejezése.

Rége, a tizennegyedik és tizenötödik században, francia, spanyol és olasz földön, amikor a közös érdekek állandó háborúskodásban kötötték és oldották ezeket az országokat, a Marana

---

¹¹ II. Katalin (1729-1796): a német Anhalt-Zerbst hercegi családból származó orosz cárnő; uralkodott 1762-től, miután férjét, III. Pétert megölette. A felvilágosult abszolutizmus jellegzetes oroszországi képviselője; többek közt kicsapongó életmódjáról is híres volt.

szó, legtágabb értelmében, örömlányt jelentett. Ebben az időben e nőknek bizonyos rangjuk volt a társadalomban, olyasféle, amit ma már elképzelni sem tudunk. Franciaországban csak Ninon de Lenclos és Marion Delorme¹² tudta eljátszani az Imperiák, a Catalinák, a Maranák szerepét, akik az előző századokban püspököket, államférfiakat, főurakat gyűjtöttek maguk köré. Imperia, a vezeklés egy pillanatában, nem is tudom melyik templomot építtette Rómában, Rhodope meg valamikor piramist Egyiptomban. Ez a név, amelyet először a gyalázat bélyegeként sütöttek erre a különös családra, amelyről itt szó van, végül is a sajátja lett, s a bűn elvitathatatlan ősisége révén megnevesítette benne a bűnt. Nos, a tizenkilencedik század Maranája egy szép napon, a bőség vagy a nyomor napja volt-e? nem tudom, ez a kérdés titok maradt közte és Isten között, de az biztos, hogy az áhítat és a mélabú órájában történt, ez a nő arra ébredt, hogy lába a mocsárban van, feje pedig a mennyekben. Ekkor megátkozta a vért ereiben, megátkozta önmagát, azt akarta, hogy leánya legyen, és megesküdt, ahogy effajta nők esküsznek, a fegyenctelep becsületével és akaratával, vagyis a legerősebb akarral, a legmaradéktalanabb becsülettel, ami csak létezik e földön, oltár előtt esküdt, mélységes hittel az oltárban, hogy erényes teremtest, szentet nevel a lányából, s a szerelmes bűnök és a bukott nők hosszú soráért, valamennyiükért, anglyalt ad az égnek. Fogadalma után megint csak megszólalt a Marana-vér, a kurtizán újra kezdte kalandos életét, de új gondolattal a szívében. Végül szerelmes lett, a prostituáltak heves szerelmével, ahogy Henriette Wilson Ponsomby lordot¹³ szerette, ahogy Dupuis kisasszony Bolingbroke-ot¹⁴ szerette, ahogy Pescara márkiné az urát szerette; nem is szerette, imádta azt a szőke fürtű férfit, azt a félig nő férfit, akiben olyan erényeket látott, amilyenek őbenne nem voltak, s mindent, ami bűn, magának akart megtartani. Aztán lánya született ettől a gyenge férfitől, ebből az esztelen házasságból, e házasságból, amelyet sem Isten, sem ember soha meg nem áld, amelyet a boldogságnak kéne igazolni, de a boldogság sosem szentesít, és amely miatt egy nap arcátlan emberek pironkodnak, lánya, akit meg kell mentenie, akinek szép életet, s főleg az általa sosem ismert szemérmeket akarta adni. Most már, akár boldogan, akár szerencsétlenül élt, akár gazdag volt, akár szegény, tiszta érzést hordott a szívében, a legszebb, mert legönzetlenebb emberi érzést. A szerelemben még van valami sajátos önzés, az anyai szeretetben nincs. Marana anya volt, mint ő előtte más anya még soha; mert örök fuldoklásában az anyaság üdvösséget adó palló lehetett. Ha áhítatosan teljesíti földi hivatásának egy részét, s egy újabb anglyalt ad az égnek, nem több-e ez minden késői bánatnál? Nem ez-e az egyetlen tiszta fohász, amellyel Istenhez emelkedhet? Mikor aztán ezt a leánykát, az ő Maria-Juana-Pepitáját (az ég minden szent nőjét kívánta néki patrónául), amikor ezt a kicsiny teremtest ajándéku kapta, olyan magasztos érzése volt az anyai méltóságról, hogy békességért esedezett a Bűnhöz. Erényes lett, magányosan élt. Nem ismert több tivornyát, sem éjszakát, sem szerelmet. Leányának törékeny bölcsője lett minden vagyona és minden öröme. E gyermeki hang csacsogása oázis volt élete forró sivatagában. Ez az érzelme semmivel nem volt mérhető, mert magában foglalt minden emberi érzést és minden égi reménységet. Marana semmi szennyet nem akart leányában látni, csak születésének eredeti bűnét, s ezt is szerette volna lemosni a társadalmi erények keresztvizében. Apai vagyont és apai nevet követelt a fiatal apától. A leány tehát már nem Juana Marana, hanem Juana de Mancini volt. Aztán, amikor hét év öröme és csókjai, mámora és boldogsága után szegény Maranának el kellett tépnie magát bálványától, nehogy örökletes

---

¹² *Ninon de Lenclos, Marion Delorme*: híres-hírhedt francia kurtizánok.

¹³ *Lord Ponsomby, George* (1755-1817): neves író politikus, az 1805-ös első liberális (whig) londoni kormány tagja

¹⁴ *Lord Bolingbroke, Henry Saint-John* (1678-1751): nagy hatalmú tory politikus, külügyminiszter, az egész XVIII. század egyik legjelentősebb brit államférfija.

szégyen mocskolja e tiszta homlokot, az anyának volt bátorsága, hogy gyermeke kedvéért lemondjon gyermekéről, s rettenetes fájdalommal a szívében új anyát, családot, követendő erkölcsöket, ihlető szent példákat keresett néki. Egy anya lemondása szörnyű vagy fenséges cselekedet; most fenséges volt.

Tarragonában véletlen szerencse folytán találkozott a Lagunia házaspárral, s olyan körülmények közt, hogy meggyőződhetett a férfi egyenességéről, az asszony tiszta erényéről. Ő maga is valóságos mentőangyalként érkezett. A kereskedő vagyona és becsülete pillanatnyilag megrendült, gyors és titkos segítségre volt szüksége, s Marana, sem elismervényt, sem kamatot nem kérve, átadta néki a Juana hozományául szánt összeget. Az ő jogrendszerében egy szerződés a szív dolga volt, a gyenge igazsága a tör, és Isten a legfelsőbb bíróság. Miután dona Laguniának megvallotta szerencsétlen helyzetét, leányát és vagyonát az ősi spanyol becsületre bízta, mely még tisztán és makulátlanul lélegzett ebben a régi házban. Dona Laguniának nem volt gyermeke, és most boldogan vállalta gyámleánya nevelését. A kurtizán úgy vált el az ő drága Juanájától, hogy biztosította jövőjét és anyát adott néki, anyát, aki Mancininak és nem Marának formálja. Amikor elhagyta a kereskedő egyszerű és szerény házát, ahol elevenen éltek a család polgári erényei, ahol szinte a levegővel keveredett a vallás, az érzelmek szentsége és a becsület, e szegény örömlány, e gyermekétől megfosztott anya el tudta viselni fájdalmát, mert Juanában máris az ifjú szüzet látta, majd a feleséget és anyát, boldog anyát egy hosszú életen át. A kurtizán egy könnyet hullatott a ház küszöbére, olyan könnycseppet, melyet angyalok visznek a magasba. A gyász és reménység e napja óta Marana, leküzdhetetlen előérzetektől hajtva, háromszor jött vissza, hogy láthassa a leányát. Az első alkalommal Juana nagyon beteg volt. „Tudtam” - mondta Marana Pereznek, amikor a házba lépett. Álmában és a messzeségben haldokolva látta Juanát. Most ápolta, virrasztott felette; aztán egy reggel, amikor lábadozó gyermeke még aludt, megcsókolta homlokát, és szó nélkül távozott. Az anya elűzte a kurtizánt. A második alkalommal Marana a templomba jött, Juana de Mancini első áldozására. Egyszerű, sötét ruhájában, egy pillér árnyékába húzódva, a kiközösített anya önmagát látta lányában, amilyen ő is volt valamikor, mennyei fénnel angyalarcán, és tisztán, mint a friss hó egy alpesi reggelen. Marana anyaságában is kurtizán maradt, és most minden szereteténél erősebb féltékenység viharzott fel lelkében; kirohant a templomból, mivel már nem tudta legyűrni a vágyát, hogy megölje dona Laguniát, mert sugárzó tekintetét túlságosan anyainak érezte. Utoljára Milánóban találkozott az anya és leánya, amikor a kereskedő és felesége éppen ott járt. Marana a Corsón sétált teljes királynői pompájában; elsuhan a leány előtt, aki nem ismerte meg. Gyötrő szorongás! A csókokkal elhalmozott Marana egy csókra vágyott, egyetlen egyre, amelyért valamennyit odaadta volna, egy leány friss és vidám csókjára, amelyet anyjának ad, anyjának, akit tisztel és a családi erények megtestesülésének tart. Az élő Juana az ő számára halott volt. Amikor Lina herceg így szólt hozzá: „Mi baj van, anyukám?”, egyetlen gondolat tartotta benne a lelket. Csodálatos gondolat! Juana immár meg van mentve. Talán egyszerű asszony lesz, de nem gyalázatos kurtizán, akinek bármely férfi mondhatja: „Mi baj van, anyukám?” Aztán meg a kereskedő és felesége szigorú becsületességgel tett eleget kötelességének, Juana vagyona, amely az övék lett, megtízszereződött. Perez de Lagunia, a tartomány leggazdagabb kereskedője, félig babonás érzéssel ragaszkodott gyámleányához. Hiszen ez az angyali teremtés mentette meg a régi céget a becsstelen bukástól, most pedig, pusztá jelenlétével, sikereket hoz néki. Felesége pedig, ez az arany szívű, csupa tapintat asszony, vallásos gyermeket nevelt Juanából, aki épp olyan tiszta, amilyen szép. A leány egy gazdag kereskedő felesége lehet majd, vagy akár egy főúré, s minden erény megvolt benne, ami fényes életpályájához szükséges. Ha nincsenek ezek az események, Perez, aki már arról álmodozott, hogy Madridba költözik, egy spanyol mágnáshoz adta volna a leányt.

- Nem tudom, hol van most Marana - fejezte be a történetet Perez -, de bárhol legyen is, ha megtudja, hogy seregeik megszállták Tarragonát, biztosan útnak indult már, hogy megvédje a leányát.

Ez a történet egyszeriben megváltoztatta a kapitány szándékát: már nem gondolt arra, hogy Juana de Mancinit Montefiore márkinévé tegye. A Marana-vérre ismert abból a szempillanásból, melyet a redőnyön át a leánnyal váltott, abból a ravasz cselből, mellyel az imént kíváncsiságát szolgálta, abból az utolsó tekintetből, amelyet Juana reá vetett. A romlott férfi erőnyes feleséget akart. Sok veszély rejtett ebben a kalandban, de az effajta veszélyek a gyáva embert sem riasztják vissza, mert csak ízesebbé teszik a szerelmet és minden gyönyörét. A pulton háló inas, a konyhában meghúzódó cselédlány, a vén házaspár, amely nyilván csak az öregek álmát alussza, a visszhangzó ház, ez a sárkányéberség napközben: csupa akadály, amely kilátástalan szerelemmé tette ezt a szerelmet. De e sok akadállyal szemben Montefiore javára szólt a Marana-vér, amely e különös olasz lány szívében zúgott: spanyol volt erkölcsében, szűz a valóságban, de türelmetlen szerelmi vágyaiban. A szenvedély, a leány, Montefiore, ők hárman akár az egész világgal dacolhatnak.

Montefiore, a szerelmes kalandokban tapasztalt férfiak ösztönével, meg attól a kusza reménységtől hajtva, amelynek nem ismerjük magyarázatát, de csodálatos megértéssel az előérzet nevet adjuk, Montefiore ablakánál töltötte az éjszaka első óráit, az udvart figyelte, azt a feltételezett búvóhelyet, ahová a házastársak öreg napjaik szeretetét és örömét rejtegették. A fiatalokat a félemeleten levő bolthelyiség választotta el - s a félemelet kifejezés mindjárt világos képet is ad a szobák elhelyezéséről. A kapitány nem gondolhatott tehát arra, hogy a padlón kopogtasson, s e mesterséges nyelven, melyet szerelmesek hasonló körülmények között mindig megtalálnak, szóljon a lányhoz. De a véletlen, vagy talán maga Juana segítségére volt! Amikor az ablakhoz ment, fényes kör gyulladt ki az udvar sötét falán, s benne a leány árnyképe látszott; testtartása, karjának egyenletes mozgása, minden arra vallott, hogy fészülködik lefekvése előtt.

„Egyedül van-e? - töprengett Montefiore. - Veszélyes dolog volna-e, ha levelet meg néhány ércpénzt kötnék egy zsinegre, s kopogtatnék azon a kerek kis ablakon, hiszen nyilván az ő fülkéjének az ablaka?”

Gyorsan megírta a levelet, amelyet egy tiszt szokott írni, a családja által Elba szigetére deportált katona, a rangját vesztett márkí, aki hajdan pipiskedett, ma pedig ruházati kapitány. Aztán zsineget font mindenből, amiből csak tehette, rákötötte a levelet, benne néhány tallérral, és csendesen leengedte, egészen a fényes kör közepéig.

„Az árnyékból megtudom, vele van-e az anyja vagy a cselédlány, és ha nincs egyedül - gondolta Montefiore -, gyorsan visszarántom a zsineget.”

De amikor sok nehéz próbálkozás után, mert nem ment könnyen a dolog, a pénzdarabok az ablakon kocogtattak, egyetlen árnyék mutatkozott csupán, Juana karcsú alakja. A lány nesztelenül kinyitotta az ablakot, meglátta, leoldotta, és mindjárt elolvasta a levelet. Montefiore megírta a nevét és találkát kért; régi regények stílusában szívét és kezét ajánlotta Juana de Mancininak. Aljas, köznapi csel, de sikere mindig biztos! Juana korában a lélek nemessége csak növeli a kor adta veszélyeket. Egy mai költő nagyon szellemes szava szerint a nő csakis ereje miatt bukik el. A szerelmes férfi, amikor legjobban szeretik, úgy tesz, mintha kételkednék szerelmese érzéseiben; a lány meg bizakodó és büszke, áldozatot szeretne hozni, s nem ismeri eléggé a világot, sem a férfiakat, hogy erős maradjon viharzó szenvedélyében és megvetésével sújtsa a férfit, aki elfogadja életét, holott ő egy hazug szemrehányásra hallgatva csak vezeklésül adja.

A társadalom fennkölt megalkotása óta egy leány kettős gyötrelmek közt vergődik: egyaránt sújtják az óvatos erény számíttatásai és a hiba baljós következményei. Ha ellenáll, gyakran elveszti szerelmét, az elsőt, és látszólag leggyönyörűbbet; ha meg enged, elveszíti a házasságot. Ha a párizsi társadalmi élet visszásságait látjuk, nem lehet kételkednünk a vallás szükségszerűségében, hiszen, amint tudjuk, túlságosan nagy az esténként elcsábított lányok száma. De Párizs a negyvennyolcadik szélességi fokon fekszik, Tarragona pedig a negyvenegyediken. Az éghajlat réges-régi kérdése ma is hasznára van az elbeszélőnek, hogy vele igazolja a szerelem minden váratlan fordulatát, akár könnyelműen odadobja magát, akár ellenáll.

Montefiore szeme a fénykör közepén kirajzolódó finom fekete árnyarcra tapadt. Nem láthatták egymást, egy bosszantóan elhelyezett szerencsétlen párkánydíszt megakadályozta őket abban a néma levelezésben, mely két ablakából kihajoló szerelmes közt mindig olyan könnyen kialakul. Ezért a kapitány lelke és minden figyelme most a fénykörösre összpontosult, ahol a leány, talán tudtán kívül, akaratlan mozdulataival árulja el gondolatait. De mégsem. Juana különös tevékenysége semmi reményt nem ébreszthetett Montefiorében. A leány azzal szórakozott, hogy darabokra vagdossa a levelet. A gyanakvó erény és erkölcs gyakran olyan megoldást talál, amelyet a féltékenység sugallt a komédia Bartholójának. Juanának nem volt tintája, sem tolla, sem papirosa, ollójával válaszolt tehát. Hamarosan a zsinagóga kötötte a levelet, a kapitány felhúzta, kinyitotta, lámpája fényéhez tartotta és elolvasta a kivágott betűket: Jöjjön!

„De hogy menjek! - mondta magában. - És Perez mérge, puskája, töre! És az inas, aki épp hogy elaludt a pultján! És a cseléd a függőágyban! Meg ez a ház, amely úgy zeng, mint egy mélykürt az Operában, s ahol a vén Perez horkolását is hallom. Hogyan menjek? Nincs már veszténivalója?”

Kegyetlen gondolat! Csak züllött férfiak lehetnek ilyen következtetések, csak ők büntethetnek egy nőt odaadása miatt. A férfi kitalálta a Sátánt és Lovelace-t; de a szűz leány angyal, akinek semmit sem kölcsönözhet, legfeljebb a bűneit; olyan nagy és olyan szép, hogy a férfi nem teheti nagyobbá és szebbé: csak az a végzetes hatalom adatott meg neki, hogy a maga mocskos életébe taszítsa és beszennyezze. Montefiore megvárta az órát, amikor legmélyebb az ember álma; aztán józan esze ellenére útnak indult, cipő nélkül, pisztolyokkal a zsebében, lépésről lépésre, időnkint megállt, hogy kémlelje a csendet, tapogatózott a kezével, méregette a lépcsőfokokat, szinte látott a sötétben, és minden pillanatban készen volt, hogy a legcsekélyebb zajra visszafusson. Legszebb egyenruhájába öltözött, illatszert hintett fekete hajára, gondozott külseje különös csillogást adott természetes szépségének; ilyenkor a legtöbb férfi épp annyira nő, mint maguk a nők. Minden baj nélkül eljutott annak a fülkének a titkos ajtajához, ahová a leányt rejtették; ez a búvóhely a ház sarkában volt, egy sajátos kiszögellésben, amelyet gyakran építenek olyan helyen, ahol a drága telkek arra kényszerítik az embereket, hogy egymás mellé zsúfolják a házakat. A fülke kizárólag Juanáé volt, aki napközben mindig itt tartózkodott, távol az emberi tekintetektől. Eddig nevelőanyja mellett aludt; de a padlásszobák, ahol az öregek most meghúzódtak, olyan szűkek voltak, hogy nem vihették magukkal a leányt. Dona Laguna tehát a titkos ajtó és a kulcs őrizetére bízta a leányt, megvallásos érzéseire, mivel ezek a babona erejével vigyáztak rá, s ugyanakkor természetes büszkeségének és érzékeny szemérmének oltalmába is helyezte, mert a fiatal Juana de Mancini kivétel volt a nők között: nemének legmeghatóbb erényeit és legszenvedélyesebb lelkeségét egyesítette magában. Csak ez a szerénysége és egyhangú életének áhítata csitíthatta és csendesíthette a forrongó Marana-vért, amely a szívében lüktetett, és amelyet nevelőanyja az ördög csábításának nevezett. Az ajtó hasadékból vékony fénysáv hullott a padlóra, Montefiore tudta, hogy megérkezett; halkán kocogott, Juana kinyitotta az ajtót. A

férfi dobogó szívvel lépett a szobába, s csak ártatlan kíváncsiságot és valami méla csodálatot látott a fogoly leány arcán, aki nyilván semmi veszélyre nem gondolt. A kapitány egy pillanatig mozdulni sem tudott, teljesen lenyűgözte az előtte feltáruló kép szentsége.

Lila virágokkal meghintett szürke kárpit a falakon; alacsony ébenfa szekrény, antik tükör, hímzéssel fedett hatalmas, vén karosszék, ugyancsak ébenfából, csavart lábú asztal, a padlón szép szőnyeg, az asztal mellett szék: ez volt minden. De az asztalon virágok és kézimunka; a szoba mélyén keskeny kis ágy, amelyen Juana álmodozni szokott; az ágy felett három kép, a fejénél feszület szenteltvíz-tartóval és egy bekeretezett imaszöveg arany betűkből. A virágok könnyű illatot leheltek, a gyertyák szelíd fényt árasztottak; nyugodt, tiszta és szent volt minden. Juana ábrándos gondolata, s még inkább maga Juana, a tárgyaknak is különös varázst adott, mintha bennük is az ő lelke sugárzott volna: ő volt az igazgyöngy e kagylóburokban. Fehér ruhájában és csak szépségével ékesen, olvasóját elhagyva, hogy csupán a szerelmet szólítsa, Juana Montefioréban is tiszteletet ébresztett volna, ha nincs a csend és az éjszaka, ha Juana nem olyan nagyon szerelmes, ha a kis fehér ágy nyitott takarója és kínálkozó párnája nem csalogat ezer kusza vággyal. Montefiore sokáig mozdulatlanul állt, valami ismeretlen boldogság tette mámorossá, talán a Sátáné, amikor a felhők védelmező rétegének hasadékan át megpillantja a mennyet.

- Mihelyt megláttam - mondta tiszta toszkáni nyelven és olaszosan dallamos hangon -, mindjárt megszerettem. Az öné lett lelkem és életem, és, ha akarja, mindig is az öné marad.

Juana nem is hallgatta, valósággal lélegezte e szavakat, melyeket a szerelem nyelve tett csodálatossá.

- Szegény kislány, hogyan maradhatott ilyen sokáig ebben a sötét házban, anélkül hogy elpusztult volna? Hiszen arra született, hogy az emberek világában uralkodjon, hogy csupa ünnep legyen az élete, és elsőnek érezze azokat az örömöket, amelyeket másoknak ad, hogy mindent a lábai előtt lásson, s minden kincset elhomályosítson a szépségével, amelynek sosem lesz méltó vetélytársa - s lám, itt él, magányosan, két öreg kalmárral.

Számító szavak. Montefiore meg akarta tudni, volt-e már szerelmese a lánynak.

- Igaza van - felelt Juana. - De ki mondta el önnek az én legtitkosabb gondolataimat? Pár hónap óta halálos szomorúság gyötör. Igen, inkább haljak meg, csak ne maradjak tovább ebben a házban. Látja ezt a hímzést? Minden öltését ezer rettentő gondolat kísérte. Hányszor akartam megszökni, hogy a tengerbe vessem magam! Hogy miért? Már magam sem tudom... Apró, gyermekes fájdalmakért, melyek, bármilyen ostobák, mégis nagyon fájnak... Sokszor úgy csókoltam meg az anyámat, ahogy utoljára csókoljuk meg anyánkat, és magamban azt mondtam: „Holnap megölöm magam.” Aztán mégsem haltam meg. Az öngyilkosok a pokolba jutnak, és én úgy féltem a pokoltól, hogy beletörődtem az életbe, megint csak felkeltem, lefeküdtem, dolgoztam, mindig ugyanazokban az órákban, és mindig ugyanazt. Nem unatkoztam, csak szenvedtem... Pedig hogy imád apám és anyám. Igen, gonosz teremtés vagyok, eleget ismétlem a gyóntatómnak is.

- Hát mindig itt élt, öröm és szórakozás nélkül?

- Ó, nem mindig voltam így. Tizenöt éves koromig nagyon örültem a templomi ünnepségeknek, az éneknek, a muzsikának. Boldog voltam, hogy bűn nélkül vagyok, akárcsak az angyalok, hogy minden héten áldozhatok, egyszóval szerettem Istent. De három év óta napról napra változik valami bennem. Először virágokat akartam itt, s kaptam is, nagyon szépeket; aztán mit is akartam?... De most már semmit sem akarok - tette hozzá rövid szünet után Montefioréra mosolyogva. - Nem azt írta-e, hogy örökké szeretni fog?

- Igen, drága Juanám - szólt halkan Montefiore, s átkarolta és hevesen a szívéhez szorította a gyönyörű leányt -, igen, így lesz. De hadd szólok hozzád úgy, ahogy te Istennel beszélsz. Nem vagy-e szebb, mint a mennyei Szűz? Hallgass meg. Esküszöm - és most megcsókolta a haját -, a homlokodon, e legszebb oltáron esküszöm, hogy mindig a bálványom leszel, és a világ minden kincsét a te lábad elé szórom. Tiéd lesz a hintóm, tiéd milánói palotám, ősi családom minden ékszere, gyémántja; minden nap új ékesség díszít, ezernyi új gyönyört ismersz meg, a világ minden örömét...

- Igen - sóhajtott a leány -, ezt mind szeretném; de a lelkem mélyén érzem, hogy a világ minden kincsénél is jobban szeretem majd az én drága uramat. Mio caro sposo - így mondta; más nyelven nem lehet kifejezni a hangoknak azt a csodálatos gyengédségét, szerelmes hajlékonyságát, amelyet az olasz nyelv és kiejtés e három gyönyörűséges szónak ad. Az olasz pedig anyanyelve volt Juanának.

- Őbenne - folytatta a leány, és tekintetében a kerubok tisztaságával, Montefioréra nézett -, őbenne megtalálom az én drága vallásomat. Ő és Isten, Isten és ő... Tehát ön lesz az uram? - Igen, ön! - kiáltotta rövid szünet után. - Jöjjön, nézze csak azt a képet, apám hozta Olaszországból.

Felemelte az egyik gyertyát, intett Montefiorénak, és megmutatta az ágy lábánál függő festményt, Szent Mihályt, amint legyőzi a démonot.

- Nézze, nem az ön szeme-e? Amikor megláttam az utcán, mindjárt tudtam, hogy e találkozás az ég intő jele. Reggelenként, mielőtt anyám imádkozni hívott, mindig itt álmodoztam, és olyan sokat néztem ezt a képet, ezt az angyalt, hogy végül is a férjemet láttam benne. Istenem, úgy beszélek önnel, mintha magammal beszélgetnék. Biztosan bolondnak tart; de ha tudná, milyen szüksége van egy szegény rabnak, hogy elmondhassa fojtogató gondolatait! Amikor magamban voltam, ezeknek a virágoknak beszéltem, meg a kárpit csokrainak: azt hiszem, jobban megértettek, mint apám és anyám, akik mindig olyan komolyak.

- Juana - szólt most Montefiore, és megragadva a leány kezét azzal a szenvedéllyel csókoltatta, amely ott lobogott a szemében, minden mozdulatában, hangja csengésében -, úgy beszélj velem, mint a férjeddal, mint önmagaddal. Én is megszenvedtem mindazt, amit te szenvedtél. Nekünk csak kevés szóra van szükségünk, hogy megértsük egymás múltját; de nincs elég szó a világon, amely kifejezhetné jövő boldogságunkat. Tedd a szívemre a kezedet. Érzed, hogyan dobog? Ígérjük meg egymásnak, Isten előtt, aki lát és hall minket, hogy hűségesek maradunk egész életünkben. Vedd ezt a gyűrűt... És add nekem a tiédet.

- A gyűrűmet? - kiáltott rémülten a leány.

- Miért ne adnád? - kérdezte Montefiore, akit nyugtalanná tett ez a túlzott ártatlanság.

- De hiszen magától a szentatyától, a pápától való; egy szép hölgy húzta az ujjamra, amikor még kicsi voltam, ő táplált engem, ő adott ebbe a házba, és azt mondta, hogy sose váljak el tőle.

- Juana, hát nem akarsz szeretni?

- Ó - sóhajtott a lány -, tessék, itt van. Ön jobb ember, mint én.

Remegve fogta, szorongatta a gyűrűt, s kérdő, átható pillantással nézte Montefiorét. Ez a gyűrű őt magát jelentette, s most odaadta a férfinak.

- Édes Juanám - mondta Montefiore, és átölelte a leányt -, szörnyetegnek kéne lenni, hogy megcsaljalak téged... Örökké szeretni foglak...

Juana álmodozva nézett. Montefiore meg azt gondolta, hogy most, az első alkalommal, semmit sem szabad kockáztatnia, ami megriaszthatná ezt a tiszta leányt, akit erénye és nem vágyakozása tett ilyen könnyelművé; a jövő napokra hagyatkozott tehát, férfias szépségére, melynek ismerte hatalmát, e gyűrűkkel kötött ártatlan házasságra, erre a csodálatos egyezsége, amely a legkönnyebb és legerősebb szertartás, mert a szívek esküvője. Hiszen az elkövetkező éji órákban, és másnap is, Juana képzelete cinkosa lesz szenvedélyének. Ezért a kapitány nagyon igyekezett, hogy csak tisztelettudó és gyengéd legyen. És mert így tartotta helyesnek, meg szenvedélye és a Juana által ébresztett vágyai is tüzelték, simogató és kenetes volt minden szavában. Egy új élet álomhajóján ringatta a leányt, a legragyogóbb színekkel festette meg néki a nagyvilági életet, a házaselet apró örömeiről beszélt, ami mindig tetszik a lányoknak, megállapodott vele azokban a sokat vitatott kérdésekben, amelyek a szerelem jogait és valóságát adják. Aztán, miután megegyeztek éjjeli találkozósaik időpontjában, magára hagyta a boldog és új Juanát; a tiszta és szent Juana nem volt többé, utolsó pillantásában, melyet a férfinak vetett, kecses mozdulatában, mellyel homlokát szerelmese ajkának kínálta, máris több szenvedély tüzelt, mint amit egy fiatal leánynak mutatni szabad. A magány, az unalom, a természetével ellentétes munkák tették mindezt; hogy jó és erényes maradjon, lassankint kellett volna a világi élethez szoktatni, vagy talán örökre elzárni tőle a világot.

- Milyen hosszú lesz a holnap - mondta, amikor a homlokán érezte a még szűzies csókot. - Maradjon a nappali szobában, és beszéljen kicsit hangosabban, hogy halljam a hangját, a szívemben érzem csengését.

Montefiore jól látta Juana egész életét, és most nagyon elégedett volt, hogy fékezte vágyait, és így még jobban biztosította kielégítésüket. Minden baj nélkül visszaért a szobájába. Tíz nap múlt el, és semmi sem zavarta a ház békéjét és nyugalma. Montefiore minden olaszos hízélgését latba vetette, hogy megnyerje magának az öreg Perezt, dona Laguniát, az inast, még a cselédlányt is, és valamennyien megszerették; de bármennyire is bíztak benne, sosem kérte, hogy láthassa Juanát, sem azt, hogy kinyissák a gyönyörűsége fülke ajtaját. Pedig a fiatal olasz lány, aki egyre csak látni szeretne, gyakran kérte; de az óvatos kapitány mindig megtagadta a kérését. Egyébként is minden hitelét és minden ügyességét arra használta, hogy elaltassa az öreg házaspár gyanakvását, hozzászoktatta őket, hogy katona létére is csak déli tizenkét órakor kel fel az ágyából. Azt mondta, hogy beteg. A két szerelmes tehát csak éjjel élt, amikor mindenki aludt a házban. Ha Montefiore kapitány nem feslett életű ember, aki megszokta, hogy a gyönyör óráiban is megőrizze hidegvérét, e tíz nap folyamán tízszer is elveszték volna. Egy fiatal szerelmes férfi, első szerelmének ártatlan hevületében, biztosan engedett volna azoknak a csábító meggondolatlanságoknak, amelyeknek olyan nehéz ellenállni. De a kapitány még a bolondos, a duzzogó Juanának is ellenállt, annak a Juanának is, aki láncot font hosszú hajából, hogy szerelmese nyakába vesse, és így béklyózza meg őt. Mégis a legvilágosabban látó ember is zavarban volna, ha ez éji találkák titkait kéne megfeytenie. A kapitány, valószínűleg biztos lévén a dolgában, apró lépésekben habzsolta a csábítás mondhatatlan gyönyöreit, melyek lassan terjedő s végül mindent felperzselő tűzhöz hasonlatosak. A tizenegyedik napon már szükségét érezte, hogy vacsora közben közölje Perezzel, persze a titok pecsétje alatt, mi az oka családjá haragjának: rangján alul nősült, s ezért kiközösítették. Szörnyű galádság volt ez az álnok bizalom, ha arra az éji drámára gondolunk, amely ugyanakkor és ugyanebben a házban lejátszódott. Montefiore a tapasztalt játékos, most a megoldást készítette elő, és úgy élvezte színészkedését, mint a művészetért rajongó művész. Arra gondolt, hogy hamarosan és minden szívfájdalom nélkül elhagyja ezt a házat és szerelmét. Ha aztán Juana, miután hiába várva szerelmest, megkérdi Pereztől, még ha talán az életét is kockáztatja ezzel az érdeklődésével, hogy hol a vendége, Perez, nem sejtve válasza

jelentőségét, majd azt feleli: „Montefiore márki megbékélt a családjával, amely most már elismeri a feleségét, és azért utazott el, hogy bemutassa nekik az asszonyt.”

Juana pedig!... Nos, a kapitány nem sokat törte a fejét, hogy mi lesz Juanával; de ismerte nemes lelkét, egyenességét, erényeit, és biztos volt, hogy hallgatni fog.

Valami megbízást kért tehát az egyik tábornoktól. Három nappal később, éjjel, elutazása előtti éjjel, Montefiore, valóságos tigris, semmit sem akart meghagyni a zsákmányából, s vacsora után nem a szobájába ment, hanem egyenesen Juanához, hogy minél hosszabb legyen a búcsú éjszakája. Juana, aki igazi spanyol lány és igazi olasz lány volt, akiben kettős szenvedély lobogott, boldogan örült e merészségnek, hisz mohó szerelemről tanúskodott! Hogy a házasság tiszta szerelmében a tiltott viszony zord boldogságát leli, hogy ágyának függönye mögé rejtheti férjét, félig becsaphatja apját és nevelőanyját, s ha rajtakapják, nyugodtan mondhatja: „Montefiore márkiné vagyok!” - nem az öröm ünnepe ez egy regényes lelkű leánynak, aki három év óta egyre a szerelemről álmodott, s álmába annak minden veszélyét is beleszötte? A kárpitós ajtó becsukódott mögöttük, örületük, boldogságuk mögött, s ne is emeljük fel ezt a fátyolt. Kilenc óra felé járt az idő, a kereskedő és a felesége esti imáikat olvasták; hirtelen egy négylovas hintó lármája verte fel a kis utca csendjét; türelmetlenül dörömböltek a bolti bejáraton, a cselédlány szaladt, hogy kaput nyisson, és máris egy asszony rohant az ódon terembe. Káprázatos volt a ruhája, bár ezer út sarától bemocskolt kocsiból szállt ki. A hintó megjárta Olaszországot, Franciaországot, Spanyolországot. Marana volt! Marana, harminchat éve ellenére, féktelen élete ellenére még mindig a belta folgorante ragyogásában, hogy ne feledjük ezt a csodálatos szót, amelyet szenvedélyes imádói Milánóban alkottak számára; Marana, egy király megvallott szeretője, aki otthagyta Nápolyt, Nápoly egét, Nápoly ünnepeit, életének delelőjét, mely csupa selyem és illat, arany és költészet volt, mindent ott hagyott, csak mert királyi kedvese a spanyolországi eseményekről és Tarragona ostromáról szólt néki.

- Tarragonába, gyorsan, mielőtt elfoglalják Tarragonát! - kiáltotta. - Tíz nap múlva Tarragonában akarok lenni...

Nem törődött a királyi udvarral, sem a koronával, hanem Tarragonában termett, császári firmánnal és rengeteg arannyal a táskájában: ezért repülhetett egy rakéta gyorsaságával és egy rakéta ragyogásával, végig a francia birodalmon. Egy anya nem ismer távolságot, egy igazi anya mindent megérez, s gyermekét a földteke végéről is látja.

- Lányom, hol a lányom? - kiáltott Marana.

Erre a hangra, e villámcsapásszerű megjelenésére, e szinte királynői fenségre az imakönyv valósággal kihullt Perez és felesége kezéből; mennydörgés volt ez a hang, s Marana szeme szórta hozzá a villámokat.

- Ott van - felelte a kereskedő nyugodtan, miután legyűrte izgalmát, melyet Marana hirtelen érkezése, tekintete és hangja ébresztett benne. - Ott - ismételte a kis fülkére mutatva.

- Értem, de nem volt beteg, jól van?...

- Nincs semmi baja - mondta dona Lagunia.

- Istenem! most vess a pokol mélyébe, s ha akarsz, akár mindörökre - kiáltott Marana, s félholtan a kimerültségtől egy karosszékbe roskadt.

Az aggodás keltette lázas pír eltűnt, s arca sápadt lett. Annyi ereje még volt, hogy gyötrelmeit elviselje, öröme számára már nem maradt ereje. Az öröm kártékonyabb volt mint a fájdalom, mert a fájdalom emlékét az öröm szorongásával egyesítette.

- Mégis, hogyan óvták meg? - kérdezte. - Hiszen Tarragonát ostrommal vették be.
- Igaz - felelte Perez. - De hogyan kételkedhetett, amikor engem élve látott? Nem engem kellett volna-e előbb megölni, mielőtt Juanát bántanák?

E válaszra a kurtizán megragadta, megcsókolta és könnyeivel áztatta Perez kérges kezét. Ez volt a legértékesebb kincse a földön, mert sohasem sírt.

- Köszönöm jószágát, Perez - szólt végül. - De nem kellett katonákat elszállásolniuk?
- Csak egyet - felelte a kereskedő. - Szerencsénk volt, mert nagyon becsületes ember, olasz, azelőtt spanyol állampolgár volt, gyűlöli Napóleont, nős ember, közönyös... Későn kel, korán fekszik. Most éppen beteg.
- Olasz? Hogy hívják?
- Montefiore kapitány...
- Biztosan nem Montefiore márkí...
- De igen, senora, éppen ő az.
- Látta Juanát?
- Nem látta - felelte dona Lagunia.

- Tévedsz, asszony - mondta Perez. - Látta Juanát, igaz, csak egy pillanatig. De, azt hiszem, megnézte, amikor a lány egyszer vacsora közben bejött ide.

- Látni akarom a lányomat.

- Mi sem könnyebb ennél - mondta Perez. - Most éppen alszik. Ha a zárban hagyta a kulcsot, fel kell ébresztenünk.

Amikor felkelt, hogy megkeresse a kulcs másolatát, véletlenül a magas ablak felé tekintett. A belső udvar fekete falán most egy fénykört látott, a fülke nagy, kerek ablakának fényét, és benne kettős árnyképet, amelyhez hasonlót az elragadó Canova előtt egyetlen szobrász sem tudott volna megformálni. A kereskedő megfordult.

- Nem tudom, hová tettük a kulcsot - mondta Maranának.

- Nagyon sápadt - felelte a kurtizán.

- Mindjárt megmondom, hogy miért - mondta Perez, a töréhez ugrott, felkapta, és nyelével vadul dörömbölt Juana ajtaján. - Nyisd ki, Juana, nyisd ki! - kiabálta.

Hangjában olyan borzalmas kétségbeesés csengett, hogy a két asszony megdermedt.

De Juana nem nyitott ajtót, mert előbb el kellett rejtenie Montefiorét. Nem tudta, mi történik a nappali szobában. A kettős ajtófüggöny felfogta a hangokat.

- Hazudtam, asszonyom, amikor azt mondtam, hogy nem tudom, hol a kulcs. Itt van - és előhúzta a tálaló fiókjából. - De most már felesleges. Juana kulcsa a zárban van, s az ajtaja eltorlaszolva. Rászedtek bennünket, asszonyom! - folytatta Maranához fordulva. - Egy férfi van Juanánál.

- Örök üdvösségemre mondom, ez nem lehet igaz - mondta a felesége.

- Ne esküdjözön, dona Lagunia. Becsületünknek vége, és ez az asszony... - Maranára mutatott, aki felugrott, de aztán mozdulni sem tudott, mert valósággal megdermesztették ezek a szavak - ez az asszony most már megvethet minket. Ő mentette meg életünket, vagyónkat, becsületünket, mi meg csak a tallérjait tudtuk megőrizni.

- Juana - kiáltott -, nyiss ajtót, vagy betöröm!

Hangja egyre indulatosabb lett, s a ház padlása is visszhangzott tőle. De ő maga hideg és nyugodt maradt. Kezében volt Montefiore élete, és az olasz vérével engeszteli majd ki lelkiismeretét.

- Menjenek innen, menjenek, mindenki menjen ki! - kiáltotta most Marana, és a törre vetve magát egy tigris hajlékonyságával tépte ki a meglepett Perez kezéből.

- Menjen innen, Perez - folytatta, most már nyugodtan. - Menjenek ki mind, a felesége, a cseléd, az inas. Most meg kell ölni valakit. A franciák magukat főbe lőhetik. Ne keveredjenek ebbe a dologba, csakis énám tartozik. Lányom között és közöttem nem lehet más, csak az Úristen. A férfi pedig engem illet. Ha az egész világ összefogna is érette, akkor sem tudnák kezemből kitépni. Menjenek hát, én megbocsátok önöknek. Látom, ez a lány is Marana-vér. És önök, a vallásuk, a becsületük túlságosan gyöngye volt, hogy vérem ellen harcoljanak.

Szörnyű sóhaj szakadt ki belőle, de szeme száraz maradt. Mindent elveszített, de tudott szenvedni, kurtizán volt. Az ajtó kinyílt. Marana most mindenről megfeledkezett. Perez intett a feleségének, és mindketten az őrhelyükön maradtak. Az öreg spanyol nem játszott a becsületével, s segíteni akarta bosszújában a megcsúfolt anyát. A fehérbe öltözött, alig megvilágított Juana nyugodtan állt a szoba közepén.

- Mit akarnak? - csak ennyit szólt.

Maranán könnyű borzongás futott végig.

- Perez - kérdezte -, van másik kijárata ennek a fülkének?

Perez csak a fejével intett, hogy nincs; e mozdulatban bízva a kurtizán a szobába lépett.

- Juana - mondta -, én az anyád vagyok, a bírád vagyok, most abban az egyetlen helyzetben vagy, és a magad hibájából, amikor fel kell fednem magam előtted. Hozzám közeledtél, holott az égben akartalak látni. Ó, nagyon mélyre süllyedtél. A szeretődet rejtegeted.

- Asszonyom - felelte a lány -, nálam nem lehet más, csak az uram. Montefiore márkiné vagyok.

- Akkor hát kettő van belőlük - szólt az öreg Perez komoran. - Ő maga mondta, hogy nős.

- Montefiore, szerelmem! - kiáltott a leány, és széttépte a függönyt, megmutatta a kapitányt - gyere, rágalmaznak téged.

Az olasz sápadtan, fakó arccal kelt fel, tört látott Marana kezében, és ismerte Maranát.

Egyetlen lendülettel kiugrott a szobából, és torka szakadtából kiáltozott:

- Segítség! segítség! franciát gyilkolnak. Katonák, hatodik ezredbeliek, szaladjatok Diard kapitányért! Segítség!

Perez a kapitányra vetette magát, hogy széles tenyerével betapassza a száját, de a kurtizán megtiltotta és azt mondta neki:

- Fogja csak erősen, de hadd kiabáljon. Nyissák ki az ajtókat, hagyják nyitva őket, maguk meg, mondom, menjenek ki. - Ami pedig téged illet - fordult most Montefioréhoz -, csak kiabálj nyugodtan, hívd a segítséget... Mihelyt a katonák lépteit hallom, ez a tör a szívedben lesz. Nős vagy? felelj.

Montefiore az ajtó küszöbére zuhant, két lépésre Juanától, már nem hallott semmit, nem látott semmit, csak a tör pengéjét, melynek csillogó fénye valósággal megvakította.

- Megtévesztett volna? - mondta Juana lassú, fáradt hangon. - Azt mondta, hogy szabad.
- Nekem meg azt mondta, hogy nős - ismételte Perez komoran.
- Szűzanyám! - sikoltott dona Lagunia.
- Felelj hát, mocskos lelkű ember - szólt halkán Marana a márkí füléhez hajolva.
- A lánya - nyögte Montefiore.
- Az én lányom meghalt, vagy meg fog halni - felelte Marana. - Nincs már lányom. Ne vedd többé ajkadra ezt a szót. Felelj, nős vagy?
- Nem vagyok nős, asszonyom - szólt végül Montefiore, hogy időt nyerjen. - Az ön lányát akarom feleségül venni.
- Én nemes Montefiorém! - sóhajtott boldogan Juana.
- Hát akkor miért menekült, és miért hívott segítséget? - kérdezte a kereskedő.

Rettentő világosság!

Juana nem szólt, csak a kezét tördelte és a karosszékébe ült. Ebben a pillanatban az utca felől valami nagy zsvaj lármája törte meg a szoba csendjét. A hatodik gyalogezred egy katonája, aki éppen arra járt, amikor a kapitány segítségért kiáltozott, gyorsan Diard-hoz szaladt. A fertálmester szerencsére otthon volt, s most néhány barátjával idesietett.

- Hogy miért menekültem? - szólt Montefiore, amikor meghallotta barátja hangját. - Csak azért, mert igazat mondtam önnek. Diard! Diard! - kiáltott átható hangon.

De gazdája parancsára, aki azt akarta, hogy mindannyian részesei legyenek a gyilkosságnak, az inas gyorsan becsukta a kaput, és ha a katonák be akartak jönni, most már erőszakkal kellett betörniök. Maranának tehát maradt ideje, hogy a bűnös szívébe döfje a tört; de vak dühében rosszul célzott, és a penge elcsúszott a vállpánton. Ám Marana olyan erővel sújtott le, hogy Montefiore Juana lábához zuhant; a leány meg sem látta. Marana most a férfira ugrott, s hogy ne tévessze el, megragadta a torkát, vasmarokkal a földhöz szorította, és megcélozta a szívét.

- Szabad vagyok, feleségül veszem! Istenre esküszöm, anyámra, mindenre, ami szent ezen a földön. Nőtlen vagyok, feleségül veszem, becsületemre!

És beleharapott a kurtizán karjába.

- Ölje meg, anyám - mondta Juana. - Gyáva ember, nem akarok ilyen férjet, ha százszor szebb volna is.
- Lányom, rád ismerek megint - kiáltott az anya.
- Mi a csuda van itt? - kérdezte a fertálmester, aki végre behatolt a házba.
- Meg akarnak gyilkolni - kiabálta Montefiore -, ez a lány az oka az egésznek, azt mondja, a szeretője vagyok, kelepcebe csalt, és most kényszeríteni akarnak, hogy kedvem ellenére megnősüljek...
- Neked nem kell? - kiáltott Diard, akit valósággal megdöbbenett a leány felséges szépsége: a megvetés, a méltatlankodás, a harag még szebbé tette a gyönyörű Juanát. - De válogatós vagy! Ha már férj kell, itt vagyok én. Tegyük félre ezeket a töröket.

Marana megragadta az olaszt, felemelte, lánya ágyához vonszolta, s azt súgta a fülébe:

- Megkegyelmezek neked, de ezt csak utolsó szavaidnak köszönheted. Vigyázz! Ha eljár a szád, és bemocskolod a lányomat, másodszor nem menekülsz. - Mennyi lehet a lány hozománya? - kérdezte Perezről.

- Kétszázezer arany piaszter...

- És ez nem is minden - fordult most Marana Diard-hoz. - De kicsoda ön? - Maga meg lóduljon - vetette oda Montefiorénak.

Ahogy megütötte a fülét a kétszázezer arany piaszter, a márki visszafordult, és azt mondta:

- De hiszen én is nőtlen vagyok...

Juana tekintete a torkára forrasztotta a szót.

- És már szabad is - mondta a lány.

A kapitány gyorsan távozott.

- Fájdalom, uram - fordult most a lány Diard-hoz -, bámulom önt és köszönetet is mondok, de az én uram a mennyekben lakik, Jézus Krisztusnak hívják. Holnap kolostorba megyek...

- Juana, én édes Juanám, egy szót se! - kiáltott az anya és karjaiba szorította a leányt. Majd gyorsan a fülébe súgta: - Mindenképpen férjhez kell menned.

Juana elsápadt.

- Kicsoda ön, uram? - ismételte meg kérdését Marana, és végigmustrálta a provence-i kapitányt.

- Most még csak a hatodik gyalogezred fertálmestere - mondta a férfi. - De egy ilyen asszonyért, érzem, lesz erőm, hogy akár Franciaország marsallja legyek. Nevem Pierre-François Diard. Apám polgármester volt. Nem vagyok hát...

- Eh mit, ön becsületes ember, igaz? - kiáltott Marana. - És ha megnyeri Juana de Mancini úrnő tetszését, mindketten boldogok lehetnek.

- Juana - folytatta komoly hangon -, amikor e derék és méltó férfi felesége leszel, sose feledd, hogy anya is leszel. Megesküdtem, hogy pirulás nélkül csókolhatod meg gyermekeid homlokát... (hangja most kissé elcsuklott). Megesküdtem, hogy erényes hitves leszel. Készülj tehát arra, hogy sok bánat ér az életben; de bármi történjék is, maradj az erény útján, és légy mindenben hűséges a férjedhez; áldozz fel neki mindent, ő lesz gyermekeid apja... És gyermekeid nem lehetnek apa nélkül!... Vigyázz! Egy szerető közt és közötted mindig ott találod anyádat; csak a veszélyek idején leszek megint anyád... Látod, ez itt Perez töre... Ez is a te hozományod - folytatta, majd felvette és Juana ágyára dobta a tört -, itt hagyom becsületed zálogául, amíg csak a szemem nyitva és a karom szabad. - Isten veled - mondta, visszafojtva a könnyeit -, adja az ég, hogy soha többé ne találkozzunk.

Erre a gondolatra bőven hullottak a könnyei.

- Szegény gyermekem, milyen boldog voltál ebben a kis cellában, boldogabb, mintsem magad gondolnád! - Úgy bánjon vele - fordult most jövődő vejéhez -, hogy sosem kívánozzék ide vissza.

E pusztán bevezető történet nem fő témája ennek a Tanulmánynak, de amelynek megértéséhez mindenekelőtt meg kellett magyarázni, hogyan vette feleségül Diard kapitány Juana de Mancinit, hogyan ismerkedett meg Montefiore és Diard, és végül, milyen szív, milyen vér, milyen szenvedélyek éltették Diard-nét.

Amikor a fertálmester eleget tett a lassú és hosszadalmas formalitásoknak, amelyek nélkül francia katona nem nőülhet, már szenvedélyesen szerette Juana de Mancinit. Juana de Mancininek meg volt ideje, hogy elgondolkozzék a sorsán. Szörnyű sors! Juana sem tiszteletet, sem szerelmet nem érzett Diard iránt, könnyelmű, de szükségszerű ígérete miatt mégis kötve érezte magát. A provençe-i kapitány nem volt szép, sem daliás férfi. Érdes modorán egyaránt érezhető volt a katonai szolgálat, vidékének erkölce és a tökéletlen nevelés. Szerethette-e Diard-t ez a fiatal, finom és bájos asszony, akit a pompa és a jó ízlés legyőzhetetlen ösztöne irányított, s akit természete a magasabb társadalmi osztályok felé vonzott? Hiszen már azért sem becsülhette Diard-t, mert Diard feleségül vette. Ez az irtózat egészen természetes dolog volt. A nő szent és szép teremtés, de talán sosem értik meg; és mivel nem értik, majdnem mindig rosszul ítélnék róla. Ha Juana szereti Diard-t, tisztelte volna. A szerelem új nőt teremt a nőben; aki tegnap volt, holnap nincs többé. Ha a nő egy életre szóló szenvedély menyegzői ruháját veszi magára, tisztán és fehéren veszi fel. Valósággal újjászületik, csupa erény és szemérem, s múltja nem létezik többé; nincs számára más, csak a jövő, s mindent el kell felejtene, hogy mindent újra tanuljon. Ezért olyan mélységesen igaz egyik modern költőnk híres sora, melyet Marion Delorme szájába ad, és amelyet, mellesleg, akár Corneille is megírhatott volna: *S szerelem varázsa új szűzességet ad.*

Ez a verssor mintha csak egy Corneille-tragédia légkörét idézné, olyannyira megeléjűk benne a francia dráma szülőapjának erőteljes hangvételt. A költő mégis arra kényszerült, hogy áldozatul vesse a földszint mindent lefitymáló szellemének.

Így hát Juana, mivel nem szeretett, a megcsalt, megalázott, megcsúfolt Juana maradt. Nem becsülhette azt a férfit, aki őt így is vállalta. Fiatal korának csillogó tisztaságával megérezte ezt a látszólag túlzott, de a szív által megszentelt és törvényesített különbségtevést, amelyet a nők minden érzésükben, és még meggondolatlanabb szenvedélyükben is ösztönösen követnek. Amikor megismerte az élet valóságát, Juana mélységesen elszomorodott. Büszke volt, nem sírt, de gyakran könnyes szemmel nézett Perezre és dona Laguniára, akik jól értették, milyen keserű gondolatok rejtőznek e könnyekben; de ők is hallgattak. Mire jó a szemrehányás? Mit használ a vigasztalás? Minél jobb szívvel adják, annál mélyebbre tépi a sebet.

Egy este, hogy szinte kábultan ült fájdalmában, a nyitott ajtó mögött, amelyről az öregek azt hitték, hogy csukva van, nevelő anyjának panaszos sóhaját hallotta.

- Szegény gyermek, még meghal bánatában.

- Igaz - felelte Perez remegő hangon. - De hát mit tehetnénk? Menjen talán Arcos grófhhoz, hiszen tudod, neki szántam volt a, és most ajánlgassam nevelt lányunk romlatlan szépségét?

- Egy ballépés még nem romlottság - mondta az öregasszony, aki az angyaloknál is megbocsátóbb volt.

- Az anyja már elígérte.

- Első fellobbanásában, s a lányt nem is kérdezte - kiáltotta dona Lagunia.

- Tudja jól, mit csinál.

- Kinek a kezére jut a mi gyöngyszemünk!

- Ne is folytasd, mert még belekötök ebbe a... Diard-ba. És akkor csak új bajt veszünk a nyakunkba.

Juana csak most, e borzalmas szavak hallatára értette igazán, milyen boldogság várt rá, és mit tett tönkre a hibájával. Szelíd magánya tiszta és ártatlan óráiért fényes és ragyogó élet kárpótolta volna; olyan sokszor álmodozott erről a boldogságról, s ezek az álmok okozták vesztét. A főúri rang magasságából Diard fertálmesterhez zuhant! Juana most zokogott. Juana majdnem megőrült. Néhány pillanatig a bűn és a vallás között habozott. A bűn gyors megoldást jelentene, a vallás egy szenvedéssel teli életet. Viharos, ünnepélyes vívódás volt ez. Másnap lesz a végzetes óra, esküvőjének az órája. Juana még Juana maradhat. Ha szabad, tudja mit ér a boldogtalansága; ha férjhez megy, nem tudhatja, mi vár rá. Mégis a vallás győzött. Dona Lagunia a leány mellett maradt, olyan áhítattal imádkozott és virrasztott, ahogy egy haldokló mellett imádkozott és virrasztott volna.

- Isten akarja így - mondta Juanának.

A természet különleges erőt ad a nőknek, hogy elviseljék a szenvedést, s ugyanakkor gyengeséget is, hogy beletörődjenek a bajba. Juana minden hátsó gondolat nélkül beletörődött a sorsába. Anyja fogadalmának akart engedelmeskedni, és türelmesen megjárni az élet sivatagját, hogy végül a mennyek országába jusson, pedig tudta, nem várja virág e gyötrelmes útján. Férjhez ment Diard-hoz. Ami pedig a fertálmestert illeti, ki nem értené meg, ha Juana nem is bocsátott meg neki? Bolondulásig szerette feleségét. Marana, aki már természeténél fogva is megérezte a szerelmet, mindjárt felismerte benne a szenvedély hangját, megfigyelte hirtelen természetét, meg a délvidékiekre jellemző nagylelkű vonásokat is. Féktelen dühének áradásában most csak jó tulajdonságokat látott Diard-ban, és azt hitte, olyan sok van benne, hogy lányának boldogsága örökre biztosítva lesz.

A házasság első napjai látszólag boldogan teltek; de inkább olyasféle titkolózásról volt szó, amelyek segítségével a nők minden nyomorúságukat lelkük mélyébe szokták elrejtetni: Juana nem akarta megrontani férje örömét. Kettős szerep, borzalmas eljátszani, de ezt játssza, előbb vagy utóbb, csaknem minden nő, aki rossz házasságban él. Egy férfi az ilyen életnek csak külső körülményeit tudja elmondani, érzelmeit csupán a női szív ismeri fel. De nem lehetetlen dolog-e egy ilyen történetet a maga teljes valóságában elmondani? Juanának minden órában meg kellett küzdenie természetével, mely olasz volt és spanyol is volt, könnyei elapadtak a sok titkolt sírásban, s máris azzá a tipikus lénné változott, aki a női boldogtalanságot legteltesebb formájában képviseli: a szüntelenül tevékeny fájdalom formájában, amelynek leírása aprólékos megfigyeléseket igényelne, ami aztán végtelenül unalmasná válna a drámai izgalmakat kereső olvasók számára. Nem egész könyv volna-e az ilyen elemzés, amelyben minden feleség a maga sajátos gyötrelmére ismerne, hogy aztán ebből a női szenvedés teljességét is megértse? Műfajában hálátlan könyv, s érdeme csupán az árnyalt színfoltokban, meg a törékeny vonalú rajzban, amit aztán a kritikusok erőtlennek és zavarosnak tartának. De hát ki tudná elismételni, ha nincs idegen szív a szíve helyén, e megható és mély elégiákat, amelyeket egyes asszonyok a sírba visznek magukkal? Meg nem értett mélabú, melyet az sem ismer, aki okozta; teljesületlen sóhajok és alázatos odaadás, melynek a földön nincsen jutalma; fenséges és félreismert hallgatás; semmibe vett bosszúvágy, folytonos és hasztalan önfeláldozás; megkívánt és megcsúfolt gyönyörök; titkon megvalósult angyali jó cselekedetek; s végül mélyen vallásos hit és elpusztíthatatlan szerelem. Juana jól ismerte ezt az életet, sorsa semmitől sem kímélte meg. Teljesen asszony volt, de szerencsétlen és szenvedő asszony, akit mindig megbántanak, és aki mindig megbocsát, a makulátlan gyémánthoz hasonlóan tiszta asszony, de olyan, akiben a gyémánt minden szépsége és ragyogása is élt, s e

szépségben, e ragyogásban a mindenre kész bosszúvágy. Nem az a lány volt, ebben biztosak lehetünk, aki a hozományában talált törtől megrettent volna.

Pedig Diard, akiben valódi szerelem, olyan szenvedély lángolt, amely minden jót felhoz a lélek mélyéről és egy időre a legutálatosabb jellemet is megváltoztatja, Diard eleinte lovagiasan viselkedett. Arra kényszerítette Montefiorét, hogy hagyja el az ezredet, sőt a hadtestet is, s így Juanának még az alatt a rövid idő alatt sem kellett vele találkoznia, amit Spanyolországban akartak tölteni. A fertálmester aztán áthelyezését kérte, és sikerült a császári gárdába jutnia. Mindenképpen nagy vagyonához illő rangot, tisztességet és megbecsülést akart szerezni. Ez a vágya hajtotta, amikor az egyik legvéresebb németországi csatában nagyon hősiiesen harcolt; de súlyosan megsebesült, és el kellett hagynia a hadsereget. Majdnem elvesztette egyik lábát, nyugdíjazták, de bárói cím és minden jutalom nélkül, amiben pedig reménykedett, és amit, ha nem Diard-nak hívják, talán meg is kapott volna. Ez az esemény, súlyos sebesülése, megcsalt reményei, megváltoztatták a jellemét. Provence-i szívóssága, amely egy ideig szinte megsokszorozódott, most hirtelen cserben hagyta. De a felesége egy ideig mellette állt, mert Diard becsvágya, bátorsága és erőfeszítései valami hitelt adtak a férfinak, és Juana most olyan volt, mint minden asszony, gyengéd és vigasztaló az élet nehéz óráiban. Feleségének megértő szavai fellelkesítették a nyugalmazott zászlóaljparancsnokot, aki Párizsba ment, hogy a közigazgatásban vívja ki magának azt a magas helyet, amely elfeledteti a hatodik gyalogezred hajdani fertálmesterét, és néki a rég várt megbecsülést, Diard-nének pedig valami szép cím nászajándékát adja. Annyira szerette ezt az elbűvölő teremtet, hogy legtitkosabb vágyait is kitalálta. Juana hallgatott, de a férfi megértette; tudta, hogy felesége nem úgy szereti, ahogy egy szerelmes férfi a szerelemtől álmodozik; de azt akarta, hogy Juana legalább tisztelje, szeresse, becézze. A szerencsétlen jól tudta, hogy milyen lehet az igazi boldogság, hiszen felesége türelmes és szelíd volt vele; de ez a türelem és szelídség is csak arról a fásultságról tanúskodott, aminek Juanát köszönhetette. Szerelem-e a fásultság, a vallásos megnyugvás? E szüzi engedelmesség helyett Diard már gyakran azt kívánta, hogy felesége visszautasítsa; akár örök üdvösségét is odaadta volna, ha az asszony csak egyetlenegyszer kisírja magát az ő karjaiban, és nem rejtőzködik folytonosan nemesen hazug mosolya mögé. Sok fiatal ember, mert később már feladjuk a harcot, meg akar küzdeni balsorsával, amelynek felhői időnkint fenyegetően gyűlnek életük egén, és ha aztán végzetük szakadékába zuhannak, méltányolnunk kell e titkos küzdelmüket.

Mint sok más ember, Diard is mindent megpróbált, de folytonosan kudarcot vallott. Vagyona lehetővé tette, hogy a párizsi fényűzés örömeivel szórakoztassa a feleségét; Juanának palotája volt tágas fogadótermekkel, nagy házat vitt, művészek jártak hozzá, akik természetüknél fogva nem nagyon törődtek másokkal, meg a mindenütt megtalálható cselszövők, és azok, akik bárhol szívesen mulatnak, és persze néhány divatos ember is, de valamennyien szerelmesek a háziasszonyba. Akik Párizs kirakatába jutnak, azoknak meg kell törni Párizst, vagy Párizs töri meg őket. Diard nem volt eléggé erős, kemény vagy állhatatos, hogy e kor társadalmának parancsoljon, mert ebben a korban mindenki felfelé törekedett. A rögzített társadalmi osztálykülönbségek nagyon üdvösek, talán még a nép számára is. Napóleon bevallotta, milyen fáradságába került, hogy tekintélyt szerezzen udvarában, ahol legtöbb alattvalója vele egyenrangú volt. De Napóleon Korzikában született, Diard meg Provence-ben. Egyenlő tehetség mellett egy sziget gyermeke mindig teljesebb ember, mint a szárazföldi, és bár egy szélességi fokon vannak, a tengersáv, amely Korzikát Provence-től elválasztja, az emberi tudomány ellenére is valóságos óceán, melynek két oldalán két különböző haza fekszik.

Hamis helyzetéből, amelyet ő még hamisabbá tett, nagy bajok szakadtak Diard-ra. Talán hasznos tanulságok is rejtőznek az események e nehezen kitapintható kapcsolatában, amely végül e történet megoldását adja. Először is az történt, hogy a párizsi csúfolódók gúnyos

mosollyal szemlélték azokat a képeket, amelyekkel a volt fertálmester palotáját díszítette. A nemrég vásárolt remekműveket ugyanaz a néma megvetés fogadta, mint a Spanyolországban harácsoló festmények, s e megvetésből persze azoknak a hiúsága szólt, akik Diard vagyonára irigykedtek. Juana néha megértette a kétértelmű szavakat, amelyeknek a franciák olyan kitűnő mesterei. Ekkor Diard, felesége tanácsára, visszaküldte a képeket Tarragonába. De a rossz-májúságában megrögzött közönség most már így beszélt: „Ravasz fickó ez a Diard, eladta a képeit.” És a jó emberek továbbra is úgy vélekedtek, hogy a szalonokban maradt képeket sem becsületes úton szerezte. Néhány féltékeny nő meg azon tanakodott, hogy juthatott egy Diard ilyen szép és gazdag leányhoz. Vég nélkül özönlöttek a megjegyzések, a csúfondáros észrevételek, már ahogy ez Párizsban lenni szokott. De Juanát tisztelet övezte, mert tiszta és vallásos élete mindenben, még a párizsi rágalmon is győzedelmeskedett; ez a tisztelet azonban csak az ő személyének szólt, férjének nem. Ha ragyogó tekintetével végignézett a fogadótermeken, női éleslátása csupa szenvedést hozott Juanának.

Ez a megvetés tulajdonképpen természetes dolog volt. A katonák, bármilyen erényeket is tulajdonít nekik a képzelet, nem kegyelmeztek a hatodik gyalogezred volt fertálmesterének, éppen mivel gazdag volt, és szerepet akart játszani Párizsban. Márpedig Párizsban, a Saint-Germain negyed utolsó házától a Saint-Lazare utca utolsó palotájáig, Luxembourg dombjától a Montmartre magaslatáig, aki jól öltözködik és jól locsog, csakis azért öltözködik, hogy elmenjen hazulról, és azért megy el hazulról, hogy locsogjon, e sok kisstílu és nagyképű ember, ez az arcátlanság mögé rejtőző, szegényes vágyakkal, irigységgel és hízélgéssel bélelt társaság, e sok aranyban és kopott aranyban pávaskodó ember, fiatalok és öregek, tegnapi nemesek és negyedik századbeli nemesek, mindenki, aki csúfolódik az újjazdagon, mindenki, aki fél, hogy szegényben marad, mindenki, aki ledönteni készül egy hatalmasságot, és rögtön imádja, ha az ellenáll; e sok fül egyetlen este felveszi, e sok nyelv továbbadja, e sok értelem meg elraktározza, hogy hol született, hol nevelkedett, mit csinált, és mit nem csinált az újonnan érkezett, aki e társaság babérait vágyik. Ha e nagyvilági társaságnak nincs is esküdtszéke, itt trónol a legkegyetlenebb közvádó, egy elvont, megfoghatatlan lény, bíró és hóhér, aki egy személyben vádol és megbélyegez. Ne remélje hát, hogy bármit elrejthet előle, mondjon el neki mindent, mert mindent tudni akar és mindent tud. Ne kérdezze, hol az a láthatatlan táviró, amely, bárhol legyen is, még egyazon órában és egy szempillantás alatt értesíti minden újságról, történetről, botrányról; ne kérdezze, ki kopogtat ezen a távirón. Társadalmi rejtély ez, és a megfigyelő legfeljebb hatásait állapíthatja meg. Hihetetlenül sok példáját idézhetnénk, de egyetlenegy is elég lesz. Berry herceg meggyilkolásáról, pedig az Operában történt, a bűntényt követő tizedik percben már Szent Lajos szigetén beszéltek. A nagyvilág már Diard első bálján ismerte a hatodik gyalogezred véleményét volt fertálmesteréről.

Diard most már tehetetlenül vergődött a nagyvilágban. Csak feleségének volt még hatalma, hogy valami polcra juttassa. Különös civilizációnk egyik csodája ez! Ha Párizsban egy férfi semmire sem jut a maga erejéből, a felesége, ha fiatal és szellemes, még sok lehetőséget ad neki a felemelkedésre. Vannak nők, betegek, látszólag tehetetlenek, akik sosem kelnek fel a pamlagukról, sosem hagyják el a szobájukat, mégis uralkodnak a nagyvilágon, ezer szálal mozgatnak, és oda helyezik a férjüket, ahol az ő hiúságuk akar csillogni. De Juana tarragonai szobácskájának ártatlan magányában töltötte gyermekkorát, nem ismerte a párizsi nagyvilág mesterkedéseit, bűneit és megalkuvásait; kíváncsi kislánként figyelte ezt az életet, és csak annyit látott belőle, amit szenvedése és sértett önérzete megmutatott neki. Juana, mint minden érzékeny lény, egyébként is szűzies szíve tapintatával már előre megsejtette a dolgokat. A magányos, fiatal lány, aki olyan hirtelen lett asszony, megértette, hogy spanyol módra, puskával a kezében koldulna, ha arra akarná kényszeríteni a nagyvilágot, hogy tisztelje a férjét.

Aztán meg nem azt jelentené-e ez a túlzott és egyre ismétlődő elővigyázat, hogy nagyon is szükség van rá? Hiszen Diard előtt végzetes szakadék tátongott, a megvetés és a túlzott tisztelet volt e szakadék két partja. Juana egyszerre megértette a nagyvilágot, ahogy annak idején az életet is megértette, és már nem látott mást maga körül, csak véget nem érő, megoldhatatlan balsorsot. Most az a bánat is érte, hogy meglátta férje sajátos tehetetlenségét: Diard semmire sem volt képes, ami következetes gondolkodást igényelt. Nem értette meg, milyen szerepet kell játszania a nagyvilágban, nem fogta fel sem egészében, sem árnyalataiban, holott itt az árnyalatokon múlik minden. Nem olyan helyzetben volt-e, amikor a fortély könnyen pótolná az erőt? Ám a fortély, amely mindig diadalmaskodik, talán a legnagyobb erő a világon.

Diard, nemhogy letörölte a régi élete okozta foltot, inkább mindent megtett, hogy még nagyobb legyen, így például, mivel nem volt meg az a képessége, hogy megfelelően tanulmányozza a Császárság akkori szakaszát, mindenáron megyefőnökségre törekedett, holott addig csak zászlóaljparancsnok volt. Abban az időben mindenki hitt Napóleon lángeszében, és a császár kegye mindent megnövelt. A megyék afféle kis birodalmak voltak, és csakis nagy nevek, a császári és királyi őfelsége kamarásai állhattak az élükön. A megyefőnökök valóságos nagyvezérek lettek. A nagy ember kártyakeverői csak nevettek a zászlóaljparancsnok nyíltan hangoztatott becsvágyán, és Diard később már egy járásért könyörgött. Nevetséges ellentmondás e szerény igények és a hatalmas vagyon között. Királyi szalonokat nyitni, arcátlan fényűzést fitogtatni, aztán meg hátat fordítani a milliomosok életének, hogy Issoudunbe vagy Savenay-be temetkezzék, nem rangon aluli cselekedet ez? Juana, aki most ismerkedett törvényeinkkel, erkölcsainkkal, közigazgatási gyakorlatunkkal, csak későn világosította fel a férjét. A szerencsétlen Diard sorra kopogtatott a minisztériumi hatalmasságok ajtaján; mindenütt visszautasították, nem ért el semmit, s a világ most úgy ítélte róla, ahogy a kormány, és ahogy ő maga is. Diard súlyosan megsebesült a harcmezőn, Diard nem kapott kitüntetést. A gazdag, de lenézett fertálmester nem talált magának helyet az államban; a társadalom is megtagadta tehát azt a helyet, amelyet a társadalomban igényelt. Otthon pedig a szerencsétlen mindenben felesége felsőbbrendűségét érezte. Jóllehet Juana, ha ez a jelző nem túlságosan merész, bársonyos tapintattal bánt vele, csakhogy elrejtse férje előtt ezt a fölényt, amely őt magát is meglepte és ugyanakkor megalázta, Diard végül is torkig volt vele. Az effajta játékban a férfiak szükségszerűen összetörnek, vagy megnőnek, vagy gonoszok lesznek. Az önérzetére mért csapások súlya alatt Diard bátorságának vagy szenvedélyének kellett megtörnie, márpedig mindezt saját hibái okozták, ő pedig hibát hibára halmozott. Először is mindennel meg kellett küzdenie, még szokásaival, még jellemével is. Szenvédélyes volt, mint minden provence-i, bűneiben és erényeiben egyaránt őszinte, idegrostjai hárfahúrként visszhangoztak, s a szíve mélyén mindig hűséges maradt régi barátaihoz. Éhenkórászokon éppúgy segített, mint bajba jutott előkelőségeken; egyszóval senkit sem tagadott meg, s aranytól csillogó szalonjában a legszegényebb ördöggel is kezet rázott. Mindezt látva, a császári tábornok - olyan emberfajta ez, amelyből csakhamar egyetlen típus sem lesz többé - már nem nyújtotta néki csókra az arcát, hanem foghegyről és egy rövid „kedves uram”-mal üdvözölte. És ha a tábornokok katonás kedélyeskedéssel leplezték arcátlanságukat, az a néhány nagyvilági ember, aki Diard házában még megfordult, csak választékos és csiszolt megvetését mutatta, ami ellen egy újonnan érkezett embernek szinte sosincs fegyvere. Aztán meg Diard magatartása, olaszos hadonászása, beszédmódja és öltözködése ugyancsak lehetetlenné tette, hogy tiszteljék, mert közönséges embereket csak akkor becsülnék, ha pontosan betartják az illem által megkövetelt dolgokat, s ezt a jármot csak nagyhatalmú emberek rázhatják le magukról. Ez a világ rendje.

E részletek csak halvány képét adhatják Juana egymást követő ezernyi szenvedésének; a társadalom minden rétegétől kapott apró tűszúrásokat; és ismerhet-e nagyobb gyötrelmet egy lélek, amely inkább a tördöfést választaná, mint ezt a küzdelmet, amelyben Diard-t illették a sértések, ő pedig nem érezte, Juana viszont érezte őket, holott nem neki szóltak? Aztán megjött az a pillanat, borzalmas pillanat, amikor már világos szemmel látta, hogy mi a nagyvilág, és most egyszerre érezte azt a tengernyi fájdalmat, amely ebben a világban az ő számára lassanként egybegyűlt. Képtelennek tartotta a férjét arra, hogy a társadalmi rend magasabb fokaira hágjon, és tudta, milyen mélyre zuhan, ha majd cserben hagyja a bátorsága. Ekkor Juana megszánta Diard-t. A fiatalasszony jövője vigasztalannak látszott. Állandóan valami bajtól rettegett, bár nem tudta, honnan jöhetne ez a baj. Olyan volt ez az előérzet a szívében, mint ahogy a ragály száll a levegőben; de maradt benne annyi erő, hogy mosolya mögé rejtse szorongását. Már annyira jutott, hogy nem gondolt önmagára. Befolyását arra használta, hogy rávegye férjét, mondjon le becsvágyairól, s új menedéket mutatott néki: a családi élet békés, meghitt nyugalma. A nagyvilági élet hozta a bajokat, száműzzék hát a nagyvilágot. Családja körében Diard megtalálja a békét s a tiszteletet; itt ő uralkodik. Juana elég erősnek érezte magát, és vállalta is a nehéz feladatot, hogy boldoggá tegye a férjét, aki pedig önmagával is elégedetlen volt. Asszonyi szívóssága az élet nehézségeivel megnövekedett, rejtett hősiessége úrrá lehetett a helyzeten, mert az a vallásos vágy hevítette, amellyel őrző angyalok védelmezik a rájuk bízott keresztényi lelkeket: babonás költészet volt ez, kettős természetünk allegorikus képei.

Diard felhagyott hát terveivel, becsukta a házát, és ha szabad ilyen családias kifejezést használni, otthonában élt. De éppen itt volt a baj. E szegény katonában szertelen lélek lakozott, s folytonos mozgásra volt szüksége. Diard olyan ember volt, aki alighogy megérkezett, ösztönétől űzve máris odébb állt, és akinek, úgy látszik, életcélja volt az állandó keringés, mint ama bizonyos kerekeknek, amelyekről a Szentírás szól. De talán éppen önmaga elől akart menekülni. Nem unta meg Juanát, nem is vádolhatta, de mivel szenvedélye a birtoklás következtében megcsendesedett már, Diard lassanként visszazökkent régi természetébe. Most gyakrabban lett úrrá rajta a levertség, és délvidéki heve nemegyszer szertelenségre ragadta. Minél erényesebb és minél feddhetetlenebb egy asszony, a férfi annál inkább szeretne hibát lelteni benne, talán csak azért, hogy érvényt szerezzen törvény adta fölényének; ha meg úgy adódik, hogy az asszony mindenképpen tiszteletet érdemel, akkor a férfi koholt vádaktól sem riad vissza. Ilyenkor, házastársak közt, minden semmiség óriásira növekedik, minden bolhából elefánt lesz. De Juana türelmes maradt minden gőg nélkül, szelíd, a nélkül a keserűség nélkül, amellyel a nők odaadásukat színezik, és nem adott ürügyet ennek a kiszámított gonoszságnak, amely a legádázabb minden gonoszság között. Aztán meg nemes természet is volt, akivel nem lehet tiszteletlenül viselkedni; makulátlan és szent élet ragyogott a tekintetében, s e vértanú tekintetnek nem lehetett ellenállni. Diard először megzavarodott, de később már sértőnek, egyenesen terhesnek érezte ezt a magasrendű erkölcsöt. Feleségének tisztessége semmi izgalomra nem adott okot, márpedig ő izgalomra vágyott. Ha hidegen lehántjuk egy látszólag egyszerű és mindennapos élet burkát, ezernyi heves jelenetre bukkanunk a lélek mélyén. Nehéz egyetlen példát kiválasztani e sok kis dráma közül, amelyek olyan gyorsan ellobbanak, mégis mélyen érintik az életet, és csaknem mindig a legtöbb házasságban szükségszerűen bekövetkező törés előjelei. Mégis van egy jelenet, amely különösképpen meghatározta azt a pillanatot, amikor e kettős életben megkezdődött az értetlenség. Talán arra is jó lesz, hogy világosabbá tegye a történet végső kibontakozását.

Juanának két gyermeke volt, szerencséjére két fia. Az első hét hónappal az esküvő után született. Juannak hívták, az anyjára hasonlított. A második fiú Párizsban született, két évvel azután, hogy ide jöttek. Ez a gyermek Diard-ra is és Juanára is hasonlított, de inkább Diard-ra,

és az ő keresztnéveit kapta. Juana öt év óta különös gonddal nevelte a kis Francisque-ot. Mindig ezzel a gyermekével foglalkozott: őt dédelgette cirógatásaival, őt halmozta el játékokkal; de főképp rajta őrködött vizsgáló anyai tekintetével; Juana már a bölcsőben is egyre figyelte, leste a hangját, minden mozdulatát; a jellemét akarta megismerni, hogy aztán megfelelően alakíthassa. Ugy viselkedett, mintha csak egy gyermeke volna. Diard, látva, hogy az anya alig törődik Juannal, pártfogásába vette az idősebb fiút; nem sokat törte a fejét, vajon annak a múltó szerelemnek a gyermeke, amelynek Juanát köszönhetette, hanem egyre kedveskedett vele, és Benjáminjává tette. Minden érzés közül, amelyeket ősanyái vérével örökölt és amelyek egyre gyötörték, Diard-né csupán az anyai szeretetet vállalta. De azzal a fenséges rajongással szerette gyermekeit, amelynek példáját Marana adta történetünk kezdetén, s ugyanakkor tapintatos szeméremmel is, és a társas erények meghitt egységében, ami életének dicsősége és belső jutalma volt. Az odaadó anyaság, ez a rejtett eszme, amely Marana életére egyfajta szilaj költészet bélyegét sütötte, Juana számára maga az élet volt, és az élet minden órájának vigasza. Anyja úgy volt erényes, ahogy más nők bűnöznek, titokban; csak lopva szerezhette boldogságát, élvezni nem tudta. De Juana, aki erényében volt boldogtalan, ahogy anyja bűnös élete miatt, minden órájában megtalálta azt a mondhatatlan gyönyörűséget, amely után anyja annyira vágyott, és amit sosem ért el. Számára is, mint Marana számára, az anyaság minden földi érzélem foglalata volt. Mindkettőjüknek, bár ellentétes okból, ez adta az egyetlen vigaszt életük nyomorúságában. Juana talán jobban szeretett, mert szerelem nélkül élván minden gyönyörűségét gyermekei örömeiben lelte meg, és mivel a nemes szenvedélyek, akárcsak a bűnök, kielégülésükkel együtt növekednek. Az anya épp olyan telhetetlen, mint a játékos. Amikor Juana látta férje apai szeretetét, e mindennapos és nagylelkű megbocsátást Juannal szemben, mélyen megindult; és attól a naptól kezdve, hogy a házastársak szerepet cseréltek, az asszony már valóban átérezte azt a mély és igaz vonzalmat, amelynek addig is sok tanúságát adta, de csupán kötelességtudatból. Ha pedig a férfi következetesebb, ha igaz, bár ideges érzékenységeinek jeleit nem hazudtolja meg zavaros természetével és jellemének állhatatlan csapongásaival, Juana végül is megszerette volna. Diard azonban, sajna, délvidéki volt, szellemes, de szellemében nem volt semmi következetesség; ma nagy dolgokra képes, és másnap tehetetlen. Az ilyen ember sokszor saját erényének áldozata, és gyakran bűneiben találja boldogságát: egyébként csodálatos emberfajta, ha jó tulajdonságait állandó erőfeszítés fogja egybe. Diard-t tehát két éve a legédesebb lánc tartotta foglyul otthonában. Szinte akarata ellenére is egy asszony befolyása alatt élt, aki csak az ő kedvéért volt vidám és mulatságos. Juana a női varázs minden lehetőségét felhasználta, hogy férjét az erényességével hódítsa meg, de szerelmet azért nem tudott színlelni.

Párizst ebben az időben a régi hadsereg egy kapitányának az ügye tartotta lázban: ez a férfi kéjelgésének végső örületében megölt egy asszonyt. Diard egy este, vacsora közben, elmondta Juanának, hogy a tiszt meghalt. Menekülni akart a per szégyenétől, a megbecstelenítő kivégzéstől, és megölte magát. Juana nem értette rögtön a cselekedet logikáját, s a férfinak meg kellett magyaráznia, hogy a francia törvények emberies jogszolgáltatása szerint egy halottat nem lehet perbe fogni.

- De apa - kérdezte Francisque -, nem te mondtad-e a múltkor, hogy a király kegyelmet adhat?

- A király csak az életet adhatja - válaszolt Juan csaknem ingerülten.

Diard és Juana, amikor ezt a jelenetet figyelték, nagyon is különböző módon éreztek. Amikor az asszony örömtől nedves szemmel a fiára nézett, végzetesen elárulta a férjének szíve mindeddig rejtve maradt érzéseit. Az idősebb fiú egészen Juana volt, s Juana jól ismerte ezt a fiát; egy pillanatig sem kételkedett a szívében és a sorsában; imádta, s csak hárman tudtak e lángoló szeretetről, ő maga, a gyermek és Isten. Juan ösztönösen örült anyja gyorsan változó

szeszélyeinek: férje és kisebbik fia jelenlétében az asszony közönyösnek látszott, de ha magukra maradtak, majd megfojtotta csókjaival Juant. Francisque viszont valódi Diard volt, s Juana nyilván azért foglalkozott vele olyan gondosan, hogy irtsa az apa hibáit, és erősítse jó tulajdonságait. Most nem vette észre, hogy tekintete túlságosan sokat mondott, ölébe ültette Francisque-ot, és a gyermek értelmi képességeinek megfelelően és kedvesen oktatgatta; de hangja még mindig remegett a meghatottságtól, mert nagyon örült Juan válaszának.

- Sok gondot ad még nekünk, ugye, ennek a fiúnak a természete? - mondta az apa Juanának.

- Bizony - felelte az asszony egyszerűen.

- Viszont Juan!

Diard-né megrémült férje hangjától, ahogy e két szót kimondta, és ránézett.

- Juan persze maga a tökéletesség - folytatta Diard. - Aztán komor arccal leült; és mivel a felesége nem szólt, egyre hajtogatta:

- Egyik gyermekét jobban szereti, mint a másikat.

- Biztosan észrevette már - felelte az asszony.

- Igaz, észrevettem - vágott vissza Diard -, csak hogy eddig nem tudtam, melyiket szereti jobban.

- Még egyikük sem okozott nekem fájdalmat - válaszolt gyorsan az asszony.

- És melyik adott több örömet? - felelt Diard még izgatottabban.

- Sosem tartottam számon.

- Az asszonyok mind csalfák - kiáltott Diard. - Vagy meri mondani, hogy nem Juan a szívének gyermeke?

- És ha így lenne is - kérdezte az asszony nemes egyszerűséggel -, miért volna az baj?

- Engem sosem szeretett. Pedig, ha akarta volna, a kedvéért akár egy birodalmat is meghódítottam volna. Hiszen tudja, mi mindent meg nem próbáltam, csak hogy megnyerjem a tetszését. Ó, ha szeretett volna...

- Egy szerető asszony - mondta Juana -, magányosan, távol a világtól él. Nem így élünk-e mi is?

- Én csak azt tudom, Juana, hogy mindig magának van igaza.

Mély keserűség volt e szavakban, amelyek mindörökre éket vertek közöttük.

E végzetes szóváltás másnapján Diard egy volt bajtársához ment, és itt újra megízlelte a játék örömét. Szerencsétlenségére sok pénzt nyert, és megint játszani kezdett. Most már észrevétlenül a romlás lejtőjére jutott, és lassanként régi züllött életmódjába zuhant. Nem vacsorázott otthon. Miután már pár hónapig élvezte régi függetlensége boldogságát, különvált a feleségétől; neki hagyta a tágas lakosztályokat, s ő egy félelemteli helyiségbe költözött. Egy évvel később Diard és Juana már csak a reggelizőasztalnál találkoztak. Mint minden kártyás, Diard is váltakozó szerencséivel játszott. Mivel pedig nem mert vagyona tőkéjéhez nyúlni, a jövedelem ellenőrzését akarta Juanától elragadni; ezért aztán egy nap megvonta az asszony részesedését a ház irányításában. Az addigi határtalan bizalmat bizalmatlan óvintézkedések követték. Ami meg a pénzügyeket illeti, amelyeket azelőtt együtt intéztek, Diard most csak havi járandóságot adott felesége szükségleteire, s ennek összegét közösen állapították meg; ez volt utolsó meghitt beszélgetésük, pedig a bizalmas eszmecserék a házasság legvonzóbb

pillanatai közé tartoznak. Az igazi válás akkor kezdődik, amikor két szív már nem szól egymáshoz, és ami nincs többé. Juana megértette, hogy ettől a naptól kezdve már csupáncsak anya, aminek örült, és nem is kutatta a baj okát. Nem volt igaza. A gyermekek egybeforrasztják a házastársak életét, és Juana nem elégedhetett meg azzal, hogy csupán aggódjon és sóhajtozzék férje titkos élete miatt. Diard most már szabad volt, és gyorsan megszokta, hogy óriási összegeket nyerjen vagy veszítsen. Mivel nagyban játszott, és nagy hidegvérrel, játéka csakhamar híressé tette. Ami tisztességet a Császárság alatt nem tudott megkapni, most elérte a Restauráció idején, csak azért, mert pénzzé tett vagyona a játékasztalok szőnyegén forgott, ő maga pedig minden játékban kitűnt. Nagykövetek, jelentős bankárok, dúsgazdag emberek és azok a férfiak, akik, miután már kifacsarták az életet, a féktelen játék gyönyöreire fanyalodnak, szívesen látták Diard-t a klubjukban, bár otthonukban már kevésbé, és valamennyien játszottak vele. Diard divatba jött. Rátartiságból egyszer-kétszer ő is estélyt adott a tél folyamán, hogy társai udvariasságát viszonzza, így történt, hogy e bálók és fogadások ritkán felvillanó fényűzésében Juana megint találkozott a nagyvilággal; de ezt csupán adónak tekintette, amelyet magánya boldogságáért kell lerónia. És bár az ünnepségek királynője volt, úgy jelent meg, mint aki valami ismeretlen világból tévedt ide. Romlatlan ártatlansága, szűzi lelke, melyet új életének új erkölce megint makulátlanná tett, szépsége és őszinte szerénysége bámuló hódolatot keltett. De mivel látta, hogy csak kevés nő van a szalonokban, megértette, hogy a férjét most sem nagyon tisztelik a jó társaságokban, bár Diard anélkül, hogy szólt volna neki, láthatóan valami új formában kereste boldogulását.

Diard nem játszott mindig szerencsével; három év alatt vagyona háromnegyed részét elherdálta; de elég erőt talált szenvedélyében, hogy ki is tudja elégíteni. Sok emberrel barátkozott, főleg tőzsdelovagokkal, azzal az emberfajttával, amely elvként hirdette, hogy a nagy lopás csak olyan pettyes ügy, a páncélszekrények világában alkalmazta tehát a tizenharmadik századnak a szerelemről vallott ledér életbölcseességét. Diard üzletember lett, és olyan dolgokba keveredett, amelyeket a törvényszék nyelvén piszkos ügyeknek neveznek. Szegény ördögöktől, akik nem ismerték az üzleti fogásokat, hosszú lejáratú csődtömegeket vásárolt, ő aztán egyetlen este felszámolta őket, és a nyereségen a felszámolókkal osztozott. Ha nem kapott hitelt, függő adósságokat keresett, elértéktelenedett követeléseket hajszolt fel az európai, amerikai, sőt észak-afrikai államokban, s ezeket érvényesítette. Amikor meg a Restauráció a királyi hercegek, a Köztársaság és a Császárság adósságait törölte, Diard kölcsönüzleteket, csatornázást és mindenféle más vállalkozást vett bizományba. Egyszerűen, azt a tisztos tolvajlást gyakorolta, amelyből olyan sok álcázott vagy a politikai színpad kulisszái mögé bújt ember él; ha utcai lámpa fényénél követné el gaztettét, fegyházba dognák a szerencsétlen tolvajt, de a mennyezetek és csillárok aránya ezt a galádságot is szentesíti. Diard cukrot harácsol, aztán eladta, állásokkal kereskedett, az ő dicsősége lett, hogy jövedelmező megbízások lebonyolításánál felfedezte a bámbember szerepét, akit egy ideig futtatnak, hogy aztán újjal cseréljék fel. Később a jutalékokat tanulmányozta, a törvények réseit vizsgálta, törvényes csempészséssel üzérkedett. Csak egyetlen esettel jellemezzük ezt a kereskedelmi tevékenységet: százalékokat kért tizenöt megvásárolt parlamenti szavazatért, s ezek aztán egyetlen éjszaka folyamán baloldaltól a jobboldali padosorokba vonultak át. Az ilyesmi már nem bűn, nem is lopás, ezt ma országlásnak, az ipar támogatásának, vagy egyszerűen ragyogó pénzügyi ötletnek nevezik. A közvélemény Diard-t is arra a szégyenpadra ültette, ahol máris olyan sok ügyes ember foglalt helyet. Itt székel a bűn arisztokráciája. Ez az úri betyárok főrendiháza. Diard tehát nem afféle köznapi játékos volt, akik a társadalmi színművekben mindig visszataszítóak, és persze koldusbotra jutnak. Bizonyos topográfiai magaslatokon nincs többé ilyen játékos. Ma ezek a merész csibészek, amíg csak élnek, a bűn aranyigáját húzzák, és minden földi jóban dúskálnak. Végül aztán föbe lövik magukat, és magukkal visznek mindent, amit kölcsön adtak nekik. Diard-nak legalább arra volt tehetsége, hogy ne olcsón

vásárolja meg a lelkifurdalást, és ő is e kiváltságos férfiak kasztjába tartozott. Mivel megismerte a kormányzás rugóit, s a hatalomban levő emberek minden titkát és szenvedélyét, megőrizte rangját azon a forró helyen, ahol boldogulását kereste. Diard-né mit sem tudott férje ördögi életéről. Örült, hogy magára maradt, és mivel minden órájának megvolt az elfoglaltsága, eleinte semmin sem csodálkozott. Pénzét gyermekei nevelésére fordította, nagyon ügyes házitanítót fogadott melléjük, és több oktatót, hogy teljessé tegye műveltségüket; igazi férfivá akarta formálni őket, akik egyenesen gondolkodnak, de képzeletük ereje sem szürkül meg. Mivel csak általuk érzett, nem szenvedett többé színtelen életében, gyermekei, mint igen sok anyának és igen hosszú ideig, létének természetes folytatása voltak. Diard már csak járulékos dolog lett; amióta nem volt apa, sem családfő, Juana csupán azokat a külső kapcsolatokat őrizte meg, amelyeket a társadalom házaselektől megkíván. De gyermekeit az apai hatalom teljes tiszteletében nevelte, bármilyen elméleti dolog lehetett is ez számukra; Diard állandó távolléte, igaz, megkönnyítette a feladatot. Ha velük él, tönkretette volna Juana erőfeszítéseit. Gyermekeiben máris túlságosan sok tapintat és érzékenység volt, hogy ne ítéljék el apjukat. Ha pedig apánkon ítélkezünk, erkölcsi apagyilkosságot követünk el. Juana közönye férje iránt lassanként szétfoszlott. Régi érzése rémületté változott. Egy nap megértette, hogy az apa magatartása sokáig befolyásolhatja a gyermekek jövőjét, és anyai érzékenységevel néha felismerte az igazság egy részét. Most már valami ismeretlen, de végzetes balsors szorongásában élt, s ez az érzése egyre erősödött és napról napra kínzóbb lett. Amikor nagy ritkán és néhány pillanatra találkozott a férjével, olyan tisztánlátó tekintettel fürkészte ezt a sok kicsapongástól fakó, az izgalmaktól felszántott és horpadt arcot, hogy Diard csaknem megremegett. Ilyenkor urának erőltetett vidámsága még jobban megrémítette Juanát, mint nyugtalanságának komor kifejezése, ha a férfi éppen megfélemedezett színészi jókedvről. Diard úgy félt a feleségétől, mint a bűnöző a hóhértól. Juana gyermekei szegyenét látta benne; Diard pedig rettegett az asszony hideg bosszújától, ettől a tiszta homlokú igazságtevéstől, amelynek felemelt karjában mindig tör villogott.

Tizenöt évi házasság után Diard egy szép napon arra ébredt, hogy véglegesen tönkrement. Százezer tallérral tartozott, és alig százezer frankja maradt. Palotája, egyetlen kézzelfogható vagyontárgya, értéken felül volt megterhelve. Alig pár nap, és szétfoszlik gazdagságának éltető varázsa. E kegyelemből maradt napok után nem lesz kéz, amely feléje nyúlna, nem lesz pénztárca, amely megnyílna előtte. És akkor, ha nincs valami kedvező véletlen, a megvetés posványába zuhan, talán még mélyebbre, mint ahogy megérdemelné, éppen mivel érdemtelen magasságban volt. Szerencséjére megtudta, hogy az üdülés idejére több előkelő idegen diplomata érkezik egy pireneusi fürdőhelyre, csupa szenvedélyes kártyás, akiknél sok pénz van. Elhatározta, hogy ő is a Pireneusokba megy. De feleségét nem akarta Párizsban hagyni, nehogy az asszony valamelyik hitelezőtől megtudja anyagi romlásuk borzalmas titkát, s őt is magával vitte a két fiúval együtt, de a házitanítót megtagadta tőlük. Csupán egy inas ment velük, s Diard csak nagy nehezen engedte meg Juanának, hogy megtarthassa komornáját. Kurta, parancsoló hangon beszélt, mintha megtalálta volna régi erélyét. Ez a váratlan utazás, amelynek okát sehogy sem tudta kitalálni, titkos borzalommal dermesztette meg Juana szívét. A férfi útközben nagyon vidám volt; és ahogy egy batárba szorultak, napról napra figyelmesebb lett gyermekeivel, és gyengédebb feleségével. Mégis minden új nap baljós előérzeteket ébresztett Juanában, az anyák előérzeteit, akik látszólag ok nélkül remegnek, de amikor remegnek, ritkán tévednek. Mintha áttetszőbb volna számukra a jövő fátyla.

Diard Bordeaux-ba érkezve az egyik csendes utcában csendes, tisztességesen bútorozott házat bérelt, s itt helyezte el a feleségét. Ez a ház az utca sarkán volt, mögötte nagy kert. Mivel csak egyik oldalán érintkezett a szomszédos házzal, jól látható volt, és három oldalról lehetett megközelíteni. Diard kifizette a bért, és csak három hónapra való pénzt hagyott Juanának; alig

ötven aranyat adott neki. Az asszony nem tett megjegyzést erre a szokatlan fukarságra. Amikor a férje közölte vele, hogy a fürdőhelyre megy, neki viszont Bordeaux-ban kell maradnia, Juana elhatározta, hogy spanyol meg olasz nyelvre tanítja gyermekeit, és elolvassa velük a két irodalom legjelentősebb remekműveit. Magányos, egyszerű és persze takarékos életet kell majd élnie. Hogy a háztartás gondjaitól szabaduljon, férje elutazása után egy vendéglőssel állapodott meg étkezésük dolgában. Szobalánya kiszolgálta, mindennel el volt látva férje visszatéréséig, de semmi pénze nem maradt. Egyetlen mulatsága abban állt, hogy néha sétálni ment a gyermekeivel. Harminchárom éves volt. Érett szépsége teljes pompájában csillogott. Ahol csak megjelent Bordeaux utcáin, másról sem esett szó, csak a szép spanyol nőről. Miután megkapta az első szerelmes levelet, Juana már csak a ház kertjében sétált. Diard a fürdőhelyen eleinte nagy szerencsével játszott; két hónap alatt háromezer frankot nyert, de eszébe sem jutott, hogy pénzt küldjön a feleségének, mindent megtartott, hogy még nagyobb tételekben játszhasson. A második hónap végén Montefiore is erre a fürdőhelyre jött; már érkezése előtt sok szó esett a márki vagyonáról, remek külsejéről, egy előkelő angol nővel kötött szerencsés házasságáról, de mindenekelőtt féktelen játékszenvedélyéről. Régi bajtársa, Diard most meg akarta várni, hogy a többi fürdővendég után őt is kifoszthassa. Egy játékos, akinek körülbelül négyszázezer frank van a zsebében, a világ urának érezheti magát, s Diard bízott a szerencséjében. Találkozott Montefioréval, aki hidegen fogadta, de játszott. Diard minden pénzét elvesztette.

- Kedves Montefiore - mondta a volt fertálymester, miután körbejárt a teremben, ahol utolsó frankját is otthagya -, én most százezer frankkal tartozom önnek. De Bordeaux-ban van pénzem, ott vár a feleségem is.

A száz darab ezresbankó Diard zsebében lapult. De azoknak az embereknek a merészségével és villámgyors ötletével, akik megszokták, hogy minden kőből tüzet csíholnak, ő továbbra is a játék meghatározhatatlan szeszélyeiben bízott. Montefiore már előzőleg említette, hogy Bordeaux-ba akar látogatni. Ha pedig Diard most kifizeti adósságát, nem marad pénze a viszontjátékra. Egy viszontjáték néha sokszorosan megtéríti az előző veszteséget. Gyötrelmes reményei most a márki választától függtek.

- Várj meg, kedves barátom - mondta Montefiore -, menjünk együtt Bordeaux-ba. Őszintén, ma már elég gazdag vagyok, hogy ne áhítozzam egy régi bajtársam pénzére.

Három nappal később, Diard és Montefiore Bordeaux-ban volt. A márki felajánlotta a viszontjátékot. Diard egyetlen este elvesztette a százezer frankját, és még százezret, becsületszóra. A volt fertálymester olyan vidám volt, mintha mindennap aranyban fürödni. Tizenegyet ütött az óra, felhőtlen volt az ég. Mindketten szükségét érezték, hogy járjanak egyet, és a szabad levegőn fűjják ki a játék izgalmaikat. Diard azt javasolta Montefiorénak, menjen fel hozzá egy csésze teára, ott mindjárt megkapja a pénzét is.

- És a feleséged? - kérdezte Montefiore.

- Ugyan! - legyintett Diard.

Lementek. De Diard, mielőtt átvehette volna a kalapját, az étterembe sietett, és egy pohár vizet kért. Amíg a vizet hozták, fel s alá járkált és mivel még nem rakták el a késeket, egyet észrevétlenül a zsebébe csúsztatott. Apró, hegyes, gyöngyháznyelű kés volt, amilyenvel gyümölcsöt szoktak vágni.

- Hol van a lakásod? - kérdezte az udvarban Montefiore. - Oda akarom küldeni a kocsit.

Diard megmondta a címet.

- Hiszen érted - folytatta Montefiore halkán, és a barátjába karolt. - Amíg veled vagyok, nincs mitől félnem. De ha egyedül jönnék haza, és egy csavargó nyomomba szegődnék, nagyon is jól járna, ha elválna a torkomat.

- Miért? Mi van nálad?

- Ugyan! Egy kis semmiség - felelte a gyanakvó Montefiore. - Csak amit tőled nyertem, egy koldusnak azonban csinos kis vagyon volna, halála napjáig úriemberként élhetne belőle.

Diard egy magányos utcába vezette az olaszt. Itt már régebben megfigyelt egy házat, amelynek a kapuja egy fasor végén volt, s körülötte csupa magas, sötét fal. Amikor ide értek, arra is volt bátorsága, hogy katonás módon kérje Montefiorét, menjen előre. Montefiore megértette Diard szándékát, és azt felelte, hogy tartsanak lépést. Mihelyt mind a ketten a fasorba jutottak, Diard tigris módjára a márkira vetette magát, a térdébe rúgott, ügyes gánccsal a földre terítette, durván a torkára szorította a lábát és többször a szívébe mártotta a kését. A penge eltört. Aztán kikutatta Montefiorét, elvette a tárcáját, a pénzt, mindent. Noha Diard dühödt hidegvérrel, egy útonálló gyorsaságával végezte a dolgát, s agyafűrtan csapott le az olaszra, Montefiorénak mégis maradt ideje, hogy kiabáljon: „Gyilkos! Segítség!” Tiszta és átható volt a hangja, s biztosan megremegettette az alvó emberek szívét. Utolsó sóhaja szörnyű sikolyba élesedett. Diard nem tudta, hogy amikor a fasorba fordultak, a közeli színházból az előadás végeztével kitódultak az emberek, és mivel akkor éppen az utca végén jártak, meghallották a haldokló hörgését, bár Diard, hogy elnémítsa, a talpával egyre jobban préselte Montefiore torkát, és lassanként beléje fojtotta a szót. Az emberek most a fasor felé rohantak, mert a magas fal visszaverte a hangokat, és pontosan tudhatták, hogy hol történt a gaztett. A lépések zaja máris Diard agyában dübörgött. De a gyilkos még nem vesztette el a fejét, kiosont a fasorból, befordult a szomszédos utcába, s itt nyugodtan útnak indult, mint aki tudja, úgysem segíthet a bajon. Meg is fordult, hogy megnézzze, milyen messze van a rohanó tömeg; látta, hogy valamennyien a fasorba sietnek, csak egy ember állt meg, aki nagyon is érthető kíváncsisággal őt figyelte.

- Ott van! ott van! - kiáltoztak a fasorban, amikor a palota csukott kapuja előtt megtalálták a földön fekvő Montefiorét, a gyilkost meg sehol sem látták.

E kiáltásra Diard, előnyében bizakodva, egy oroszlán erejével és egy szarvas lendületével rohanni kezdett, sőt valósággal röpült. Az út másik végén is látott, vagy talán csak látni vélte, egy sereg embert, s ezért az egyik mellékutcába vetette magát. De közben már minden ablak kinyílt, és minden ablakban kíváncsi fejek jelentek meg; kiáltozás és fény tört elő valamennyi kapuból. Diard, hogy mentse a bőrét, e fényözön és sokaság közepette egyre rohant; lába olyan furge volt, hogy megelőzte a tömeget, de a tekinteteket nem előzhette meg, mert ezek gyorsabban jártak be a távolságot, mint Diard furge lába. Lakosok, katonák, csendőrök, egy szempillantás alatt mindenki talpon volt a negyedben. A járőr felverte a rendbiztosokat, mások a holttestet őrizték. A lárma szárnyra kapott, mint valami tűzvész rohanó lángja a menekülő nyomába szegődött, másrészt pedig a város központjába, a bíróságra sietett. Diard úgy érezte, mintha lidérces álmat látna: az egész város körülötte topogott, kiáltozott, hullámozott. Mégis tudott gondolkodni, lélekjelenlétét is megőrizte, és kezét gyorsan végigtörölte a falakon. Végre háza kertjének falához ért. Azt hitte, sikerült tévútra vezetnie üldözőit, mert itt már minden csendes volt, s csak távolról hallatszott a város moraja, egy élő tenger zúgása. Vízért ment a csatornából és ivott. Megpillantott néhány ott felejtett utca követ, s alájuk rejtette a kincset. Vaktában cselekedett, ahogy bűnözők szokták, amikor már nem tudják megítélni tettük következményeit, s bizonyítékok híjával akarják ártatlanságukat igazolni. Amikor ez is megtörtént, nyugodt külsőt erőltetett magára, mosolyogni is próbált, és halkán kopogtatott az ajtón, abban a reményben, hogy senki sem látja. Felnézett, a redőnyök mögött fényt látott

felesége szobájában. Zavarodott lelkében most Juana szelíd életének, meg két fiának a képe jelent meg, és egyszerre úgy érezte, mintha kalapáccsal verték volna fejbe. A szobalány megforgatta a kulcsot, Diard belépett, és a lábával gyorsan berúgta a kaput. Végre fellélegzett; most azonban észrevette, hogy verejtékben úszik, a homályban maradt hát és úrnőjéhez küldte a leányt. Zsebkendőjével megtörölte az arcát, rendbe szedte a ruháját, akárcsak egy önhitt gavallér, aki elsimítja a gyűrődéseket, mielőtt a szépasszony szobájába lépne. Aztán a hold fényénél megvizsgálta a kezét, megtapogatta az arcát, s örömmel látta, hogy nincs rajta folt, a vér biztosan befelé, az áldozat testébe ömlött. De jó időbe telt, amíg a gyilkos tisztába tette magát. Miközben felment a lépcsőn, végiggondolta és két szóban rögzítette a helyzetét: szökés, kikötő. Nem, nem is gondolt e szavakra, maga előtt látta őket, a lángoló betűk ott lebegtek a sötétben. Ha már eljut a kikötőbe, nappal elrejtőzik, éjjel visszajön a kincsért, aztán patkányként egy hajó mélyére bújik, a vitorlás útnak indul, és senki sem sejtí, hogy őt is magával viszi. De mindehhez aranyra van szüksége! Nála meg semmi sincs. A szobalány visszajött, hogy világítson.

- Félicie - mondta Diard -, mintha lármát hallanék az utcán, meg valami kiáltozást. Nézze meg, mi van ott lenn, aztán siessen vissza, hogy én is tudjam...

Juana fehér éjjeli köntösben ült az asztalnál, mellette a két fiú Cervantest olvasta spanyolul; az asszony hangosan mondta a szavakat, ők meg a szöveget követték. Mindhárman felnéztek. Diard zsebre dugott kézzel állt, s talán maga is csodálkozott, hogy ilyen békés környezetben van, e szelíd fényben, amelyet még szebbé varázsolt az asszony és a két gyermek arca. A Szűzanya meglevenedett képe volt ez, amint a kis Jézus és szent János között ül.

- Juana, beszélni szeretnék veled.

- Mi baj van? - kérdezte az asszony; férje sárgás-fakó arcán mindjárt látta, hogy bekövetkezett a rég várt szerencsétlenség.

- Semmi, csak beszélni akarok veled... veled egyedül.

A két fiára nézett.

- Menjetek, kicsikéim, a szobátokba és feküdjetek le. Ma nélkülem mondjátok el az esti imádságot.

A két fiú csendesen, minden kíváncsiság nélkül felállt, és a jól nevelt gyermekek engedelmességével kiment.

- Édes Juanám - hízelt Diard -, kevés pénzt hagytam nálad, és most már nagyon sajnálom. Amióta havi járadékot adok neked, hogy megkíméljelek a háztartás gondjaitól, nem tettél félre valamit, ahogy az asszonyok általában szokták?

- Nem - felelte Juana -, semmit sem tettem félre. Ön nem számolt a gyermekek nevelésével. Nem szemrehányásként mondom, csak azért említem a mulasztását, hogy megmagyarázzam, miért nincs pénzem. Amit adott, abból fizettem a tanárokat, és...

- Elég! - vágott közbe Diard. - Hogy az ördög vinné el, sürget az idő! Nincsenek ékszerei?

- Tudja, hogy sohasem viseltem ékszert.

- Hát egy megveszekedett garas sincs itt? - üvöltött Diard magánkívül.

- Miért kiabál? - kérdezte az asszony.

- Juana, megöltem egy embert.

Juana a gyermekek szobájába sietett, aztán visszajött, de előbb gondosan becsukta az ajtókat.

- Nehogy a fiai meghallják - mondta. - Kivel párbajozott?

- Montefiorével.

- Ó - sóhajtott az asszony -, ő az egyetlen ember a világon, akit joga volt megölni...

- Sok oka volt annak, hogy végeznem kellett vele. De ne vesztegessük az időt. Pénzt, pénzt, pénzt, az Isten szerelmére! Talán máris a nyomomban vannak. Nem párbajoztunk... megöltem.

- Megölte! - sikított az asszony. - Hogyan ölte meg?

- Hogyan? ahogy szokták; játék közben ellopta minden pénzemet, én meg visszavettem. Ha már itthon nincs pénzünk, le kellene mennie, Juana, de gyorsan, amíg még csend van, lent megtalálja az enyémet, a kövek alá rejtettem, abba a kőrakásba, tudja, az utca végén.

- Ellopta a pénzét? - kérdezte Juana.

- Mi köze hozzá! Most el kell tűnnöm. Magának meg nincs pénze. A sarkomban vannak, nem érti?

- Kicsodák?

- A csendőrök!

Juana kiment, és gyorsan visszajött.

- Tessék - mondta, és egy ékszer nyújtott jó messziről a férjének. - Dona Lagunia keresztje. Négy értékes rubin van benne, legalábbis így mondták. Most pedig menjen, siessen... menjen már!

- Félice nem jött vissza - szólt Diard dermedten. - Talán letartóztatták.

Juana az asztal szélén hagyta a keresztet, s az utcára nyíló ablakhoz szaladt. A holdfényben katonákat látott, csendesen sorakoztak a fal tövében. Nyugalmat színlelve a férjéhez fordult, és azt mondta:

- Egy perc ideje sincs már. Meneküljön a kert felé. Itt a kiskapu kulcsa.

De előbb óvatosságból lenézett a kertre. A fák alatt, az árnyékban, ezüstös csillogást látott, csendőrcsákók szegélyét. A tömeg távoli moraját is hallotta, a kíváncsiság ide hozta az embereket, de az utcák torkolatára állított őrszemek feltartóztatták őket. Az történt, hogy az ablakokból kinéző szomszédok meglátták Diard-t. Az ő tanúságukra, meg a szobalányéra, akit megrémítettek, aztán fogva tartottak, a nép és a csapatok elállták azt a két utcát, amelynek a sarkán a ház volt. Egy tucat csendőr a színházból jövet körülfogta az épületet, mások meg átmásztak a kert falán, és mindent kikutattak, mert tettenérés esetén erre joguk van.

- Uram - mondta Juana -, már késő. Itt az egész város.

Diard mindegyik ablakhoz odarohant, mint a fogva tartott madár, amely eszeveszett csapdosásában folyton üvegtáblákba ütközik. Hol az egyik, hol a másik kijáráshoz szaladt. Juana nem mozdult, gondolataiba mélyedt.

- Hová bújhatnék? - kérdezte a férfi.

A kandallóba nézett, Juana tekintete viszont a két üres székre meredt. És most látta, hogy gyermekei ülnek ott.

Ebben a pillanatban kinyílt az utcai kapu, és léptek dübörgése hallatszott az udvarról.

- Juana, édes, jó Juanám, az Isten szerelmére, mondd, mit csináljak?

- Már tudom, hogyan menekülhet.

- Ó, te vagy az én drága őrzőangyalom.

Juana a férjéhez lépett, odaadta neki egyik pisztolyát, és elfordította a fejét. Diard nem nyúlt a fegyverhez. Juana újabb zajt hallott az udvarról; a márkí holttestét hozták, hogy tetemre hívják a gyilkost. Az asszony megfordult, látta Diard sápadt, fakó arcát. A férfi alig állt a lábán, le akart ülni.

- A gyermekei kérik - mondta az asszony, és férje kezébe nyomta a pisztolyt.

- De Juana, édes, kicsi Juanám, hát azt hiszed... Juana... Olyan sürgős volna... Hadd csókoljalak meg.

A csendőrök már a lépcsőn jártak. Most Juana elvette a pisztolyt, a férjére fogta, és bárhogy kiáltozott a szerencsétlen, erősen fogta a torkánál, és az agyába lőtt. Aztán eldobta a pisztolyt.

Ugyanebben a pillanatban kinyílt az ajtó, s ott állt az emberi igazságtevés, a királyi ügyész, a vizsgálóbíró, az orvos, az írnok, a csendőrök.

- Mit kívánnak? - kérdezte az asszony.

- Ez itt Diard? - szólt a királyi ügyész, a meggörnyedt holttestre mutatva.

- Igen, uram.

- Egy vér a ruhája, asszonyom.

- Megértheti, hogy miért - felelte Juana.

A kis asztalhoz ült, kezébe vette a Cervantes-kötetet, sápadt volt, csupa belső remegés, de igyekezett uralkodni magán.

- Menjenek ki - mondta az ügyész a csendőröknek.

Aztán intett a vizsgálóbírónak és az orvosnak, hogy maradjanak vele.

- Asszonyom, az adott körülmények mellett férjének halála nagyon szerencsés megoldás. A szenvedély elvakította, de katona módjára halt meg, s ez feleslegessé teszi a bírói beavatkozást. De bármilyen nehezünkre is esik, hogy ilyen fájdalmas pillanatban zavarjuk, a törvény kötelez minket, hogy minden erőszakos halált kivizsgáljunk. Ne vegye hát rossz néven, ha teljesítjük a kötelességünket.

- Engedje meg, hogy átöltözzem.

- Semmi akadály, asszonyom; de hozza vissza ezt a ruhát. Az orvosnak szüksége lehet rá.

- Kínos volna a hölgynek, ha látná és hallaná a boncolást - mondta az orvos, aki megértette az ügyész gyanúját. - Uraim, adjanak neki engedélyt, hogy a szomszéd szobában maradjon.

Az igazság emberei engedtek a jószívű orvosnak, s Félicie is úrnőjével ment, hogy segítsen neki. A bíró és a királyi ügyész halkan beszélgetett. Az igazság embereinek keserű kötelességük, hogy mindig gyanakodjanak és mindent feltételezzenek. Mivel mindenütt rossz szándékot látnak, s ezt folyton elemzik, hogy az ellentmondó cselekedetek mögött megleljék a rejtett igazságot, borzadalmas tisztességük gyakorlása elapasztja bennük a nagylelkű érzelmek forrását, mert hiszen ezt ők maguk kénytelenek kétségbe vonni. Ha az emberi test titkaiban vájkáló sebész érzékelése végül is eltompul, mi lesz a bíró lelkiismeretéből, aki meg folyton a lélek rejtelseiben vájkál? Az igazságszolgáltatás emberei hivatásuk vértanúi, egyre gyászolják elvesztett illúzióikat, és a bűn nem kisebb súllyal nehezedik rájuk, mint a bűnözőkre. Az ítélő-

székében ülő aggastyán magasztos jelenség, de az ember remeg, ha fiatal bírót lát. Márpedig ez a vizsgálóbíró fiatal ember volt, és kötelességének érezte, hogy megkérdezze az ügyészt:

- Mit gondol, cinkosa volt az asszony a férjének? Indítsunk ellene vizsgálatot? Hallgassuk ki?

Az ügyész csak egy közönyös vállrándítással felelt.

- Montefiore és Diard - mondta aztán - két jómadár volt. Mindenki ismerte őket. A szobalány semmit sem tudott a bűntettéről. Hagyjuk a dolgot.

Az orvos felboncolta, vizsgálgatta Diard-t, jegyzőkönyvet diktált az írnoknak. Majd hirtelen Juana szobájába sietett.

- Asszonyom...

Juana, aki már levetette a véres ruháját, az orvos elé ment.

- Ön ölte meg a férjét - folytatta az orvos az asszony füléhez hajolva.

- Igen, én öltem meg.

- ... És e ténymegállapítások összegezése - folytatta az orvos a diktálást - kétségtelenné teszi, hogy nevezett Diard önként és saját kezével ölte meg magát.

- Készen van? - kérdezte az írnoktól rövid szünet után.

- Kész - mondta az írnok.

Az orvos aláírta a jegyzőkönyvet. Juana könnyes szemmel nézett rá, s alig tudta visszafojtani zokogását.

- Uraim - szólt az ügyésznek -, idegen vagyok itt. Spanyolországban születtem. Nem ismerem a francia törvényeket, egyetlen barátom sincs Bordeaux-ban. Önöket kérem tehát, segítsenek, hogy útlevelet kapjak a hazámba...

- Egy pillanat! - kiáltotta a vizsgálóbíró. - Mondja, asszonyom, hol van a Montefiore márkától lopott összeg.

- Diard - felelte az asszony - valami kőrákásról beszélt, állítólag oda rejtette.

- Hol van az a kőrákás?

- Az utcán.

A két törvényszéki ember egymásra nézett. Juana fenséges mozdulatot tett, és a doktort hívta segítségül.

- Uram - mondta neki -, csak nem gyanúsítanak valami aljassággal? A kőrákás, gondolom, a kert végénél van. Menjen oda, könyörgök. Nézzen körül, kutasson, találja meg a pénzt.

Az orvos a vizsgálóbíróval kiment, és csakugyan megtalálták Montefiore tárcáját.

Két nappal később Juana eladta az aranykeresztet, hogy kifizethesse az utazását. Amikor két gyermekével a spanyol határ felé induló postajáráthoz ment, az utcán a nevén szólították. Haldokló anyja volt, akit éppen a kórházba szállítottak. Hordszéke függőnye mögül meglátta a lányát. Juana egy kapu alá vitette a hordszéket. Itt volt együtt utoljára az anya és a leány. Bár mindketten halkán beszéltek, Juan hallotta e búcsúszavakat:

- Haljon meg békességben, jó anyám, én valamennyiükért megszenvedtem!

Szávai Nándor fordítása

A vörös vendégfogadó¹⁵

Custine márki úrnak

Már nem tudom, melyik évben, egy párizsi bankár, akit széles körű üzleti kapcsolatok fűztek Németországhoz, estélyt adott egyik olyan barátjának a tiszteletére, aminőt az ily üzlet-emberek soká csak név szerint ismernek, s amilyenre hol itt, hol ott levelezés útján szoktak szert tenni. Ez a barát, aki mögött egy nem tudom miféle, de elég nagy nürnbergi cég állt, derék, kövér német volt, jó ízlésű, művelt ember, s különösen nagy pipás - szép, kerek nürnbergi arccal, s egynéhány szál szőke hajjal kopasz és négyszögletes homlokán. Tipikus gyermeke volt annak az oly tiszta és nemes Germániának, amely ma is bővelkedik tiszteletre méltó jellemekben, s amelynek szelíd erkölcein hét invázió sem változtatott. Vacsora közben az idegen jóízűen nevetett, figyelmesen hallgatott, s meglepő kitartással ivott; úgy látszott, jól bírja a champagne-i bort, legalábbis annyira, mint a halvány johannisbergit. Hermann volt neki is a neve, mint a legtöbb németnek, aki a francia szerzők műveiben szerepel. Az oly ember módjára, aki megfontoltan végez mindent, alaposan odatelepedett bankár barátja asztalához, ahol is igazi, európai hírű burkus étvággyal lakmározott, s lelkiismeretes búcsút mondott a nagybőjti étrendnek. Vendége kedvéért a házigazda meghívott néhány jó barátot, tőkések vagy kereskedőket s pár csinos és rokonszenves hölgyet, akiknek friss csevegése s természetes modora tökéletes összhangban volt a német szívélyességgel. Csakugyan, ha láthatták volna, ahogy szerencsém volt látni ezt a jókedvű társaságot, amelynek tagjai itt bevonták kereskedői karmaikat, hogy ezúttal csak az élet örömeivel törődjenek, nehéz lett volna gyűlölniük az uzsora túltengéseit, vagy átkozniuk a hamis bukást. Az ember nem gonoszodhat állandóan és szüntelen. Még a kalózok társaságában is vannak olyan enyhébb órák, amikor ijesztő hajójuk ringó hintajátéknak tetszhet.

- Mielőtt itthagyna bennünket, remélem, kedves Hermann úr, mesél nekünk valami kis hajmeresztő német históriát?

Ezeket a szavakat már a csemegénél mondta egy fiatal, szőke és sápadt arcú teremtes, aki biztosan olvasta E. T. A. Hoffmann meséit, valamint Walter Scott regényeit. A bankár egyetlen lánya volt, elragadó fiatal hölgy, akinek a nevelését a Gymnase-színház fejezte be, s aki persze imádta az ott játszott rémdrámákat. E percben a vendégek azt a henye és hallgatag boldogságot érezték, amely egy finom vacsora után szokta elfogni az embert, amikor kissé túlbecsültük emésztési képességünket. Mindegyik vendég, hátával a karosszéknek feszülve, csuklóját meg könnyedén az asztal szélére támasztva, csak úgy hanyagul játszogatótt kése aranyozott pengéjével. Mikor a vacsora lendülete már idáig hanyatlik, vannak, akik egy körtemagot babrálnak a tányérjukon; mások kenyérgalacsint gyúrnak hüvelyk- és mutatóujjuk között; a szerelmesek a gyümölcsmaradékból formátlan betűket rónak; a fősvények megszámlálják valamennyi gyümölcsmagjukat, s olyan gonddal rakják őket glédába a tányérjukon, akárcsak egy rendező a maga statisztáit egy színpad mélyén. Ezek azok az apróka konyhaművészeti gyönyörűségek, melyeket Brillat-Savarin¹⁶, ez az oly körültekintő szerző,

---

¹⁵ *A vörös vendégfogadó* (L'auberge rouge) Az elbeszélés 1831-ben született, és még ugyanabban az évben, augusztusban megjelent a *Revue de Paris*-ban. Az *Emberi Színjátékban a Filozófiai tanulmányok* második kötetébe került.

¹⁶ Brillat-Savarin, Anthelme (1755-1826): korában neves francia író; nevezetes konyhaművészeti könyvek szerzője.

könyvében nemigen vett tekintetbe. A felszolgálók már eltűntek. A csemege olyan volt, mint egy hajóhad harc után, szétszórva, kifosztva, hervatagon. A tálak csak úgy tévedeztek a telírákott asztalon, jöllehet a háziasszony makacsul s egyre próbálta mind a helyére rakosgatni. Néhány vendég azokat a svájci tájképeket nézegette, amelyek, szimmetrikus rendben, az ebédülő szürke falain függtek. Egyébként senki sem unatkozott. Nem ismerünk olyan embert, akit egy jó vacsora zavartalan emésztése valaha is elszomorított volna. Olyankor szeretünk elmerülni valami nem tudom miféle nyugalomba, amely középúton van a gondolkodó ábrándozás s a kérődző állatok elégedettsége között, s amelyet a konyhaművészet anyagi melankóliájának nevezhetnénk.

Épp ezért a vendégek ösztönösen fordultak a mi derék németünk felé, s már előre örvendeztek az élvezendő balladának, még akkor is, hogyha ez nem is lesz különösebben érdekes. Egy ilyen langy szünetben elbágyadt érzékeinknek gyönyörűség az elbeszélő hangja, mivel még inkább növeli tétlen boldogságunkat. Szeretem a képeket, s bámultam ezeket az arcokat, az egyiken mosolya fényét, a másikon a gyertyák világát s valamennyin a jó vacsora elevenítő pirosságát; változatos kifejezésük meglepő fényhatásokat formált a gyertyatartók, a porcelántálak, a gyümölcsök és a kristályok világánál.

Képzeletemet egyszerre csak az a vendég kötötte le, aki épp velem szemben ült. Középtermetű ember volt, elég kövér, mosolygós, tipikus tőzsdeügynöki modorral és magatartással, s aki, legalább külsőleg, nem látszott feltűnően értelmesnek; mindaddig észre se igen vettem; e pillanatban, talán a fény és az árnyék játéka révén, mint hogyha csak elborult, sőt elváltozott volna az arca: földszínű lett s amellet lilás árnyalatok barázdálták. Mintha csak egy haldokló hullaszerű fejét láttam volna. Ott ült mozdulatlanul, mint a diorámabeli¹⁷ festett személyiségek, ijedt szeme egy csiszolt kristálydugó szikrázó lapjaira szegeződött; de biztosan nem azért, hogy talán megszámolja őket, s mintha a múlt vagy a jövő fantasztikus szemléletébe süllyedt volna. Ahogy így soká vizsgáltam ezt a kétértelmű arcot, egyre több gondolatot keltett bennem.

„Mi baja lehet? - mondtam magamban. - Talán nagyon is sokat ivott? Esetleg őt is tönkretette az állampapírok értékcsökkenése? Arra gondol, hogyan is csaphatná be a hitelezőit?”

- Nézze csak! - mondtam a szomszédnőmnek, s mutattam az ismeretlen arcára - hát nem olyan, mint egy jól fejlett csőd?

- Ó - felelt a hölgy -, ez esetben sokkal vígabb képet mutatna.

Majd megrázva formás kis fejét, így folytatta:

- Ha ez egyszer csődbe jut, akkor a világ is összeomlik! Hisz csak földbirtokban is van legalább egymilliója! Hadseregszállító volt Napóleon korában, eléggé eredeti figura. Számításból nősült újra, s mindamellett feleségét igen boldoggá teszi. Van egy csinos lánya is, sokáig hallani sem akart róla; de fiának halála, akit szegényt, párbajban öltek meg, mégiscsak rábírta arra, hogy a lányt magához fogadja, mert más örökös már nem várhatott. Szegény kislány így egyszerre Párizs egyik leggazdagabb örökösneje lett. Egyetlen fia elvesztése mély gyászba borította a jó embert, s ezt most se tudja mindig elrejtteni.

E percben a hadseregszállító rám emelte a szemét; s ez a tekintet megremegtetett, annyira bús volt és réveteg! Ez a pillantás bizony egy egész életre rávillantott. De ezután egyszerre egész arca nekividámodott, kezébe vette a kristálydugót, gépiesen egy vizesüveg szájába illesztette a

---

¹⁷ *dioráma*: optikai játék, amely vetítéssel bizonyos mozgások kifejezésére is alkalmas; Daguerre találmánya volt.

tányérja előtt, s mosolyogva fordította tekintetét Hermann úr felé. Ezt az embert boldoggá teszik a szakácsművészet nyújtotta élvezetek, bizonyosan egyetlen idea sincs az agyában, és nem gondol semmire. Épp ezért némiképp szégyelltem is, hogy ennyi sok találékonyságot pazaroltam mindaddig egy vaskos pénzember porhüvelyére. S miközben így vesztegettem koponyatani megfigyeléseimet, a derék német már felszippantott egy csipet dohányt az orrába s belekezdett a történetébe. Nehezen tudnám elismételni ugyanolyan kifejezésekkel, gyakori szüneteivel s bőbeszédű kitérőivel. Leírtam inkább kedvem szerint, hadd maradjanak a hibák a nürnbergi rovására, míg én csak azt mondom el, ami költői és vonzó ebből az egész históriából, azoknak az íróknak önfeledt közvetlenségével, akik könyvük címlapjára elfelejtik odaírni, hogy: „Fordítás németből.”

GONDOLAT ÉS TETT

A Köztársaság hetedik esztendejében s vendémiaire hónapnak a vége felé, vagyis a mai időszámítás szerint 1799. október hó huszadikán, kora reggel két fiatalember indult el bonni szállásáról, ahonnan napnyugtakor Andernach közelébe értek, ebbe a Rajna bal partján elterülő kisvárosba, alig pár mérföldre Koblenztől. Ez idő tájt a francia hadak Augereau tábornok¹⁸ vezérletével az osztrákok ellen vonultak fel, akik a folyam jobb partján táboroztak. A Köztársasági Hadosztály főhadiszállása Koblenzben volt, és az egyik féldandár, mely Augereau generális hadtestéhez tartozott, Andernachban állomásozott. A két utas francia volt. Kék s fehér egyenruhájuk vörös bársony hajtókája láttán, amelyhez a kardon kívül zöld viaszosvászonnal fedett, s háromszínű tollforgatóval díszített kalap is járult, még a német parasztok is kitalálhatták, hogy katonai sebészekkel, igen tudós és érdemes férfiakkal van dolguk, akiknek a legtöbbjét nem csupán a hadseregben, hanem még a csapatainktól megszállt tartományokban is szerették. Ebben a korban nem egy olyan jó családból való fiú akadt, akinek Jourdan tábornok¹⁹ nemrég kelt sorozási törvénye miatt abba kellett hagynia orvosi tanulmányait, s aki ezeket persze inkább a csatatéren folytatta, mintsem hogy katonai szolgálatba lépjen, mert ez nemigen fért össze sem korábbi nevelésével, sem pedig békés élet-céljával. Az ilyen tudós, jámbor és szolgálatkész fiatalemberek legalább valami jót is tettek annyi szerencsétlenség között, s rokonszenvvel közeledtek annyi sok ország tudósaihoz, amerre csak végigvonult a Köztársaság kegyetlen civilizációja. Mindketten el voltak látva útlevéllal, s felszerelve azzal az alorvosi megbízással, amelyet Coste²⁰ és Bernadotte²¹ aláírása hitelesített; s mind a ketten ahhoz a féldandárhoz iparkodtak, amelyhez beosztották őket. Mindketten egy-egy beauvais-i és közepes vagyonú polgárcsaládból származtak, amelyekben a vidéki jó erkölcs és becsületesség örökségként adódik tovább. Mivel a háború színhelyére valamivel előbb értek, mintsem szolgálatba lépésük megkívánta, fiatal korukkal járó

---

¹⁸ Augereau, Pierre (1757-1816): a forradalom tábornoka, Napóleon marsallja, több győztes ütközet vezénylő tábornoka; Napóleon bukása után a Bourbonokhoz szegődött.

¹⁹ Jourdan, Jean-Baptiste (1762-1833): a forradalom egyik legifjabb tábornoka, Napóleon marsallja, számos nagy csata hőse

²⁰ Coste, Jean-Francois (1741-1819): katonaorvos, az észak-amerikai függetlenségi háborúban részt vevő francia önkéntes csapatok főorvosa, majd az 1789-es forradalom után egészen Napóleon bukásáig a francia hadsereg főorvosa.

²¹ Bernadotte, Jean Baptiste (1763-1844): Napóleon marsallja, egy időben a Rajnai Hadsereg főparancsnoka, majd hadügyminiszter; később szembefordult Napóleonnal, és 1818-tól 1844-ig XIV. Károly János néven svéd király lett.

természetes kíváncsiságukban Strasbourgig utaztak a postakocsival. Bár az anyai előrelátás kevés pénzzel látta el őket, gazdagoknak vélték maguk néhány aranytallérral, ami ebben az időben csakugyan valóságos kincs volt, mivel az új papírpénz már-már teljesen elértéktelenedett, s az arany igen sok pénzt ért. A két orvos, mindegyik legfeljebb ha húszesztendő, helyzete költészetének a fiatalság rajongásával engedelmeskedett. Strasbourgtól Bonnig mint művészek, mint filozófusok, mint megfigyelők utazgattak s bejárták a Pfalzot és a Rajna partjait. Az ily korban, ha valamilyen tudományos rendeltetés vár ránk, valóban sokoldalú lények vagyunk. Egy orvos még úton vagy szerelem közben is már előre gyűjtögeti jövődöbeli vagyona vagy dicsősége elemeit, így hát a két fiatalember teljesen átengedte magát annak a mélységes csodálatnak, amely a Rajna-part láttán a legtanultabb embereket is elfogja, valamint a sváb tájakon, Mainz és Köln városa között; gazdag és jellegzetes természet ez, változatos és ellentétes, telve feudális emlékekkel és zöldellő erdőkkel, de egyben s szinte mindenfelé a tűz és vas pusztító nyomaival. XIV. Lajos és Turenne²² alaposan felégette ezt a gyönyörű vidéket. Itt-ott romok is tanúskodnak a versailles-i napkirály gögjéről vagy talán előrelátásáról, hisz ő romboltatta le azokat a csodaszép kastélyokat, amelyek hajdan Németországnak ezt a részét ékítették. Ha látjuk ezt a csodálatos, erdőkkel borított földet, amely még romjaiban is csupa középkori festőiség, megértjük a német génuszt, ábrándjait és miszticizmusát. De a két barát bonni tartózkodásának tudományos és egyúttal szórakozási célja is volt. A francia-holland hadseregnek s Augereau hadtestének a kórházát magában a választófejedelmi palotában rendezték be. Az újdonsült segédorvosok ott barátaikat is meglátogatták, ajánlóleveleket adtak át jövődöbeli főnökeiknek, s mindjárt meg is barátkozhattak szakmájuk első benyomásaival. De ugyanakkor, itt is, mint másutt, levetettek egynéhányat azokból a kizárólagos elfoglaltságokból, melyekhez oly soká ragaszkodunk szülőhazánk szépségei s emlékművei kedvéért. Megcsodálták a márványoszlopokat a választófejedeleme palotájában, elbűvölve szemlélgették a német építmények nagyszerűségét, s minden léptükre új meg újabb ókori s modern kincsekre leltek. Időnként azok az utak, amelyeken bolyongtak, a két barátot Andernach irányában egy-egy olyan gránithegy tetejére vezették, amely magasabb volt a többiekénél. Ott aztán, egy erdőnyíláson vagy egy sziklarésen át, láthattak egy-egy rajnai tájat, homokkövek közé zárva vagy eleven zölddel csipkézve. Völgyek, fák és ösvények az ősznek ábrándot sugalló leheletét árasztották; az erdők magasabb lombjai akkor kezdtek színesedni, azokban az égő és rozsdás-barna árnyalatokban, amelyek az öregség jelei; a levelek már hulldogáltak, de az égbolt még azúrkék volt, és a szárazon maradt utak megannyi sárga vonalként rajzolódtak a tájékba, a lenyugvó napvilág ferde sugarainak a fényénél. Andernachtól fél mérföldre a két barátot mindenfelé mélységes csend fogta körül, mintha ezen a szép vidéken híre se lenne a háborúnak, s egy kecskének szánt úton haladtak, azokon a magas és kékes színű gránitfalakon át, amelyek közt a Rajna bugyborékol. Csakhamar lejutottak egy lejtőn a hegyszoros mélyéig, ahol a kisváros terül el kacéran, a folyam szélén, s ahol szép kikötő vár a hajósokra.

- Milyen szép ország Németország! - kiáltott fel az egyik fiatalember, akit Prosper Magnannak hívtak, mikor meglátta Andernach festett falú házait, oly szorosan egymás mellett, mint kosárban a tojások, közbe-közbe kertekkel, fákkal és virágokkal elválasztva.

Aztán egy percre még megbámulta a sok-sok száz békés hajlék furcsán hegyes tetőit a kiugró gerendákkal, a falépcsőket, a függőfolyosókat s a hullámoktól ringatott bárkákat a kikötőben...

---

²² Turenne, Henri de la Tour d'Auvergne (1611-1675) XIV. Lajos (uraik. 1643-1713) korának leg-híresebb és legsikeresebb francia hadvezére, különösen a harmincéves háborúban tüntette ki magát.

Amikor Hermann úr kiejtette Prosper Magnannak a nevét, a hadseregszállító egyszerre megragadta a vizeskorsót, teletöltötte poharát, s egy hajtásra kiürítette. Mivel ez a mozdulata ráterelte a figyelmet, mintha azt is láttam volna, hogy a keze könnyen reszket, s hogy ugyanakkor a homlokán kiütözik a verejték.

- Hogy hívják a volt hadiszállítót? - kérdeztem szeretetre méltó szomszédnőmtől.

- Taillefernak - felelte a hölgy.

- Rosszul van? - kiáltottam fel, látva e furcsa ember sápadtságát.

- Nem, nem, dehogy - felelte, udvarias mozdulattal köszönve meg a figyelmemet. Hallgatom Hermann urat - tette hozzá, fejével bólintva a vendégek felé, akik most mind egyszerre fordították feléje a tekintetüket.

- Elfelejtettem - mondta Hermann -, a másik fiatalember nevét. Prosper Magnan elbeszéléséből annyit sikerült csak megtudnom, hogy a társa barna volt, inkább sovány és jókedélyű. Ha megengedik, Wilhelmnek hívom, így legalább könnyebben folytathatom az elbeszélést.

A derék német így is tett, miután, tekintet nélkül a romantika s a helyi színezet legelemibb követelményére, német nevet adott a francia alorvosnak.

Már egészen este lett, mikor a két fiatalember megérkezett Andernachba. Gondolták, sok időt vesztegetnének, ha most főnökeiket keresgélnék s igazolni próbálnák maguk, hogy éji szállást kapjanak egy máris katonasággal zsúfolt városban, s ezért el is határozták, hogy utolsó szabad éjjelüket abban a fogadóban töltik, amelyre vagy száz lépésre bukkantak rá Andernachból, s amelynek harsány színeit a lenyugvó nap tűzében már a sziklák magasáról is megcsodálták.

Ez a ház, teljesen pirosra festve, kirívó folt volt a tájban, akár azzal, hogy kivált a város általános egészéből, akár azzal, hogy széles bíborsávja éles ellentétet formált a különböző levélzetek zöldjével, élénk színezete pedig a víz szürkés árnyalatával. Ez a fogadó a nevét díszítéséről kaphatta, amelyet minden bizonnyal réges-régi időtől fogva első tulajdonosa szeszélyének köszönhetett. A rajnai hajósok közt eléggé ismeretes volt ez a ház, s különböző tulajdonosai gondosan megőrizték a külsejét, hála annak a babonának, amely az ily kalmárok közt is természetes.

Amikor meghallotta a lódobogást, a vörös vendégfogadó gazdája kijött az ajtaja elé.

- Hát bizony - mondta -, tisztelt urak, ha csak egy kicsit később jönnek, kinn alhatnak a szabad ég alatt, akárcsak legtöbb földijük, akik amott táboroznak Andernachnak a másik végén. Nálam minden szoba foglalt! Ha ragaszkodnak egy jó ágyhoz, csak a magam szobáját adhatom. A lovaknak majd almot vetek az udvar egyik sarkában. Ma még az istállóban is a vendégeim alusznak. - Az urak Franciaországból jönnek? - folytatta egy kis szünet után.

- Bonnból - válaszolta Prosper -, s reggel óta egy harapást sem ettünk.

- Ó, ami az étkezést illeti - kapta fel a fejét a vendéglős -, tíz mérföldről is jönnek ide lakmározni a vörös vendégfogadóba. Felséges vacsorájuk lesz! Rajnai hal, hogy mást ne mondjak!

Miután fáradt lovaikat rábízták a vendéglősre, aki közben hiába hívogatta a kocsisait, a két alorvos belépett a vendéglő nagytermébe. Azok a vastag fehér felhők, amelyek a pipázók népes társaságából szálltak feléjük, először elfedték előlük azokat az embereket, akikkel arra az estére együtt kellett maradniuk; de amikor leültek az első szabad asztal mellé, a filozófus utazóknak azzal a gyakorlati türelmével, amely már rég felismerte a zaj feleslegességét, a dohányfüstön át is látták a német szálló szokványos kellékeit: a kályhát, a faliórát, az asztalokat, a söröskancsókat és a hosszú pipákat; imitt-amott szokatlan, zsidó vagy germán arcokat;

meg aztán pár hajósnak keményre cserzett ábrázatát. Pár francia tiszt vállrojtja csillogott ebben a ködben s a sarkantyú- és kardpengés egyre visszhangzott a köpadlón. Voltak, akik kártyáztak, mások hallgattak, veszekedtek, ettek, ittak vagy sétálgattak. Egy kis zömök, kövér nő, fekete bársony fejkötővel, kék és ezüst melldísszel, kulcsköteggel, gombolyaggal, ezüst csattal és befont hajjal, csupa oly jellemző külsőséggel, ami a német fogadósnek sajátsága, szóval azzal a színes jelmezzel, amelyet leírni is kár, annyira megvan részletesen egy csomó német metszeten, vagyis a vendéglős felesége, egyszerre csitította és ingerelte, igen ügyesen, a két barátot.

A zaj észrevétlen csökkent, a vendégek visszavonultak és a füstfelhő eloszlott. Amire megterítették az orvosoknak, s mire az elengedhetetlen rajnai ponty is asztalra került, már tizenegy óra is elmúlt, s a nagyterem kiürült. Az éjszaka csendjében alig-alig hallatszott be a lovak toporzékolása s az a kis zaj, amit ott kinn abrakolás közben csaptak, aztán a folyam mormolása s végül az a bizonytalan és meghatározhatatlan zümmögés, amely akkor éledez egy telezsúfolt fogadóban, amikor mindenki aludni készül. Az ajtók s az ablakok hol kinyíltak, hol becsukódtak, szavak ejtődtek törve, suttogón, s a vendégek hívásai egyre-másra visszhangzottak a szobákban. A csöndnek s a zsibongásnak ebben a sajátos pillanatában a két francia és a házigazda, aki egyre Andernachot, a vacsorát, rajnai borát, a köztársasági hadsereget, s a feleségét dicsérgette, kíváncsian füleltek a hajósok rekedtes kiáltásaira s egy hajó csikorgására, amely akkor érhetett partot. A vendéglős, aki ismerhette a hajósok torokhangú kérdéseit, rohant ki s hamarosan jött is vissza. Kövér kis embert hozott magával, mögötte két hajóssal, akik egy súlyos bőröndöt és néhány poggyászt cipeltek. Miután a zömök kis ember elhelyezte csomagjait a teremben, magához vette és maga mellett tartotta a bőröndjét, miközben leült az asztal mellé, minden ceremónia nélkül, szemben a két alorvossal.

- Menjenek vissza a hajóra - mondta a hajósoknak -, a fogadó megtelt. Tulajdonképp jobb is, ha ott alszanak.

- Uram - mondta a fogadós az új vendégnek -, ez maradt csak az ételekből... - S rámutatott a franciák számára készült vacsorára. - Nincs egy csontom, egy darab kenyérhéjam...

- S káposzta?

- Még annyi se, amennyi elfér a feleségem gyűszűjébe! Mint ahogy az előbb is mondtam, ágyat se adhatok mást, mint a széket, amelyen az úr most is ül, s szoba helyett is csak ezt a termet.

Ezekre a szavakra az emberke oly tekintetet vetett a gazdára és a két franciára, amely egyformán fejezte ki az ijedséget és az óvatosságot.

- Itt - mondta Hermann, félbeszakítva elbeszélése menetét - meg kell mindjárt jegyeznem, hogy sohasem tudtuk meg ennek az ismeretlennek a történetét, sem pedig az igazi nevét; okmányaiból csak az derül ki, hogy Aachenből jött Andernachba; Walhenfernek nevezte magát, s Neuwied körül tekintélyes gombostűgyárnak volt a gazdája. Mint az odavaló gyárosok mind, közönséges posztókabátot hordott, térdnadrágot s hozzá mellényt sötétzöld színű bársonyból, csizmát és széles bőrvet. Az arca egészen kerek volt, modora nyílt és szívélyes; viszont, ezen az egész estén, nehezen tudta csak elrejteni akár titkos félelmét, akár tán kegyetlen gondjait. A fogadós véleménye változatlanul az maradt, hogy ez a német kereskedő saját országából menekült. Később azt is megtudtam, hogy egész gyára leégett valami véletlen folytán, ami háborús időben, sajnos, sűrűn előfordul. Bár külseje, egészében, inkább gondterheltnak látszott, arckifejezése viszont nagy kedélyességről tanúskodott. Igen szép vonásai voltak s széles nyaka fehérségét annyira kiemelte sötét nyakkendője, hogy Wilhelm, csupa tréfából, figyelmeztette is rá Prospert...

Taillefer itt megint ivott egy pohár vizet.

- Prosper, igen udvariasan, felajánlotta a kereskedőnek, ossza meg velük vacsorájukat, s Walhenfer el is fogadta minden teketória nélkül, mint aki képesnek érzi magát az ily udvariasság viszonzására; bőröndjét a földre helyezte s még a két lábát is rárakta, levette a kalapját, asztalhoz ült, lehúzta a kesztyűjét s övéből kiszedte két pisztolyát. A vendéglős gyorsan egy újabb terítéket hozott, s a három vendég hozzáfogott csendben, hogy kielégítse étvágát. A terem oly forró volt, s a legyek oly szemtelenek, hogy Prosper kérte a vendéglőst, tárja ki az ablakot, amely a kapu felé nyílt, hogy kissé felfrissüljön a levegő. Ezt az ablakot egyébként egy vasrúd torlaszolta el, két végével az ablaknyílás két szögletébe vágott lyukban. Még nagyobb biztonság kedvéért mindegyik ablaktáblára egy-egy csavaros zár is volt szerelve. A véletlen úgy hozta, hogy Prosper jól megfigyelhette, mint nyitja ki és kezeli a vendéglős az ablakot.

- De ha már a helyszínről beszélek - mondotta Hermann -, hadd szóljak még a fogadó belső tagozódásáról, mivel a történet érdekessége a hely pontos ismeretétől függ. A nagyteremnek, ahol a mi vendégeink tartózkodtak, két ajtaja nyílt kifelé. Az egyik az andernachi útra, amely a Rajna mellett halad. Itt, mindjárt a fogadó előtt, volt egy kis kikötőféle; oda volt láncolva az a hajó, amelyet a kereskedő erre az útjára bérelt. A másik ajtón keresztül az udvarba lehetett jutni. Ezt az udvart körös-körül igen magas falak övezték, s pillanatnyilag tele volt tehenekkel és lovakkal, mivel maguk az istállók éjjeli szállásul szolgáltak. A nagy kaput már az előbb oly gondosan elrekeszték, hogy a gazda a nagy sietségben a kereskedőt s a hajósokat a terem másik, utcára nyíló ajtaján vezette be. Miután Prosper kívánságára kinyitotta az ablakot, gondosan bezárta ezt az ajtót, becsúsztatta a rudakat a megfelelő nyílásokba, s a csavarokat is megszorította. A vendégszoba, amelyet a két alorvosnak szántak, odanyílt a nagyterembe s csupán csak egy vékony fal választotta el a konyhától, ahol meg valószínűleg a vendéglősnek és feleségének kellett majd tölteni az éjszakát. A szolgáló is kifelé tartott, hogy fekhelyet keressen valamelyik jászolban, a padlás egy szögletében vagy bárhol másutt. Ily módon könnyen érthető, hogy a terem, a vendégszoba és a konyha némiképp el volt szigetelve a fogadó minden más részétől. Odakinn az udvaron két hatalmas kutya tartózkodott, s komor hangú ugatásuk éber és igen érzékeny házőrzőket sejtetett.

- Micsoda csend és milyen szép éjszaka! - mondta Wilhelm az égboltra nézve, miközben a vendéglős végleg bezárta az ajtót.

A hullámok csobogása volt az egyetlen hallható nesz.

- Uraim - mondta a kereskedő a két franciához fordulva -, engedjék meg, hogy a pontyot pár palack borral leöblíthessük. Amíg iszunk, levetközzük az egész napi fáradtságot. Arcukról s ruhájukról látom, hogy jó darab utat tettek meg ma, akárcsak különben én is.

A két barát beleegyezett, s a vendéglős a konyhaajtón át ment egyenesen a pincéjébe, amely minden bizonnyal az épületnek ez alatt a része alatt lehetett. Amikor a vendéglős öt pók-hálós palackot rakott glédába az asztalon, felesége is végzett az ételek feltálalásával. Mint jó háziasszonyhoz illik, még egyszer végignézett a termen, aztán, abban a hitben, hogy kellőképp eleget tett a vendégek kíváncsainak, visszatért a konyhájába. A négy vendég, mivel a gazdát is maguk közé hívták, nem hallotta, mikor feküdt le; de később, ama szünetekben, amelyek a vendégek beszélgetései közé ékelődtek, a barátok, de a fogadás is, mosolyogva figyeltek a kuckóból feltörő s a deszkafaltól még visszhangzóbb, harsány horkolására. Éjfél tájban, amikor már csak piskóta, sajt, aszalt gyümölcs és bor maradt az asztalon, a vendégek egyre közlékenyebbek lettek, s leginkább a két francia. Beszélni kezdtek hazájukról, tanulmányaikról, a háborúról. A társalgás nekilendült. Prosper Magnan meg is rikkant a menekülő

kereskedőt, amikor a picardiai nyíltságával s gyengéd kedélye naivságával találgatta, mit csinálhat abban a pillanatban az édesanyja, mikor ő, a fia, ott-tartózkodik a Rajna partján.

- Szinte látom - mondotta -, ahogy lefekvés előtt esti imáját olvasgatja. Biztosan engem sem felejt el s kérdegeti magában: „Merre járt az én Prosperem?” De hogyha a kártyajátékban pár fillért nyert a szomszédnőjétől, talán éppen anyádtól - tette hozzá s megbökte könyökével Wilhelmet -, akkor azt most beleteszi a nagy, piros agyagedényébe, mivel abban gyűjtögeti azt a pénzt, amelyért majd harminc hold földet akar vásárolni, hogy így kerekítse ki lescheville-i kis birtokát. Ez a harmincholdnyi föld körülbelül hatvanezer frankot érhet. Csupa jó rét! Ó, ha egyszer meglesz, akkor egész életemben Leschevilleben maradok, minden becsvágy nélkül! Hányszor vágyódott apám is már ezekre a földekre s arra a szép kis patakra, amelyek ott kígyózik a rétek között! És hát meghalt, anélkül, hogy meg tudta volna venni ezeket a réteket... Hányszor játszottam ott én is!

- Biztosan Walhenfer úrnak is volt ilyen régi kívánsága? - kérdezte tőle Wilhelm.

- Hogyne lett volna, uram, hogyne! Meg is valósult, viszont most már...

A derék ember elhallgatott, mielőtt befejezte volna mondatát.

- Én meg - mondta a vendéglős, akinek arca enyhén kivörösödött -, én meg tavaly vettem egy rétet, már tíz éve vágyódtam rá.

Így beszélgettek egymás közt a bortól feloldódott nyelvvel, s máris azt az átmeneti barátságot érezték egymás iránt, amellyel utazás közben sosem igen fukarkodunk, úgyhogy mire lefeküdtek, Wilhelm már az ágát is felajánlotta a kereskedőnek.

- Nyugodtan elfogadhatja - mondta -, én Prosperrel is alhatok. Nem először történik, s azt hiszem, nem is utoljára. Ön a legidősebb köztünk, márpedig tisztelnünk kell a kort!

- Ej, mit! - mondta a vendéglős - feleségem ágyában több derékalj van, egyet majd odavetünk a földre.

S utána bezárta az ablakot, azzal a zajjal, amellyel az ilyen körültekintő művelet jár.

- Elfogadom - mondta a kereskedő. - Bevallom - fűzte hozzá halkabb hangon, s a két barátra tekintett -, hogy ez volt a kívánságom. A hajósok kissé gyanúsak. Nem bánom egy cseppet sem, hogy erre az éjszakára két derék és jószívű fiatalemberrel lehetek együtt, két francia katonával. Százezer frankom van a bőröndömben, aranyban és gyémántban!

Az a nyájas tartózkodás, amellyel a két barát ezt az oktan bizalmat fogadta, a jó németet mindjárt megnyugtatta. A fogadás még segített is az egyik ág megvetésében. Miután mindent rendbe hozott, jó éjszakát kívánt nekik, s ő maga is lefeküdt. A kereskedő s a két orvos egy ideig még mulattak vánkосuk rögtönzött természetén: Prosper a maga műszertáskáját s Wilhelmét dugta a vánkосuk alá, hogy egy kissé magasabb legyen, s hogy így pótolja a hiányzó fejpárnát, s ugyanakkor Walhenfer, túlzott elővigyázatból, bőröndjét helyezte a feje alá.

- Mindketten a vagyonunkon alszunk: ön az aranyán; mi meg a műszereinken! Most már csak azt kéne tudni, hogy ezek a műszerek érnek-e annyi aranyat, mint amennyit ön gyűjtött össze.

- Remélheti - felelte a kereskedő. - Munkával és becsülettel mindent meg lehet szerezni, csak persze, türelmesnek kell lenni.

Walhenfer is, Wilhelm is egy-kettőre elaludt. Viszont, akár mert kemény volt az ágya, akár mert végletes fáradtsága nem engedte elaludni, akár valami végzetes lelkiállapot miatt, Prosper tovább is ébren maradt. Gondolatai észrevétlen igen rossz útra terelődtek. Szinte kizárólagosan arra a százezer frankra gondolt, amin a kereskedő aludt. Az ő szemében ez a

százezer frank égből hullott, roppant kincsnek látszott. Gondolatban százféle módon próbálta most felhasználni, légvárakat épített, ahogy mi is szoktuk tenni, abban a boldog pillanatban, amely megelőzi az elalvásunkat, abban az órában, mikor értelmünkben zavaros képek születnek, s amikor az éj csendjében a gondolat nemegyszer varázshatalomra tesz szert. Máris teljesíteni vélte édesanyja kívánságát, megvette a harmincholdnyi rétet, s feleségül vehette azt a beauvais-i kisasszonyt, akire gondolni se mert még eddig vagyonuk különböző volta miatt. Ezzel a roppant összeggel gyönyörű életet teremthet, és már boldog családapának, gazdagnak, s egész Pikárdiában tekintélyes polgárnak látta magát s talán még polgármesternek is Beauvais-ban. Picardiai feje tüzet fogott, s már kereste az eszközöket, hogy ezt az elképzelését valósággá változtathassa. Hozzáfogott roppant hévvel egy elméleti bűn felépítéséhez. Miközben máris a kereskedő haláláról ábrándozott, szinte tisztán látni vélte az aranyat és a gyémántokat: belekáprázott a szeme. A szíve hangosan dobogott. Már az ilyen elmélkedés is határozott bűnnek számított. Az aranyhalom elkábította s lelki részegség fogta el ezektől a gyilkos érvektől. Magában már azt is kérdezte, miért kell élni szegény németnek, és próbálta feltételezni, hogy sohasem létezett. Egyszóval úgy képzelte el a bűnt, hogy őt ne érhesse büntetés. A Rajna túlsó partvidékét az osztrákok tartották megszállva; az ablak alatt hajó volt, hajósokkal; elvághatná a német nyakát, belevetné a Rajnába, kiugrana az ablakon, persze a bőrönddel együtt, adna pár aranyat a hajósoknak, és átszökne Ausztriába. Már-már oda jutott, hogy számolgatta, mekkora ügyességre tehetett szert a sebészeti műszerek kezelésében s mint vághatja el áldozata nyakát anélkül, hogy ez egyetlen segélykiáltást is hallatna...

Taillefer úr ezúttal megint megtörülte a homlokát, s megint ivott egy korty vizet.

Prosper felkelt, lassan és a legcsekélyebb nesz nélkül. Amikor megbizonyosodott arról, hogy nem ébresztett fel senkit sem, felöltözött s átment a nagyterembe; aztán azzal a végzetes és hirtelen okossággal, a tapintatnak s az akaratnak azzal a sajátos hatalmával, amelynek, terveik végrehajtásában a foglyok vagy a bűnösök szinte soha sincsenek híján, kicsavarta a vasrudakat, kihúzta őket a nyílásukból a legcsekélyebb zaj nélkül, odatette mindegyiket szorosan a fal mellé, s kinyitotta az ablaktáblákat, ránehezedve a forgókra, hogy halkítsa a csikorgásukat. A hold halvány fényénél homályosan láthatta csak a másik szobabeli holmikat, ott, ahol Wilhelm és Walhenfer aludt. Akkor, mint később beszélt nekem, egy pillanatra megállapodott. Szíve olyan erősen, olyan mélyen, oly visszhangzón vert, hogy valósággal belerémült. Amellett attól is félt, hogy nem tud majd hidegvérrel cselekedni; a keze egyre reszketett, s az volt az érzése, hogy égő parázson áll. Viszont terve végrehajtását egyszer majd annyi öröm és boldogság kísérheti, hogy a sors ilyen kedvezésében valóságos eleve elrendelést látott. Kinyitotta az ablakot, visszament a szobába, fogta a műszertáskáját s kereste azt a szerszámot, amely a legalkalmasabb lenne bűne végrehajtására.

- Ahogy az ágyhoz értem - mondta -, gépiesen Istennek ajánlottam a lelkemet.

Amikor minden erejét összeszedve már-már felemelte a karját, mintha egy belső hang hívta volna, s valami fényt is vélte látni. Ágyára ejtette a műszert, átszaladt a másik szobába s odaállt az ablak mellé. A legmélyebb borzadályt érezte önmaga iránt; de mivel ellenállását még gyöngének ítélte s amellett félt, hogy engedhet annak a kábult bűvöletnek, amely tovább is lenyűgözte, hirtelen kiugrott az útra, s fel s alá sétált a Rajna mentén, mintegy őrt állva a fogadó előtt. Sietős csatangolása közben nemegyszer Andernachig is elért; nemegyszer meg a lejtőig vezették a léptei, amelyen át előző este ide, a fogadóig jutott; de oly mély volt az éjszaka csendje s ő annyira a házörző kutyák után igazodott, hogy többször a nyitva hagyott ablakot is szem elől veszítette. Az volt a célja, hogy kifárasssa magát, és így hívja vissza az álmát. De miközben ott lépkedett a felhőtlen ég alatt, bámulva a szép csillagokat s talán áthatva is kissé a tiszta éji levegőtől s a hullámok méla neszétől, mélységes ábrándozásba

merült, ez aztán fokenként visszavitte a józan erkölcs világába. Értelme végleg s teljesen szétoszlatta ezt a pillanatnyi örületét. Nevelésének, hitének elvei és eszményei, s különösen, mondta nekem, a szülőházban eltelt évek szerény emlékképei, végül is győztek ennyi rossz gondolatban... A Rajna partján, egy nagy köre dőlve hosszan elgondolkozott; végre is visszatért a fogadóba, mondta, hogy nemcsak aludni, de virrasztani is tudott volna akár egy milliárdnyi aranyhalmon. Becsületessége a lelki tusa után, büszkén és erőteljesen feléledt, térdre hullt a boldogság és a mámor érzelmében, hálát adott Istennek, s oly boldognak, könnyűnek és elégedettnak érezte magát, mint első áldozása napján, amikor úgy vélte, méltó az angyalok társaságára, mivel egész nap nem vétkezett, sem szóban, sem tettben, sem gondolatban. Visszatért hát a fogadóba, becsukta az ablakot, már nem félve, hogy esetleg zajt csap s azonnal visszafeküdt az ágyába. Testi-lelki fáradtsága azonnal és teljesen átengedte magát az álomnak. Alighogy fejét a párnára tette, rögtön abba az első és fantasztikus révületbe merült, amely minden esetben a mély álom megelőzője. Ilyenkor az érzékek tökéletesen elzsibbadnak, s az élet fokozatosan megsemmisül; a gondolatok hiányosak s a végső érzéki rezzenések már az álmokhoz hasonlók. „Milyen nehéz a levegő - mondta magában Prosper. - Mintha nedves gőzben lélegzenék...”

A légkörnek e hatását azzal a különbséggel magyarázta, melyet a szoba levegője s a külső tiszta levegő közt érezhetett. De aztán szabályos neszt hallott, hasonlót a vízcseppekéhez, mikor egy víztartó csapjából hullanak le időnként. Valami örült rettegésben fel akart kelni, hívni a fogadóst, s felkelteni a kereskedőt vagy Wilhelmet; de akkor meg, szerencsétlenségére, eszébe jutott a kakukkóra; s abban a hitben, hogy csakis az inga mozgását hallhatta, megint elaludt, ezzel a zavaros és bizonytalan képzetel...

- Még egy kis vizet, Taillefer úr? - szólalt meg a házigazda, mikor látta, hogy a bankár gépiesen a vizesüveg felé nyúl.

Az üveg egészen üres volt.

A rövid kis szünet után, melyet ez a megjegyzés keltett, Hermann úr folytatta elbeszélését.

- Másnap reggel Prosper Magnan erős zenebonára ébredt. Mintha éles kiáltások jutottak volna a fülébe, s azt a heves rázkódást érezte minden idegében, amely akkor fog el bennünket, mikor az ébredés percében, egy álmunkban megkezdett kínos élményünk ér véget. Olyankor a fiziológia egy különös jelenségét tapasztaljuk magunkon, azt, amit közönséges nyelven felrettenésnek hívnak, s amit még nem figyeltek meg eléggé, bár a tudomány szempontjából érdekes sajátságokat tartalmaz. Ez a szörnyű szorongás, melyet tán kétféle természetünk hirtelen egyesülése kelt bennünk, mert hiszen az álomban a kettő egymástól elválva él, legtöbbször azonnal elmúlik; de a szegény alorvosnál tovább tartott, sőt egyszerre megnőtt, s a legijesztőbb borzadályt keltette benne, mikor egész vértócsát vett észre párnája, és Walhenfer ágya között. A német feje a földön feküdt, teste meg fenn az ágyában maradt. Minden vére elfolyt a nyakán. Amikor meglátta a kereskedő még nyitott és merev szemét, amikor meglátta a vért, amely az ágylepedőket és kezét is beszennyezte, s amikor saját műszerét is felismerte az ágy szélén, Prosper Magnan elájult és beleesett Walhenfer vérébe.

„Ez már - mint mondotta nekem -, gondolataim büntetése volt.”

Amire magához tért, már a nagyteremben volt. Egy széken ült, francia katonák között, a kíváncsi és figyelmes tömeg előtt. Csak nézte kábán azt a köztársasági tisztet, aki tanúvallomásokat szedett össze s biztosan jegyzőkönyvet szerkesztett. Felismerte a vendéglőst, feleségét, a két hajóst és a fogadó szolgálóját. Felismerte a műszert is, amelyet a gyilkos használt...

Taillefer ekkor köhögni kezdett, előhúzta zsebkendőjét, hogy jól kifújja az orrát s megtörölje a homlokát. Ezeket az egyébként oly természetes mozdulatokat csakis én vettem észre; a vendégek mind Hermannra néztek, s őt hallgatták mohó figyelemmel. A hadiszállító könyökét az asztalra támasztotta, fejét a kezére hajtotta s mereven nézett Hermannra. Ettől fogva jelét sem mutatta az izgalomnak vagy az érdeklődésnek; de arca éppoly révedező maradt és éppolyan hamuszínű, mint amikor játszani kezdett a vizesüveg dugójával.

- A műszer, melyet a gyilkos használt, ott hevert az asztalon, Prosper egész készletével, tárcájával és irataival. A gyülekezet tekintete hol ezekre a bizonyítékokra, hol a fiatalemberre szegződött, aki szinte haldokolni látszott s akinek kialudt szeme mintha már mit sem látott volna. A kívülről behallatszó s többé-kevésbé zavaros zsvaj a fogadó elé gyült tömegnek a hangja volt: a bűn hírére csődültek össze s talán hogy megtudják, ki a gyilkos. Az ablak alatt a katonák lépteinek és puskáinak csattogása még a népi beszélgetések morájából is kihallatszott; de a fogadó csukva volt, s udvara üres és hallgatag. Miközben már-már összeomlott a jegyző-könyvező tiszt tekintete alatt, Prosper egyszerre úgy érezte, hogy valaki megszorítja a kezét; felnézett, hadd lássa, ki védi őt ebben az ellenséges tömegben. Egyenruhájáról ráismert az Andernachba beszállásolt féldandár törzsorvosára. Viszont a tiszt tekintete oly éles volt, oly szigorú, hogy a szegény fiatalember egészen beleremegett, s feje a szék támlájára hanyatlott. Egy katona azonnal ecetet szagoltatott vele, amire hamarosan magához tért. De azért kába tekintete olyannyira élettelennek s értelmetlennek látszott, hogy az orvos szólt is a tisztnek, miután megtapogatta Prosper ütőerét:

- Kapitány úr, ilyen állapotban nem lehet kivallatni...

- Akkor hát vezessék el - felelte a kapitány, s félbeszakítva a sebészt, ahhoz a káplárhoz fordult, aki ott állt az alorvos mögött.

- Gyáva gazember - súgta Prosper fülébe a katona -, legalább most, a németek előtt próbálj egyenesen járni, ha másért nem, hát a Köztársaság becsületéért!

Ez az erélyes felhívás végre felébresztette Prospert, aki felkelt, pár lépést is tett; de mikor kinyílt az ajtó és érezte a kívülről rácsapódó levegőt s látta a betóduló tömeget, ereje megint elhagyta, térde megcsuklott, s majdnem elesett.

- Ez a nyomorult orvosinas kétszeres halált érdemelne! No menj már! - szólt rá a két katona, miközben a karjukkal jobbról is, balról is támogatták.

- No nézd a gyávát! Milyen gyáva! Ő az! Ő az!... Itt megy, ni!

Ezeket a szavakat mintha csak egyetlen hang mondta volna, a kísérő tömegnek zavarosan zsvajgó hangja, amely, miközben nőttön-nőtt, egyre szidalmazta Prospert. A börtönig vezető úton a vele együtt haladó nép és a katonák menetelése, a beszélgetések moraja, a kék ég, a friss levegő, a kisváros látványa és a Rajna borzongó tükre - mindezek a benyomások zavarosan, bizonytalanul, fakón értek a segédorvos tudatába, akárcsak azok az élményei, melyeket ébredése óta érzett.

Időnként, mint mondta nekem, azt hitte, nem is létezik már.

- Én akkor épp börtönben voltam - szólt Hermann úr, megszakítva az elbeszélést. - Mint a legtöbb húszéves ifjú, mint rajongó patrióta, harcolni akartam a hazáért, s egy Andernach körül szervezett szabadcsapat élén álltam. Pár nappal előbb, egyik éjjel, egy francia különítmény kellős közepébe sodródtam. Ők voltak vagy nyolcszázan, mi meg legfeljebb kétszázan. Kémeim, úgy látszik, elárultak s így kerültem az andernachi börtönbe. Akkor már-már arról volt szó, hogy számíthatok az agyonlövetésre, mivel példát kerestek a nép megfélemlítésére. A franciák meg akartak torolni egy gyilkosságot, bár épp azt a bűntettet, amelyért a

köztársaságiak rajtam kívántak bosszút állni, nem a mi tartományunkban követték el. Apám könyörgésére háromnap haladékot adtak, hogy kegyelmet kérhessen Augereau generálistól, s meg is kapta, így hát láthattam Prosper Magnant, amikor behozták mellém az andernachi börtönbe, s azonnal a legmélyebb szánalmat éreztem az irányában. Bár sápadt volt, megtört és csupa vérfolt, egész arca olyan nyíltságot s ártatlanságot tükrözött, hogy azonnal megnyerte rokonszenveimet. Mintha csak maga Németország lélegzett volna előttem, hosszú szőke hajával és világoskék szempárjával. Mint elbukó hazámnak valóságos jelképét, áldozatnak s nem gyilkosnak láttam. Amikor ablakom alá ért, keserű és búskomor mosollyal nézett a messzeségbe, a tébolyodott mosolyával, aki egy futó pillanatra visszanyeri értelmét. Ez a mosoly nem lehetett egy közönséges gyilkos mosolya. Mikor a börtönőr bejött hozzám, kifaggattam az új fogoly felől.

- Egy szót sem szólt, mióta a zárkában van. Leült, fejét a keze közé fogta, s vagy alszik vagy a tettén gondolkodik. A franciák azt mondják, hogy reggel már sorra kerül s hogy huszonnégy órán belül agyonlövik.

Este ottmaradtam kissé a fogoly ablaka alatt, legalább addig a pár percig, amíg szabad volt sétálnom a börtön belső udvarában. Beszélgettünk, s ő elmondta teljes nyíltsággal a történetét s eléggé pontosan felelt az én különböző kérdéseimre. Első beszélgetésünk után biztos voltam abban, hogy ártatlan. Engedélyt kértem s meg is kaptam, hogy pár órára vele maradhassak, így hát több ízben láthattam, s szegény fiú ő szintén beavatott minden gondolatába. Ártatlannak s ugyanakkor bűnösnek is érezte magát. Mivel élesen emlékezett arra a szörnyűséges kísértésre, amelynek volt ereje ellenállni, attól félt, hogy álmában s valami alvajáró állapotban valóban elkövette azt a bűnt, amelyről ébren álmodott.

- S a barátja? - kérdeztem tőle.

- Ó! - felelte hevesen - Wilhelm képtelen...

Be sem fejezte. Erre a forró baráti szóra, amely tele volt hittel és ifjúsággal, megszorítottam a kezét.

- Amikor felébredt - folytatta -, biztosan megijedt, s menekült fejvesztetten...

- Anélkül - mondtam -, hogy barátját felkeltené? Mindegy, könnyen védekezhet, hisz Walhenfer bőrdíjért nyilván nem lopták el.

Hirtelen könnyekben tört ki.

- Ó, igen, ártatlan vagyok - kiáltott fel. - Nem öltem meg senkit sem. Emlékszem, miről álmodtam. Métáztam iskolatársaimmal. Hogy is vághattam volna le ennek a kereskedőnek a fejét, amikor azt álmodtam, hogy szaladgálok!

Aztán, bár egy-egy reménysugár olykor kissé lecsillapította, lelkipurdalásai állandóan gyötörték. Biztosan felemelte már a karját, hogy levágja a kereskedő fejét! Ítélezett maga felett, s nem volt elég tiszta a szíve, miután gondolatban vétkezett.

- Pedig hát nem vagyok rossz! - mondta. - Szegény anyám! Ebben a percben talán vígan kártyázik a barátnőivel faliszőnyeges kis szalonban. Ha tudná, hogy csak kezét is emeltem egy ember meggyilkolására... ó! biztosan belehalna! S most itt ülök a börtönben, azzal a váddal, hogy embert öltem! Még akkor is, ha nem öltem embert, ezzel biztosan megölöm anyámat!

Ekkor már nem sírt; hanem a picard-ok rövid és heves dührohamában rohant a falnak, s ha nem tartom vissza, biztosan összezúzza a fejét.

- Várja meg az ítéletet - mondtam. - Felmentik, hiszen ártatlan. S édesanyja...

- Anyám! - kiáltott fel vadul - ő először s mindenekelőtt a vádat fogja megtudni. Kisvárosban ez mindig így van; szegény belehal a bánatába. Különböznék sem vagyok ártatlan. Akarja tudni az igazságot? Érzem, hogy elveszítettem lelkiismeretem szüzességét.

Ez után a szörnyű szó után leült, keresztbe fonta a karját, lehajtotta fejét és sötéten nézett a földre. Ekkor a porkoláb megkért, térjek vissza a zárkamba; s mivel restelltem elhagyni társamat egy olyan pillanatban, amikor a legcsüggedtebbnek látszott, barátként szorítottam a karomba.

- Türelem - biztattam -, ki tudja, talán minden jól fog végződni. Ha egy becsületes ember hangja el tudja hallgattatni a kételyeit, tudja meg, hogy én máris becsülöm és szeretem. Fogadja el barátságomat s pihenjen itt, a szívemen, ha nem tud megbékülni a magáéval.

Másnap reggel kilenc óra tájban egy káplár és négy lövész jött a fiatalemberért. Amikor meghallottam a katonák lépteit, odaálltam az ablakomhoz. Ahogy átment az udvaron, az alorvos felém nézett. Sose fogom elfeledni ezt a különös tekintetet: tele volt gondolatokkal, előérzetekkel, lemondással s egyben valami bánatos és búskomor kedvességgel. Mintha csak egy hallgató és érthető végrendelet lett volna, amellyel egy barát hagyja vesztett életét utolsó barátjára. Az éjszaka biztosan nehéz és magányos volt a számára; viszont arca halványsága talán sztoikus erőre mutatott, amelyet önnönmagának új megbecsüléséből meríthetett. Megtisztult talán a lelkiismeretfurdalással, és lemosni vélte vétkeit a szégyenben és a fájdalomban. Szilárd léptekkel ment az udvaron át; s már kora reggel eltüntette azokat a vérfoltokat, melyekkel akaratlanul beszennyeződött.

- Míg aludtam, végzetes módon belemártottam a kezemet, mivel nyugtalanul alszom - mondta nekem az előző estén, borzalmas kétségbeeséssel a hangjában.

Megtudtam, hogy hamarosan haditörvényszék elé kerül. A hadtestnek két nap múlva kellett továbbmozdulni, és a féldandár parancsnoka nem akarta otthagyni Andernachot, míg meg nem torolja a bünt, azon a helyen, ahol elkövették... Amíg a törvényszék ülésezett, végig halálos szorongásban voltam. Délfelé Prosper Magnant visszakísérték a börtönbe. Éppen akkor végeztem napi sétámat az udvaron; észrevett, s mindjárt a nyakamba borult.

- Végem van! - mondta. - Végem van, nincsen remény! Itt mindenki gyilkosnak tart...

Büszkén emelte fel a fejét.

- Ez az igazságtalanság visszaadta az ártatlanságomat. Sose lett volna nyugodt életem, így viszont gáncstalan halálom lesz. De mit gondol, van-e túlvilág?

Az egész tizenharmadik század benne volt e hirtelen kérdésben. Tovább is gondolataiba mélyedt.

- De végre is hogyan felelt? - mondtam. - Mit kérdeztek? S elmondott-e mindent őszintén, ahogy velem beszélt?

Mereven nézett rám egy percre; aztán, e szörnyű szünet után, lázas elevenességgel ily módon válaszolt:

- Először azt kérdezték tőlem: „Kiment-e éjszaka a fogadóból?” Azt mondtam: „Igen.”

- „És merre?” Elpirultam s azt feleltem: „Az ablakon át.” - „Szóval ugye kinyitotta?” - „Igen” - mondtam én erre is. „Igen óvatosan tette; a fogadós semmit sem hallott!” Elámultam. A hajósok kijelentették, hogy látták, amint hol az erdő felé, hol Andernach felé sétálgattam. Azt mondták, többször megjártam ezt az utat. Elástam az aranyat meg a gyémántokat. Szóval a bőrönd nem került meg! Közben egyre furdalt a lelkiismeret. Amikor szólni akartam, belül

egy könyörtelen hang kiáltotta felém, hogy „El akartad követni a bűnt!” Minden ellenem esküdt, még én is!... Kérdezősködtek a pajtásom felől és én mindenképp megvédtem. Akkor azt mondták: „Valakit bűnösnek kell elmarasztalnunk, önt vagy a pajtását, vagy a fogadóst, vagy a fogadós feleségét. Ma reggelre minden ablak és minden ajtó zárva volt!” Erre a megjegyzésre - folytatta Prosper - csak álltam ott hang nélkül, erő nélkül, lélek nélkül. Barátomat nem vádolhattam, hisz jobban bíztam benne, mint önmagamban. Megértettem, hogy mindkettőnknek cinkosoknak tartanak a gyilkosságban s hogy én látszom az ügyetlenebbnek! Hogy barátomat megmentsem, próbáltam az egész bűnt alvajárással magyarázni; akkor meg összevissza beszéltem. Végem van. Halálomat olvastam ki bírám tekintetéből. Láttam, önkéntelenül is hitetlenkedve mosolyogtak. Mindennek vége. Csak a halál biztos. Holnap reggel agyonlőnek. - Magamra nem is gondolok már - folytatta - csak szegény anyámra.

Elhallgatott, az égre nézett, de többet már nem könnyezett. A szeme most száraz volt és eltorzult tekintetű.

- Frédéric!...

- No lám! a másiknak Frédéric volt a neve... Frédéric! Igen, így hívták! - kiáltott fel Hermann úr diadalittas arckifejezéssel.

Szomszédnőm meglökte a lábam, s rámutatott Taillefer úrra. A volt hadiszállító a kezét, csak úgy hanyagul, a szemére tapasztotta; de ujjai között látni véltük tekintete sötét lángját.

- Mit szólna - súgta fülembe a hölgy -, ha őt is Frédéricnek hívnák?

Szemcsippentéssel feleltem neki, mint aki azt mondja: „Csend!”

Hermann pedig így folytatta:

- Frédéric - kiáltott fel Prosper -, Frédéric gyáván magamra hagyott. Biztosan félt. Talán elbújt a fogadóban, mert a két lovunk reggel is ott volt még az udvaron. Milyen érthetetlen titok - tette hozzá, kis hallgatás után. - Az alvajáras! Az alvajáras! Egyetlenegyszer történt meg velem, mióta élek: hatéves koromban!

- Úgy menjek hát el - folytatta, s lábával megdobbantotta a földet -, hogy elvigyem magammal, ami barátság van a földön! Kétszeresen haljak meg azzal, hogy kétkedjek egy öt éves korunkban kezdett, s a liceumban, az egyetemen folytatott testvériségben! De hát hol lehet Frédéric?

Sírni kezdett. Egy érzelemhez életünknel is jobban ragaszkodunk!

- Menjünk be - mondta -, jobban érzem magamat a cellámban. Nem szeretném, ha sírni látnának. Bátran megyek a halálba, de nem értek a helytelen hősködéshez s megvallom, hogy sajnálom az én szép fiatal életemet... Az éjszaka nem aludtam; gondolatban felidéztem gyermekkorom emlékeit, s láttam magam, ahogy szaladgáltam azokon a réteken, amelyeknek emléke talán a vesztemet okozza. - Elöttem állt a jövő - fordította másra a beszédet. - Tizenkét katona meg egy hadnagy, aki majd azt kiáltja: „Vállhoz! Cél! Tűz!”, aztán dobpergés, meg a gyalázat - ez most már az én egész jövőm. Vagy van Isten, vagy pedig nincs értelme az egésznek.

Akkor megragadta a kezem, majd átölelt s magához szorított:

- Ön az utolsó, akinek kiönthetem még a szívemet. Ön szabad lesz! Láthatja édesanyját! Nem tudom, gazdag-e, szegény-e, mindegy! Nekem most egyet jelent a világgal... Ezek itt nem verekednek majd örökké. No hát, ha egyszer béke lesz, menjen el hozzánk Beauvais-ba. Hogyha anyám túléli halálom végzetes hírét, akkor még ott találja az otthonában. Mondja el

neki vigaszként, hogy a fia ártatlan volt! El fogja hinni - tette hozzá. Írok is neki; de ön viszi el hozzá az én utolsó tekintetem, s beszélje el, hogy az élők közül önt öleltem át utoljára. Meglátja, milyen szeretettel fogadja szegény azt az embert, aki az én utolsó barátom volt! - Itt - mondta némi szünet után, miközben szinte leroskadt emlékeinek súlya alatt -, itt senkit sem ismerek, sem a tiszteket, sem a katonákat, s biztosan mind borzadnak tőlem. Ha ön nincs, az én ártatlanságom titok maradna az ég és énközöttem.

Szentül megfogadtam neki, hogy teljesítem végső akaratát. Nyílt beszédem, áradó őszinteségem láthatólag megindította. Kis idő múlva a katonák másodszor is eljöttek érte s visszavitték a haditörvényszékre. Elhangzott a végítélet.

Nem tudom, miféle formaságok követték vagy kísérték ezt az első ítéletet, s azt sem tudom, hogy a fiatal sebész szabályszerűen védte-e életét; csak annyit láttam, hogy másnapra várta az ítélet végrehajtását és hogy egész éjszakán át levelet írt anyjának.

- Mindketten szabadok leszünk - mosolygott rám másnap reggel, amikor benéztem hozzá -, hallom, a tábornok önnek megkegyelmezett.

Hallgattam és erősen rászegeztem a szememet, hogy jól emlékembe véssem minden egyes vonását. Akkor, az undor kifejezésével, még ennyit mondott:

- Keservesen gyáva voltam! Egész éjjel kegyelmet kértem ezektől a falaktól...

S rámutatott cellája falaira.

- Bizony, bizony - folytatta -, ordítottam a kétségbeeséstől, fellázadtam sorsom ellen, a legszörnyűbb erkölcsi agóniát szenvedtem át... Egyedül voltam!... Most viszont arra gondolok, mit szólnak majd mások... A bátorság is csak megszokás dolga. Illendően kell a halálba mennem... Ezért...

KÉTFÉLE IGAZSÁG

- Ne mondja tovább - könyörgött ugyanaz a fiatal hölgy, aki meséért esengett, és aki most hirtelen félbeszakította a nürnbergit. - Hadd maradjak bizonytalanságban s hadd higgyem, hogy megmenekült. Ha megtudnám ma, hogy agyonlőtték, nem aludnék egész éjjel. Holnap majd elmondhatja a többit.

Mindnyájan felkeltünk az asztal mellől. Szomszédnőm, belekapaszkodva Hermann úr karjába, így szólt hozzá:

- Ugye, mégiscsak agyonlőtték?

- Igen, tanúja lehettem az ítélet végrehajtásának.

- Hogyan, uram, képes volt rá...?

- Ő kívánta, asszonyom. Szörnyű dolog követni egy eleven ember gyászmenetét; egy emberét, akit szeretünk, egy ártatlanét! Ez a szegény fiatalember útközben folyton énrám nézett, mintha csak már bennem élt volna! Azt akarta, mondotta, hogy utolsó sóhaját én vigyem el édesanyjának.

- És látta az édesanyját!

- Az amiens-i béke után elutaztam Franciaországba, hogy elmondhassam az anyjának ezeket a szép szavakat: „Ártatlan volt!” Mint egy jámbor zárandok, úgy indultam erre az útra. De Magnannét akkorra már elvitte a sorvadás. Gondolhatja, mily bánatosan égettem el a magammal vitt levelet. Lehet, hogy mulatni fog az én germán holdkórosságomon, de én

valami fenséges és keserű drámát láttam ebben az örök titokban, amely végleg eltemette ezt a két sír közé vetett búcsúszót, hogy így senki se tudhasson róla ezen a végtelen világon, akárcsak a sivatag mélyén az oroszlántól fojtogatott utazó halálhörgéséről.

- És ha most szembeállítanák a ház egyik vendégével, s rámutatnának: „Itt a gyilkos!” nem kezdődne-e egy újabb dráma? - szakítottam félbe Hermannnt. - És akkor vajon mit tenne?

Hermann úr fogta a kalapját és eltávozott.

- Milyen hebehurgya beszéd - szólt most rám a szomszédnőm -, s milyen gyerekesen viselkedik! Nézzen inkább Tailleferre! Látja? Ott ül a karosszéknél, ott, a kandalló közelében s Fanny kisasszony kávéval kínálja; nézzen csak rá: mosolyog. Egy gyilkos, akit ez az elbeszélés kárpadra kellene, hogy feszítsen, tudna-e ily nyugodtan maradni? Hát nem olyan a külseje, mint egy jámbor pátriárkáié?

- Igen, igen - feleltem -, de azért kérdezze meg tőle, részt vett-e a német hadjáratban?

- Miért ne?

És azzal a merészséggel, amelynek a hölgyek csak ritkán vannak híjával, ha tetszik nekik a vállalkozás vagy ha kíváncsiságuk is közrejátszik, szomszédnőm már ment is a hadiszállító felé.

- Ugye - kérdezte -, volt Németországban?

Taillefer erre a kérdésre majdnem elejtette a csészealját.

- Én, asszonyom?... Nem, soha életemben.

- Ugyan, mit beszélsz, Taillefer? - szakította félbe a bankár - hát nem voltál az élelmezésnél, a wagrami hadjáratban?

- Igaz, igaz - felelte Taillefer -, akkor csakugyan jártam ott.

- Téved, hisz ez egész rendes ember - jelentette ki szomszédnőm, amikor visszatért a közelembe.

- Hát jó - kiáltottam fel -, mielőtt vége lesz az estélynek, meglátja, kikergetem a gyilkost menedéke mocsarából.

Mindennap lenne alkalmunk látni olyan erkölcsi jelenségeket, melyeknek meglepő mélységét csak egyszerűségük múlja felül: azért is nem vesszük őket észre. Ha például egy szalonban két olyan ember kerül össze, akik közül az egyik teljes joggal vethetné meg vagy gyűlölné a másikat, akár mert ismeri múltjának egy rejtett és benső foltját, akár valami titkos megérzésből, akár mivel bosszút akar rajta állni a jövőben, ez a két ember megérzi egymás természetét, s az örvényt, amely máris elválasztja vagy el fogja választani őket. Ösztönösen figyelik egymást, s közben vigyáznak önmagukra; tekintetük, minden mozdulatuk, gondolatuk meghatározhatatlan fluidumát árasztja, valami delejes vonzás van köztük. Nem tudom, mi vonz erőbben, a bűn-e, a bosszú-e, a sértés-e, a gyűlölet-e. Akár a pap, aki a gonosz jelenlétében nem tudta megszentelni az ostyát, ők is gyanakvón, feszélyezetten állnak egymással szemben: az egyik komor, a másik udvarias, nem tudom, melyik a kettő közül; az egyik pirul vagy sápad, a másik reszket. Nemegyszer az, aki bosszút áll, éppoly gyáva, mint áldozata. Kevesen mernek rosszat tenni, még akkor is, ha szükség van rá; viszont sokan hallgatnak vagy akár meg is bocsátanak, akár mert gyűlölik a zajt, akár mert félnek a tragikus megoldástól. Lelkünknek és érzelmeinknek ez az egymást-szimatolóása titokzatos harcot teremtett köztem és a hadiszállító között. Mióta először szóltam hozzá Hermann elbeszélése közben, állandóan kerülte a tekintetem. Igaz, lehet, hogy valamennyi vendégét is kerülte! Közben a tapasztalatlan

Fannyval, a bankár lányával beszélgetett; mint a bűnösök általában, biztosan szükségét érezte ő is az ártatlanság közellétének, talán abban a reményben, hogy mellette majd nyugalmat lelhet. De azért, tőle távol is, minden szavára odahallgattam, s éles szemem még így is megbabonázta az övét. Valahányszor azt hitte, hogy büntetlenül leskelődhet rám, tekintetünk mindig találkozott; olyankor aztán azonnal lesütötte a szemét. Fáradtan ettől a gyötrelemtől, hogy megszüntesse, játszani próbált. Ellenfelére fogadtam, de azzal a kívánsággal, hogy elveszítsem a pénzemet. Kívánságom teljesült, a távozó játékosnak én ültem a helyére, s így kerültem szembe a gyilkossal.

- Nem volna kedves - mondtam neki, mialatt kiosztotta a lapokat -, nem volna kedves újra-kezdeni?

Amire a játékpénzét, nagy sietséggel, balról jobbra csúsztotta. Szomszédnőm odajött mellém, s én jelentős pillantást vetettem rá.

- Szabad tudnom - kérdeztem a hadseregszállítótól -, Frédéric Taillefer úrhoz van szerencsém? Mert a Taillefer-családot igen jól ismertem Beauvais-ban.

- De igen, az vagyok - felelte.

Leejtette lapjait, elsápadt, fejét a kezébe fogta, megkérte egyik fogadóját, helyettesítse a játékban, és felkelt a helyéről.

- Itt rettentő meleg van - mondta -, s félek...

Nem fejezte be mondatát. Arca most így hirtelen szörnyű szenvedést árult el; azonnal elhagyta a termet. A házigazda kikísérte s látszott, élénken érdeklődik vendége állapota felől. Szomszédnőmmel egymásra néztünk; a hölgy arcát, az volt az érzésem, keserű szomorúság árnyékolta.

- Azt hiszem - mondta -, nem bánt vele nagyon könyörületesen - s odaállt velem egy ablak-mélyedésbe, amikor vesztett játszma után felkeltem a játékasztal mellől. - Úgy szeretné hát gyakorolni a szívekben-olvasás tudományát? Miért nem engedi szabadjára az emberi és az isteni igazságtevést? Az egyik alól kibújhatunk, a másikat sose kerüljük el! Olyan irigylésre méltók egy esküdszéki elnök előjogai? Hisz maga szinte rosszabb volt a hóhérnál...

- Az előbb azért osztotta, azért csigázta fel a kíváncsiságom, hogy most meg erényt prédikáljon?

- Gondolkodtam a dolgon - válaszolta.

- Szóval jaj a szerencsétleneknek, békesség a gonoszoknak, s istenítsük, ugye, az aranyborjút! De hagyjuk az egészet - tettem hozzá nevetve. - Nézze csak azt a fiatal hölgyet, aki most lép a szalonba.

- No és aztán?

- Három nappal ezelőtt a nápolyi nagykövet bálján láttam: akár hiszi, akár nem, szenvedélyesen beleszerettem. Könyörgöm, mondja meg a nevét. Senki se tudta...

- Victorine Taillefer kisasszony!

Valósággal elszédültem.

- Mostohája - mondta szomszédnőm, akinek alig hallottam a hangját - nemrég hozatta haza a zárdából, ahol csak most, utólag fejeződött be a neveltetése. Apja soká nem akarta elismerni a leányának. Ma jön először ebbe a házba. Igen szép lány és igen gazdag.

Ezeket a szavakat gyilkos mosoly is kísérte. E pillanatban heves, de fojtott kiáltásokat hallottunk: mintha csak a közelből, egy szomszéd lakásból jöttek volna s gyengén visszhangzottak a kertben.

- Mintha Taillefer hangja lenne? - mondtam.

Mindketten feszült figyelemmel hallgattunk erre a zajra s csakhamar ijesztő nyögések jutottak a fülünkhöz. A háziasszony hirtelen lélekszakadva rohant felénk, s becsukta az ablakot.

- Kerüljünk minden drámát - szólt hozzánk. - Ha Taillefer kisasszony hallaná az apját, idegrohamot kaphatna.

A bankár is visszatért közénk, odament mindjárt Victorine-hoz s fülébe súgott valamit. A fiatal lány felsikoltott, rohant az ajtó felé s már el is tűnt. Ez az esemény egyszerre nagy izgalmat keltett a szalonban. A játzmákat abbahagyták. Mindenki a szomszédját kérdezte. A hangok moraja növekedett, s kis csoportok alakultak.

- Taillefer úr csak nem lett?... - kérdeztem.

- Öngyilkos, ugye? - kiáltott fel csípős nyelvű szomszédnőm. - Gondolom, vígan gyászolná, vallja csak be!

- De hát mi történt vele?

- Szegénynek - felelte a háziasszony -, van valami különös baja: nem tudtam megjegyezni a nevét, bár Brousson doktor eleget emlegette; most is egy ilyen rohama volt.

- Miféle betegség lehet ez? - kérdezte hirtelen egy vizsgálóbíró.

- Ó - felelt a bankámé -, valami szörnyű baj, kedves uram! Az orvosok nem tudnak rá orvosságot. Azt mondják, kegyetlen fájdalmakkal jár. Egyszer szegény Taillefernek ugyanilyen rohama volt odalenn, a birtokunkon, s hogy ne halljam, kénytelen voltam elmenni egy szomszédnőmhöz; borzalmas módon kiáltoz, meg akarja magát ölni: a lánya nem tehetett mást, odakötöztette az ágyhoz s kényszerzubbonyt is adatott rá. Szegény ember azt állítja, hogy olyankor állatok rácsálják az agyvelejét: mintha minden idegét tépné, vágná, feszítené, fűrészné valami. Amellett úgy fáj a feje, hogy nem érezte, mikor régen égető kúpokat raktak rá, csak azért, hogy próbáljon másra gondolni; de Brousson, a háziorvosa, ezt egyenesen megtiltotta, azt állítva, hogy idegbaj az egész, éspedig ideggyulladás, amelyet piócákkal gyógyít a nyakán s ópiummal a fején; s csakugyan azóta ritkábbak a hevesebb rohamok, s legfeljebb évente egyszer, az ősz vége felé jelentkeznek. Amikor megint jobban van, Taillefer százszor is elismétli, hogy az ilyen fájdalmaknál a kerékbetörést is jobban bírná.

- Szóval nincs egészen jól! - szólt közbe egy tőzsdeügynök, a szalon mulattatója.

- Ó! - folytatta a bankámé - a múlt évben majdnem belehalt. Valami sürgős dologban egyedül ment le a birtokára: talán segítség hiányában, huszonnégy óráig mozdulatlan, már-már szinte holtan feküdt. Csak egy igen forró fürdő tudta magához téríteni.

- Akkor hát mi az? Merevgörcs? - kérdezte a tőzsdeügynök.

- Nem tudom - felelte a háziasszony. - Harminc éve él már együtt ezzel a háborúban szerzett bajával; azt mondta, egy faszilánk fűródott a fejébe, amikor elvágódott egyszer egy hajón; de Brousson reméli, hogy meggyógyítja. Azt mondják, az angolok kéksavval kezelik, s veszély nélkül, ezt a betegséget...

E pillanatban a többen is élesebb kiáltás hangzott a házban, s a borzalomtól dermedten hallgattuk.

- Hát, igen - folytatta a bankámé -, ezt hallottam, minden percben. Ilyenkor táncolt alattam a szék s minden idegen reszketett. De azért milyen különös? Szegény Taillefer hiába érez ilyen pokoli szenvedéseket, sohase tud már belehalni. Iszik, eszik, mint akárki más azokban a szünetekben, amelyeket ez a szörnyű gyötrelme hagy az életében... Milyen furcsa a természet! Egy német orvos azt mondta neki, hogy ez valami köszvény a fejben: és ez eléggé egyezik Brousson doktor véleményével.

Otthagytam a háziasszony köré csoportosuló vendégeket s Taillefer kisasszonnyal együtt távoztam a bankáréktól, miután inas is jött érte.

- Ó, Istenem, Istenem - kiáltozott sírva a fiatal lány -, mit követett el szegény apám, hogy ilyen szenvedést mért rá az ég?... Pedig, higgye el, csupa jóság!

Együtt mentem le vele a lépcsőn s besegítettem a fogatába: apja már benn ült, kétrét görbedve. Taillefer kisasszony azzal próbálta elfojtani apja nyögését, hogy zsebkendőjét tapasztott a szájára; sajnos, a beteg meglátott engem, arca még inkább eltorzult, melléből görcsös kiáltás szakadt fel, szörnyű tekintettel mért végig, s a kocsit továbbrobogott.

Ez a vacsora, ez az estély kegyetlen befolyást gyakorolt életemre és érzelmeimre. Szerettem Taillefer kisasszonyt, épp talán, mert a becsület s a tapintat nem engedte, hogy egy gyilkos családjába lépjek, bármily jó apa és jó férj lehetett is egyébként. Valami hihetetlen végzetesség mindig olyan házakba vezetett, ahol előre tudtam, hogy találkozhatom Victorine-nal. Sokszor, miután szavamat adtam önmagamnak, hogy kerülni fogom, este már megint vele voltam. Ilyenkor minden esetben végtelen örömet éreztem. Jogos szerelmem, amelyet képzelt lelkifurdalások hevítettek, valami bűnös szenvedély színeiben ragyogott. Megvettem magamat, ha köszöntem Taillefernek, amikor véletlenül a lányával volt; de azért köszöntem neki! Amellett, sajnos, Victorine nemcsak afféle csinos leány: művelt, csupa tehetség, csupa szeretetreméltóság, híján minden merevségnek, mindennemű fölénynek. Mindig tartózkodva beszél; s jellemében van valami melankolikus varázslat, aminek senki sem tud ellenállni: azt hiszem, szeret vagy legalábbis meghagy ebben a hitemben; van egy bizonyos mosolya, melyet csak nekem tartogat; s ha velem van, hangja is megenyhül. Ó, igen! Tudom, hogy szeret engem; de ha imádja az apját, de ha folyton magasztalja szelídségét, jóságát, elragadó jellemvonásait! Ezekkel a magasztalásokkal ugyanannyi törzszúrást irányít a szívemnek. Egy nap majdnem magam is cinkosa lettem annak a bűnnek, amelyből a Taillefer család gazdagsága származik: már-már megkértem Victorine kezét. Akkor aztán menekültem, utaztam, elmentem Németországba, Andernachba. De visszajöttem. Victorine-t sápadtnak, soványabbnak találtam! Ha jó színben, jókedvben látom, végleg megszabadultam volna tőle. Így viszont régi szenvedélyem újra fellángolt s még nagyobb erővel. Mivel féltem, hogy aggályaim még rögeszmévé fajulhatnak, elhatároztam, hogy összehívom a tiszta lelkiismeretek nagytanácsát, amely tán némi világot vethet erre a magas erkölcsi és filozófiai problémára. A kérdés még bonyolódott is, amióta visszatértem Párizsba. Szóval két nappal ezelőtt meghívtam azokat a barátaimat, akiknek sose kétkedtem még a nyíltságában, becsületében, erkölcsi tapintatában. Így meghívtam két angolt, egy követségi titkárt s egy puritánt; aztán egy volt minisztert egész politikai érettségében; egynéhány fiatalembert ártatlanságuk varázsában; egy papot, egész aggastyánt; aztán egykori gyámomat, a világ legtisztább lelkét, akinek gyámi elszámolása a legbecsületesebb volt, amit valaha is ismertek az ügyvédek; egy ügyészt, egy közjegyzőt, egy bírót, szóval minden gyakorlati erényt, minden társadalmi véleményt. Azzal kezdtük, hogy jól vacsoráztunk, jól vitáztunk, jól ordítoztunk, aztán a csemegénél elmondtam nyíltan a históriámat, s utána pár jó tanácsot kértem, persze gondosan, elhallgatva leendő jegyesem nevét.

- Adjanak tanácsot, barátaim - mondtam, mikor befejeztem az elbeszélést. - Vitassák meg soká a kérdést, mintha egy törvényjavaslatról lenne szó. Ide hozhatjuk az urnát és a sorshúzó golyókat, s a titkos szavazás szabályai szerint szavazzanak igennel vagy nemmel az én házassági tervemre.

Hirtelen mély csend keletkezett. A közjegyző nem akart részt venni a játékban.

- Hisz - mondta -, szerződésre kerülne sor.

Gyámomat elnémította a bor, s gyámság alá kellett helyezni, hogy ne történjék semmi baja, ha majd hazatér az otthonába.

- Értem! - kiáltottam fel. - Azzal, hogy most hallgatnak, erélyes útmutatást adnak nekem!

A társaságban némi mozgás támadt.

Egy birtokos, aki részt vett a Foy tábornok sírjára és gyermekeiért indított gyűjtésben, így szólt:

- A rossznak is vannak fokai, mint a jónak.

- Fecsegő! - súgta a volt miniszter, s megbökte a könyökömet.

- De hát hol a nehézség? - kérdezte egy főúri vendég, akinek családja hithű protestánsok elkobzott vagyonából gazdagodott meg, a nantes-i türelmi törvény eltörlése következtében.

Az ügyész felkelt a helyéről:

- Jog szerint, csakugyan jelen esetben nem látok semmiféle nehézséget. Előkelő vendégünknek tökéletesen igaza van! - kiáltott fel a törvény szószólója. - Végre is mire való az elévülés? Hol tartanánk mindnyájan, ha folyton keresgélne kéne a vagyonok eredetét? Az egész: lelkiismeret dolga. Ha az ügyet mindenképp törvényszék elé akarja vinni, akkor vigye a gyóntatószék elé.

A megtestesült törvény elhallgatott, leült s kiürített egy pohár champagne-i bort. Utána a jó pap kelt fel, az Evangélium magyarázója.

- Isten gyengének teremtett bennünket - mondta szilárd hangon. - Ha szereti a bűn örökösűjét, nyugodtan feleségül veheti, de érje be az anyai jussal, s az apai részt adja a szegényeknek.

- Igen ám - szólott most közbe egy könyörtelen érvelő bűvész, akinek a fajtája oly gyakori a nagyvilágban -, igen ám, de talán az apa azért nősült gazdagon, mert akkor már ő is gazdag volt! Legkisebb boldogsága is bűnének volt a gyümölcse!

- A vita magában is ítélet! Vannak dolgok, amelyekről az ember sohasem tanácskozik - kiáltott fel derék gyámom, aki mámora villámával vélte megvilágítani a társaságot.

- Úgy van! - mondta a követségi titkár.

- Úgy van! - kiáltott fel a pap.

Holott ez a két ember sose volt ugyanazon a véleményen.

Egy örökös képviselőjelölt, akinek nemrég, a választáson, csak százötven szavazata hiányzott a szükséges százötvenöthöz, szintén felkelt most a helyéről.

- Uraim - mondta -, szellemi természetünknek ez a rendkívüli jelensége élesen elüt attól a normától, amely társadalmunkban uralkodik. Tehát a megejtendő döntés lelkiismeretünk rögtönzött ténye, hirtelen megfogalmazása legyen, tanulságos ítélet, legbensőbb fogékonysá-

gunknak megfoghatatlan árnyalata, mint azok a villanások, amelyek ízlésünk érzületét alkotják... Szavazzunk.

- Szavazzunk! - így a vendégek.

Mindenkinek két golyót, egy fehéret és egy pirosat adattam. A fehér, a szüzesség képe, a házasság ellen szólt; a vörös viszont mellette. Én, a magam részéről, csupa tapintatból nem szavaztam. Barátaim száma tizenhét volt, kilenccel teljes többséget kaphattunk. Mindenki beleejtette golyóját abba a szűk nyakú vesszőkosárba, amelynek számozott golyócskái közül húzzák ki a játékosok a helyszámukat, és mindnyájan egyformán kíváncsiak s izgatottak is voltunk, mert a tisztult erkölcsnek ezt a szervezőmódját roppantul eredetinek tartottuk. A szavazás eredménye kilenc fehér golyó volt! Ez az eredmény nem lepett meg; de akkor az az ötletem támadt, hogy megszámláljam bíráim közt a velem egykorú fiatalokat. Valóban, ezek a szörszálhasogatók pontosan kilencen voltak s mind a kilenc egyformán gondolkozott.

„Ó, ó! - mondtam magamban. - Titkos egyhangúság a házasság mellett, s egyhangúság ellene! Hogyan oldjuk meg a nehézséget?”

- Hol lakik a jövőendő após? - kérdezte szelesen egyik iskolatársam, rosszabb színlelő a többenél.

- Már nincs após! - válaszoltam. - Lelkiismeretem, még csak nemrég, eléggé világosan beszélt, s feleslegessé tette volna ezt a mai ítéletet. Viszont ha ma elgyengült a hangja, s ha gyávább lettem, annak is okát adom.

S miután kihúztam tárcámból, megmutattam vendégeimnek a következő gyászjelentést:

SZOMORÚ SZÍVVEL ÉRTESÍTJÜK

JEAN-FRÉDÉRIC TAILLEFER

A Taillefer és Társa cég beltagjának, egykori élelmezési szállítónak, életében a Becsületrend és az Aranysarkantyús-rend lovagjának, a párizsi nemzetőrség második légiójában az első gránátos század kapitányának ez év május elsején, Joubert utcai palotájában bekövetkezett haláláról. A temetési szertartás s az engesztelő szentmise...

EKKOR ÉS EKKOR LESZ...

GYÁSZOLJÁK: EZEK ÉS EZEK...

- Most aztán mit tegyek? - folytattam. - A kérdést a legnagyobb nyíltsággal teszem fel. Taillefer kisasszony földjeit biztosan egész vérözön borítja, s apjának az öröksége, tudom, egy roppant vérmező, az Evangélium Hacelmá-ja²³. De Prosper Magnan nem hagyott örökös; s ugyancsak hiába kutattam az Andernachban meggyilkolt gombostűgyáros családja után. Akkor hát kinek adjam vissza a vagyont? Van-e jogom elárulni egy váratlanul felfedett titkot, egy levágott fejet csapni egy ártatlan lány hozományához, rossz álmokat hozni néki, megfosztani egy ábrándjától s megölni másodszor is az apját azzal, hogy azt mondanám neki: „Minden arany vérfoltos!” Kölcsön kértem egy öreg paptól a Lelkiismereti Esetek Nagyszótárát, de nem találtam megoldást benne az én kételyeimre. Kegyes alapítványt tegyek Prosper Magnan, Walhenfer és Taillefer lelki üdvéért? Végre is a tizenkilencedik század kellős közepében vagyunk! Építtessek egy aggok házát vagy alapítsak egy erénydíjat? Az erénydíjjal biztosan csirkefogókat jutalmaznának! Ami a kórházakat illeti, a legtöbb ma, azt hiszem, nem

---

²³ Az Evangélium Hacelmája: valójában Haceldama, a fazekas földje, amelyet Júdás harminc ezüstpénzén vettek meg, a Jeruzsálemben elhunyt idegeneket odatemetendő.

más, mint a bűn oltalmazója! Különb is, mit érnének az ilyen befektetések? A hiúságnak talán hasznosak, de jelentenek-e igazi jóvátételt, ha ugyan az én dolgom a jóvátétel? Amellett szeretem Victorine-t, szenvedélyesen szeretem. Szerelmem egy az életemmel! Ha mármost ok nélkül azt ajánlanám egy fényűzéshez, választékossághoz szokott fiatal leánynak, akinek élete tele van válogatott műélvezettel, aki szeret lustán elmerengni Rossini zenéje mellett az Operában, ha tehát azt ajánlanám neki, hogy mondjon le másfél millióról bárgyú aggok, vagy mit tudom én: holdkóros betegek kedvéért, vagy nevetve fordítana hátat, vagy pedig bizalmas barátnője ostoba tökfilkónak tartana; ha szerelmi mámoromban dicsérném neki az egyszerűség báját és szerény kis házamat a Loire partján, ha arra kérném, áldozza fel párizsi életét a szerelmünknek, ezt legfeljebb erényes hazugság árán tehetném; amellet esetleg szomorú tapasztalatokat is szerezhetek, s elveszteném a lány szívét, mert hisz szerelmes a bálba, a cicomába s most énbelém. Csakhamar elhódítaná tőlem egy karcsú és ragyogó katonatiszt, akinek hullámos bajusza van, zongorázik, dicséri Byront s igen szépen lovagol... Mit tegyek? Uraim, irgalom, adjanak már tanácsot!...

A derék ember, a puritán, aki hasonlít Jenny Deansnek, Walter Scott hősnőjének apjához, akit már említettem az előbb, s aki eddig nem szólt egy szót sem, most vállat vont s ezt mondta:

- Szamár vagy! Miért kellett megkérdezned tőle, hogy Beauvais-ból való-e?

Gyergyai Albert fordítása

Isten veled²⁴

Friedrich Schwarzenberg hercegnek

- Középpárti képviselő, előre! Rajta! Kicsit jobban ki kell lépnünk, ha a többiekkel együtt asztalhoz akarunk ülni. Szedje a lábát! Ugrás, márki! No lám, jól van! Akár a szarvas, úgy ugrik át árkon-bokron!

Az íle-adami erdő egyik mezsgyefáján üldögélő vadász biztatta így a társát, aki alighanem jó ideje keresgélhette az utat az erdő sűrűjében. Várakozás közben békésen szívta havannáját, s a mellette lihegő négy kutya ugyancsak a feléjük bukdácsoló urat nézte. Hogy megértsük, milyen mulatságos volt az intelmeknek ez az időnként újra kezdődő zápora, tudnunk kell azt is, hogy a tömzsi kövér úr szépen domborodó pocakja jellegzetesen miniszteriális jóltápláltságra vallott. Keservesen bukdácsolt a frissen kaszált, hatalmas rét hepehupás tarlóján, ráadásul a nap is egyenesen az arcába tűzött, s homlokán csak úgy patakzott a verejték. Hogy egyensúlyát el ne veszítse, hol előre dőlt, hol hátra: suta mozdulataival egy rázós úton zöcskölődő szekérre emlékeztetett. Szeptember volt, szőlőérlelő, meleg szeptemberi nap. A nagy hőség zivatart ígért. A sűrű sötét felhők között még kéklert az égbolt, de nyugatról kelet felé sárgás felhők vonultak ijesztő gyorsasággal, s könnyű szürkés függönyt vontak a kivillanó azúrra. A szél csak a magasabb légrétegekben fűjt, a légnyomás a lapályos területekre szorította a föld forró páráit. A kövér vadász magas szálerdőkkel körülfogott völgyben baktatott várakozó társához, a völgyben megrekent levegő olyan forró volt, akár a kemencében. Az izzó és néma erdő mintha csak szomjazna. Hallgattak a madarak, nem zümmögtek a bogarak, még a fák orma is alig rezzen. Aki emlékszik 1819 forró nyarára, az most nyilván szánakozik a köz e boldogtalan szolgáján; hiszen már vért izzadott, hogy utolérje tréfás kedvű társát, aki nyugodtan szivarozgatott, s közben a nap állása után ítélve, kiszámította, hogy mintegy délután öt óra lehet.

- Voltaképpen hol a csodában vagyunk? - kérdezte a kövér vadász, s minthogy már nem érzett magában annyi erőt, hogy átugorja a széles árkot, mely elválasztotta társától, verejtékező homlokát törölgetve, egy magányos fának támaszkodott.

- S ezt még te kérdezed tőlem - nevetett a barátja, s végigfeküdt a lejtőt borító magas, sárgás fűben. Szivarjának végét az árokba hajította, és így folytatta: - Szent Hubertusra²⁵ esküszöm, hogy ismeretlen vidéken soha többé nem kóborlok el egy képviselővel, még ha százszor is hajdani iskolatársam, mint te, kedves d'Albon!

- Jaj, Philippe, hát nem értesz franciául? Alighanem Szibériában hagytad az eszedet! - vágott vissza a kövér, s komikusan fájdalmas pillantást vetett egy tőle mintegy százlépésnyire meredező cölöpre.

---

²⁴ Az elbeszélést, amelyet Balzac 1830 márciusában fejezett be, a *La Mode* 1830. májusi és júniusi számában közölte. Az *Emberi Színjátékban* a *Filozófiai tanulmányok* második kötetében kapott helyet.

²⁵ Szent Hubertus: a vadászok védőszentje

- Tudom már - kiáltott Philippe. Felkapta puskáját, felpattant, egy ugrással a réten termett, s az útjelző cölöp felé iramodott. - Erre, d'Albon, erre! Balra át! - kiáltotta társának, s egy széles, kövezett út felé mutatott. - Ez az út Baillet-ből Île-Adamba vezet! Ha erre megyünk, elérjük a cassani utat, hiszen nyilván a l'île-adamiból indul ki.

- Helyes, ezredes uram - válaszolt d'Albon, s fejére illesztette sapkáját, amellyel eddig legyezte magát.

- Előre hát, igen tisztelt képviselő uram - folytatta az ezredes. Fütttyentett a kutyáknak, s ezek mintha már készségesebben engedelmeskedtek volna neki, mint gazdájuknak, a bírónak.

- Vajon tudja-e, márkí uram - folytatta a kaján hadfi -, hogy még több mint két mérföldet kell megtennünk? Az a falu ott, alighanem Baillet.

- Irgalmas ég! - jajdult fel d'Albon márkí. - Hát csak menj Cassanba, ha kedved tartja, de az biztos, hogy egyedül mégy. Bánom is én a vihart! Inkább megvárom, míg egy lovat küldesz nekem a kastélyból. Kedves Sucy barátom, ön csúfot űz belőlem. Azt mondtuk, hogy kicsit elvadászgatunk, végigcserkésszük a vidéket, amit ismerek, de szó sem volt arról, hogy eltávolodunk Cassantól. Tessék, ahelyett, hogy elszórakoztunk volna, már hajnali négy óta futtat, mint egy agarat, aztán az egész reggelink két csésze tej volt! No, várj csak! Legyen csak uraságodnak egy pere a bíróság előtt, majd intézkedem, hogy elveszítse, még ha százszor igaza lenne is.

A csüggedt vadász ezzel leült az egyik mérföldköre, az útjelző cölöp lábánál, letette a puskáját meg üres vadásztárisznyáját és nagyot sóhajtott.

- Frankhon! Íme néped képviselői! - mondta nevetve Sucy ezredes. - Ó, te szegény d'Albon, ha te is eltöltöttél volna hat évet a legsötétebb Szibériában...

De nem fejezte be, tekintetét az égre emelte, mintha e hat év minden szenvedésének csak Isten és ő volna a tudója.

- Rajta, gyerünk! - folytatta azután. - Ha itt ülve maradsz, elveszett ember vagy.

- Mit csináljak, Philippe, ez már olyan régi bírósági gyakorlat nálam! Szavamra, nagyon elfáradtam! Ha legalább egy nyulat lőttem volna!

Furcsa ellentét volt a két vadász így egymás mellett. A negyvenkét éves miniszteri tanácsos még harmincnak sem látszott, a harmincéves katonát meg legalább negyvennek gondolhatta volna az ember. Mindkettőjük gomblyukában ott virított a Becsületrend tiszti keresztjének vörös rozettája. Az ezredes sapkája alól kibúvó haj tincsekben, mint a szarka szárnyán, fehérrel keveredett a fekete, a bíró halántékán szép szőke haj csillogott. Az egyik magas volt, szikár, sovány, sápadt arcán a mély ráncok szörnyű szenvedélyekről, vagy talán rettenetes élményekről tanúskodtak, a másik kedélyes, igazi epikureushoz illő arca ragyogott az egészségtől. Mindkettőjüket erősen leburnította a nap, és az árkok meg a mocsarak, amelyeken átgázoltak, alapos nyomot hagytak barna bőr lábszárvédőjükön.

- Indulás! - kiáltotta Sucy. - Előre! Egy órácska gyaloglás, és máris Cassanban leszünk, ahol megrakott asztalhoz ülhetünk.

- Alig hinném, hogy valaha szerelmes lettél volna - válaszolt a bíró, nevetnivalón, szánalmas hangon. - Hiszen olyan kérlelhetetlen vagy, mint a Büntető Törvénykönyv 304. cikkelye.²⁶

---

²⁶ a szóban forgó cikkely a gyilkost halállal bünteti.

Philippe de Sucy hirtelen összerезzent, széles homlokán elmélyültek a redők, s arca elborult, akár az égbolt. Noha kínosan eltorzuló vonásai gyötrelmesen keserű emlékekről beszéltek, szeme száraz maradt. Mint minden erős ember, ő is mélységesen titkolta az egész lényét megrázó felindulást, s talán mint minden tiszta jellem, ő is valamiképpen szemérmetlennek érezte, hogy hangot adjon a fájdalomnak, amelynek mélységét emberi szó fel nem mérheti, és talán attól is félt, hogy kigúnyolják azok, akik képtelenek megérteni. D'Albon érzékeny lelkületű ember volt, azok közé az emberek közé tartozott, akik megsejtik a másik szenvedését, és együtt éreznek embertársukkal, ha akaratlanul, valami ügyetlenség folytán fájdalmas megrázkódtatást okoznak neki. Tisztelte barátja hallgatását, megfélekezett fáradtságáról, felállt és hang nélkül követte; nagyon bántotta, hogy olyan sebet érintett, amely még nyilván nem hegedt be.

Philippe megszorította d'Albon kezét, s néma megbánásáért végtelenül fájdalmas pillantással mondott köszönetet, azután megszólalt:

- Egyszer majd, barátom, elmondom neked az életem történetét. Ma még nem tudom.

Csendben mentek tovább. Amikor az ezredes arcáról eltűnt a fájdalom, a képviselő megint csak érezte, hogy mennyire fáradt, s elcsigázott ember módjára ösztönösen vagy talán inkább szándékosan fürkészte az erdő mélyét, felpislogott a fák csúcsára, kémlelte a fák között az utakat, egyre azt remélte, majd csak megpillant valami hajlékot, ahol vendégszeretetet kérhet. Éppen egy keresztúthoz értek, amikor a fák között felfelé szálló, könnyű füstre lett figyelmes. Megállt, fürkészve nézett a füst irányába, s észrevette, hogy egy hatalmas facsoportból néhány fenyő sötét, zöld ága kandikál ki.

- Ház! Ház! - kiáltotta boldogan. Egy tengerész kiálthatta volna így: „Föld! Föld!”

Aztán frissen nekivágott a sűrű bozótnak, a gondolataiba mélyen elmerült ezredes gépiesen ment utána.

- Ha csak rántottát, házikenyeret és egy széket kaphatnék itt, menten lemondanék arról, hogy Cassanig gyalogoljak pamlagért, szarvasgombáért és bordeaux-i borért.

Nagy lelkendezésének az volt az oka, hogy a bíró messziről megpillantotta egy ház falát, amelynek fehéres színe élesen kivált az erdei fák bütykös törzsének barna sűrűjéből.

- No lám! Úgy nézem, valami régi monostorépület lesz ez - kezdte rá újból d'Albon márki, amint egy ódon, megfeketedett rácshoz ért, és a rácson át meglehetősen nagy parkkal körülvett, az egykori monostorok stílusában épült házat pillantott meg. - Ezek a gazfickó szerzetesek értettek ám ahhoz, hogy jól megválasszák maguknak a helyet!

A bíró így adott hangot csodálatának, amelyet a pillantása elé táruló poétikus remetelak képe váltott ki belőle. A ház annak a dombnak oldalán állott, amelynek tetején Nerville falu épült. Az erdő nagy, százados tölgyei hatalmas körbe fogták, s elzárták a külvilágtól. Déli fekvésű volt az épület főrésze, amely hajdan a szerzetesek lakhelye lehetett. A park mintegy negyven holdon terült el. A házat pázsit vette körül, zöldjében tiszta vizű csermelyek csobogtak, üde tavacsok csillogtak, s mi sem árulta el, hogy a természetet itt gondos tervezés szepítette. Itt-ott különböző fajtájú, szép lombkoronával ékes, sudár fák pompáztak. A művészien kiképzett grottákkal, a hatalmas teraszok leomlott lépcsőzetével, rozsdá ette mellvédjeivel maga az elvadult remetei magány volt e kert. Az emberi kéz munkájának eredménye itt eggyé vált a természet legfestőibb alkotásaival. Az emberi szenvedélyek nyilván elcsitulnak e hatalmas fák tövében, melyek e remetelakot elzárják a világ zajától, s megvédik a nap hevétől. „Micsoda összevisszaság!” - gondolta d'Albon márki, miután elgyönyörködött a tájban, amely a romok miatt szomorúnak, szinte átok sújtott földnek látszott. Valahogyan baljósan rémlett ez az

emberektől elhagyott hely. A borostyán kacskaringós indái mindenbe belekapaszkodtak, mindenre dús lombú leplet borítottak. A fákat, a padokat, a tetőzetet és kőlapokat romantikus színekbe takarta a barna, zöldes, sárgás és rózsínű moha. A szűk ablakfákat megrongálta az idő, elkorhasztotta az eső; az erkélyek leomlottak, a teraszok málladoztak. Egyik-másik ablakzsalu már csak egyetlen sarokvason lógott. A hasadozott ajtókat könnyűszerrel belökte volna bárki. A fagyöngy csillogó csokraival teleaggatott, elhanyagolt gyümölcsfák ágai hosszúra nőttek, de termést nem hoztak. A sétányokat magas fű verte fel. A pusztulás jelei megragadó költészettel telítették a tájat, s álmokat ébresztettek a szemlélő lelkében. Egy költő hosszan időzne itt, hogy megcsodálja e csupa összhang zűrzavart, e szépséges enyészetet, s szíve megtelne mélabúval. E pillanatban napsugarak villantak át a szétszakadozó felhőzetten, s ezerszínű fénykévével világították meg a félig elvadult tájat. Felragyogott a barna tető, csillogott a moha, a fák alatt különös árnyékok táncoltak a pázsiton, holt színek éledtek, igézõ ellentétek versengtek, s a lombok élesen kirajzolódtak a fényben. A világosság hirtelen kihunyott. Az előbb még oly beszédes táj most elnémult, újra gyászos, vagy talán inkább lágy színekbe burkolózott, a mélabús őszi alkony színeibe.

- Íme, Csipkerózsika palotája - gondolkozott fennhangon a bíró, aki már csak a birtokos szemével nézte a házat. - Ugyan kié? Nagy számár lehet a tulajdonosa, hogy nem lakja ezt a szép hajlékot.

E pillanatban egy nő szökkelt fel a rácskerítés jobb oldalán nőtt diófa alól, s nesztelenül suhant el a bíró előtt, mint egy felhő árnyéka. A meglepő látomás elnémította d'Albon márkját.

- Mi van veled, kedves barátom? - kérdezte az ezredes.

- Dörzsölöm a szemem, mert nem tudom, álmodom-e, vagy ébren vagyok - válaszolt a bíró, és szorosan a kerítéshez állt, hátha újból felvillan az előbbi látomás. - Alighanem ott, a fügefafa alatt van most - mondotta, és a kerítéstől balra, a falon átnyúló fa lombja felé mutatott.

- Ugyan kicsoda?

- Honnan tudjam? - válaszolt d'Albon márkja. - Itt ugrott fel - mondta halkán -, itt, előttem egy különös nő, mintha csak az árnyékvilághoz tartoznék, nem az élők közé. Olyan karcsú, olyan könnyed, olyan légies, szinte átlátszó. Az arca hófehér, az öltözéke, a szeme, a haja meg fekete. Amint elsuhant, rám tekintett... hát én egyáltalában nem vagyok ijedős, de merev, hideg tekintetétől megfagyott bennem a vér.

- Szép? - kérdezte Philippe.

- Nem tudom. Csak a két szemét láttam.

- Ördög vigye a cassani ebédet! Maradjunk itt - kiáltotta az ezredes. - Olyan vagyok most mint egy gyerek, úgy szeretnék bejutni ebbe a különös házba. Nézd csak ezeket a vörösre festett ablakkereteket, meg a párkányokon a vörös vonalakat, mintha csak az ördög hajléka volna! Talán a sátán örökölte a szerzetesektől. No, keressük a fehér-fekete hölgyet! Gyerünk! - kiáltotta Philippe tettetett vidámsággal.

E pillanatban a két vadász sikoltást hallott, mintha egy csapdába esett egér hangja lett volna. Figyeltek. Az egymáshoz súrlódó falombok susogása úgy hangzott a csendben, mint a hullámok morajlása, de hiába figyeltek, hogy bármi kis neszt halljanak, a táj néma maradt, a föld nem árulta el a titokzatos nő lépteinek nesztét, ha ugyan járt.

- Ez aztán furcsa! - kiáltotta Philippe, amint végigment a park fala mentén.

A két barát hamarosan egy erdei úthoz ért, amely Chauvryba vezetett. Amint ezen az ösvényen a párizsi út felé tartottak, megint csak egy rácskerítéshez jutottak, s a titokzatos ház homlokzatát látták maguk előtt. Innen nézve a teljes zűrzavar képe tárult elébük. A három, derékszögben emelt épületszárny falán hatalmas repedések szántottak végig. A földön halmozódó téglá- és cseréptörmelék, a megrongált tető, mind mind azt mutatta, hogy senki sem törődik a házzal. A fák alatt ott rothadt a lehulló gyümölcs. Tehén legelészett a pázsiton, és letaposta a kerti szegélyág virágait, a szőlőlugasról egy kecske szaggatta az éretlen fürtöket és hajtásokat.

- Itt minden csupa összhang, s az összevisszaság valahogyan tudatosnak látszik - mondotta az ezredes, s meghúzta a kapucsengő láncát, de a csengő néma maradt: hiányzott a nyelve.

A két vadász csak egy berozsdásodott rugó éles csikordulását hallotta. A rács mellett, a falba vágott kis kapu nagyon rozogának tetszett ugyan, mégis ellenállt minden próbálkozásnak.

- No, ez aztán mindenestül furcsa hely - szólt az ezredes d'Albon márkinak.

- Ha nem volnék bíró, most azt gondolnám, hogy az a fekete nő nem más, mint boszorkány.

Alighogy elhallgatott, a tehén a rácshoz ért és langyos orrát feléjük nyújtotta, mintha csak arra vágyódna, hogy végre emberi lényeket láthasson. Ekkor azonban egy nő rántotta meg a tehén kötőfékét - ha ugyan így nevezhetjük azt a meghatározhatatlan lényt, aki az egyik sűrű bokor mögül került elő. A fejére kötött vörös kendő alól kenderkócra emlékeztető világos hajtincsek bújtak ki, vállkendő nem volt rajta, és fekete-szürkecsíkos durva vászonszoknyája is néhány hüvelykkel rövidebb volt a kelleténél, jócskán kilátszott belőle a lába. Az ember azt hihette volna, hogy Cooper kedvelt rézbőrűjeinek egyik törzséhez tartozik, mert mintha csak vörös festékekkel mázolta volna be, olyan volt a lába, nyaka és meztelen karja. Lapos ábrázatán az értelem egyetlen sugara sem villant fel. Vizenyős szemében semmi fény, semmi melegség. Ritkás, fehéres szőrszálak meredeztek a szemöldöke helyén. Elrajzolt ajka mögül kilátszott rendetlenül nőtt fogsora, amely fehéren villogott, akár a kutyák fogazata.

- Hé, asszonyosság! - kiáltotta Sucy.

Lassú léptekkel odajött egészen a rácshoz, s mikor meglátta a két vadászt, erőltetett, kínos mosolyra torzult a képe, s együgyűn bámulta őket.

- Micsoda hely ez itt? És miféle ház? Kié? S maga kicsoda? Idevaló?

Csak úgy záporoztak a kérdések a szerencsétlenre, de a válasz csak néhány torokhang volt, ami inkább állat morgására, mintsem emberi beszédre emlékeztetett.

- Hiszen ez süketnéma - állapította meg a bíró.

- Barátok-háza! - rikkantotta most a parasztlány.

- Igaza van, ez a ház hajdan valóban Szent Ferenc rendjének monostora lehetett.

A kérdezősködés folytatódott. De a parasztlány úgy viselkedett, mint egy szeszélyes gyermek, a fapapucsával játszadozott, a békésen legelésző tehén kötőfékjét csavargatta, irult-pirult, bámulta a két vadászt, sorra vizsgálta öltözkük minden egyes darabját, rikácsolt, dűnnyögött, vihogott, de nem beszélt.

- Mi a neved? - kérdezte Philippe, s merőn nézte, mintha csak meg akarná babonázni.

- Geneviève - mondta a parasztlány ostobán vihogva.

- Abból ítélve, amit eddig láttunk, a tehén a legértelmesebb teremtmény itt! - tört ki a bíró. - Elsütöm a puskámat, akkor talán előjön valaki.

Ahogy d'Albon márki maga elé kapta fegyverét, az ezredes egy mozdulattal leintette, s a titokzatos nőre mutatott, aki olyan erős kíváncsiságot ébresztett bennük. Az ismeretlen mintha mély elmélkedésbe merült volna, lassú léptekkel közeledett az egyik távolabbi fasorban, így a két barát alaposan szemügyre vehette. Nagyon kopott, fekete selyemruhát viselt. Hosszú haja dús gyűrűkben hullott homlokára, vállára, le egészen a derekáig; mint egy kendő, úgy takarta be. Nyilván megszokta már fűrtjei ziláltságát, mert csak néha-néha simította hátrább, ilyenkor azonban elég volt egyetlen hirtelen fejmozdulat, hogy homlokát, szemét kiszabadítsa a sűrű fátyol mögül. E mozdulata egyébként az állatok mozgására emlékeztetett, csak az állatoknál látjuk a gépies mozdulatoknak ezt a bámulatra méltó biztonságát, amelynek gyorsasága szinte csodának látszik egy nőnél. A két vadász ámulva látta, mint ugrik fel egy almafa ágára, s hogy kapaszkodik ott súlytalanul, akár egy madár. Letépett egy gyümölcsöt, evett belőle, majd lágyan, kecsesen, akár egy mókus, leugrott a földre. Tagjai csodálatosan rugalmasak voltak, mozgásában semmi sutaság, semmi erőlködés. Játszadozott a fűvön, gyermekien hempergett, aztán egyszerre csak kinyújtotta kezét, lábát, s olyan szabadjára, olyan természetességgel hevert végig a pázsiton, mint egy kecses cica, mikor elalszik a napon. Távolról égzengés hallatszott, erre hirtelen megfordult, négykézlábra állt, olyan elképesztően ügyes, gyors mozdulattal, akár egy kutya, ha idegen lépteket hall. A furcsa testtartás közben fekete haja két széles, előre hulló szalagra bomlott, s a különös kép szemlélői megcsodálhatták a titokzatos nő vállát, mely fehéren csillant, mint a rét margarétája, csodálatos nyakát, amelyből következethettek az egész test szép arányosságára.

Egyszerre csak fájdalmas kiáltást hallatott, és hirtelen felpattant. Egymást követő gyors mozdulatai olyan lágyak, gyorsak voltak, mintha csak nem is emberi lény volna, hanem Osszián költeményeinek egyik légi leánya elevenedett volna meg. Az egyik tavacskához ment, lábát könnyedén megrázta, hogy leessék a cipője, és alabástromfehér lábát szemmel látható kedvvel mártogatta a vízbe, s nyilván elgyönyörködött abban, hogy amint a lába nyomán megmozdul a víz, tükre fodrozódik és csillog, mint a drágakő. Azután a partjára térdelt, s mint egy gyermek, játékosan vízbe merítette, majd hirtelen kirántotta hosszú fűrtjeit, s elnézte, amint a hajából a nap sugaraiban villogó gyöngyfűzér szemeiként peregnek a cseppek.

- Hiszen ez a nő örült! - kiáltott a bíró.

Geneviève rekedt kiáltása hangzott most fel, mintha a titokzatos nőt akarná figyelmeztetni, aki hangjára hirtelen felegyenesedett, s haját hátravetette. Az ezredes és d'Albon márki e pillanatban világosan látta a nő arcvonásait, ő meg amint észrevette a két barátot, ugrándozva, mint egy őzsuta, a kerítés rácsához sietett.

- Isten veled! - mondta lány, dallamos hangon, de ez a dallam, melyre olyan kíváncsian várt a két barát, nem fejezett ki semmi érzelmet, semmi gondolatot.

D'Albon márki megbámulta hosszú szempilláját, sűrű fekete szemöldökét, vakítóan fehér bőrét, amelyet a legkisebb pír sem színezett, legfeljebb apró kék erecskék látszottak át rajta. Csak mikor a bíró a barátja felé fordult, hogy hangot adjon csodálatának, melyet a különös nő láttán érzett, csak akkor vette észre, hogy az ezredes élettelenül fekszik a fűvön. D'Albon márki elsütötte a puskáját, hogy így szólítson ide valakit, majd segítségért kiáltott, s megpróbálta felemelni az ezredest. A lövés zajára a titokzatos nő, aki eddig mozdulatlanul állt, villámgyorsan futni kezdett, rémülten sikoltozott, mint a megsebzett állat, s szemmel látható rettegés hajszolta keresztül-kasul a pázsiton. D'Albon márki az Île-Adamba vezető útról csészazörgést hallott, zsebkendőjével integetett arrafelé, hogy felhívja a kocsiban ülők figyelmét. A cséza máris a Barátok-háza felé fordult, s d'Albon márki szomszédait, Granville-t és feleségét ismerte fel az utasokban. Azonnal kiszálltak, s a kocsit felkínálták a bírónak. Granville-nénál véletlenül akadt egy üvegcsse repülősó, ezt azonnal Sucy orra alá tartották,

hogy belélegezze. Amint az ezredes kinyitotta a szemét, máris a pázsit felé tekintett. Az ismeretlen nő most is ott futkosott sikoltozva. Az ezredesből érthetetlen kiáltás szakadt ki, a borzalom hangja, szeme ismét lecsukódott, intett, mintha arra kérné barátját, hogy szabadítsa meg ettől a látványtól.

Granville és felesége felajánlották d'Albon márkinak kocsijukat, ők, mint kedvesen mondták, majd gyalog folytatják sétájukat.

- Voltaképpen ki ez a hölgy? - kérdezősködött a bíró az ismeretlen nő felől.

- Errefelé úgy tudják, hogy Moulins-ból került ide - válaszolt Granville. - Vandières grófnének nevezi magát, úgy mondják, örült, de még csak két hónapja tartózkodik itt, és nem tudom, mi igaz a sok szóbeszédből.

A bíró köszönetet mondott a házaspárnak, azután a kocsival Cassanba indult.

- Ő az! - kiáltott fel Philippe, mikor magához tért.

- Ki az az ő? - kérdezte d'Albon.

- Stéphanie! Holt és élő, él és örült! Azt hittem, belepusztulok.

Az elővigyázatos bíró, aki látta, hogy barátját rendkívül súlyos megrázkódtatás érte, nem kérdegette, nem zaklatta, türelmetlenül várta, hogy mielőbb a kastélyba érjenek, mert az ezredes úgy elváltozott egész mivoltában, minden vonásában, hogy d'Albon már-már attól félt, hogy a grófné szörnyű betegsége ráragadt a barátjára. Mihelyt a kocsi az île-adami útra ért, d'Albon a helység orvosáért küldte a szolgát, úgyszólván mire az ezredest lefektették, az orvos már ott állt ágya mellett.

- Szerencse, hogy az ezredes úr étlen-szomjan volt - mondotta az orvos -, különben már nem élne. Kimerültsége mentette meg.

Miután közölte, hogy mindenekelőtt mi a teendő a beteg körül, kiment, hogy maga készítsen valami nyugtató italt. Sucy másnap reggelre jobban lett, de az orvos továbbra is mellette akart maradni.

- Bevallom, márki úr - mondotta a bírónak -, attól tartottam, hogy a beteg agyát érte valami bántalom. Sucy úrnak igen erős megrázkódtatásban volt része, most nagyon szenved, de az első fájdalmat kibírta, és ez a döntő. Holnapra talán már túl lesz a veszélyen.

Az orvos nem tévedett, másnap már azt is megengedte, hogy a bíró bemenjen a beteghez.

- Kedves barátom - szólalt meg Philippe, s megszorította a bíró kezét -, egy szívességet kérek tőled! Azonnal menj a Barátok-házához, tudj meg, amit csak lehet az ott látott hölgyről, és siess vissza, türelmetlenül számlálom a perceket.

D'Albon márki lóra ült, s a hajdani apátságához vágatott. Mikor odaért, látta, hogy a rácskapunál magas, szikár férfi áll. Udvarias igennel válaszolt, mikor a bíró megkérdezte, hogy vajon ebben az omladozó házban lakik-e. A márki ezután elmondotta neki, hogy mi hozta ide.

- Hogyan, uram - kiáltott fel az ismeretlen -, tehát ön adta le azt a végzetes puskalövést? Csaknem megölte szegény betegemet.

- De hiszen a levegőbe lőttem!

- Kevesebbet ártott volna a grófnének, ha eltalálja.

- Nincs mit egymás szemére vetnünk, mert a grófné megpillantása csaknem megölte a barátomat, Sucy ezredest.

- Philippe de Sucy báróról van szó? - kiáltott fel az orvos kezét összecsapva. - Aki Oroszországban volt a berezinai átkeléskor?²⁷

- Igen - válaszolt d'Albon -, a kozákok elfogták és Szibériába vitték, körülbelül tizenegy hónapja tért vissza onnan.

- Fáradjon beljebb, uram - kérte az orvos, s vendégét egy földszinti fogadószobába vezette, ahol minden a szeszélyes pusztítás nyomait viselte. Értékes porcelánvázák hevertek darabokban egy óra mellett, amelynek állványa még épségben volt. Az ablakokról ronggyá tépett selyemkárpit lógott, de a muszlinfüggöny két szárnya épen maradt.

- Látja, uram, micsoda pusztítást visz véghez az a szépséges teremtés, akinek én az életemet szentelem - szólalt meg az orvos, mikor beléptek a fogadószobába. - A grófné ugyanis az unokahúgom, és bármily tehetetlennek bizonyult is eddig a tudásom, azt remélem, hogy egyszer majd mégiscsak visszanyeri ép elméjét. Most egy olyan módszerrel próbálkozom, amely, sajnos, csak a gazdagok számára elérhető.

Az orvos ezután elmondott egy történetet a bírónak. Terjengősen beszélt, mint minden olyan ember, aki magányban tölti életét, s beszéd közben újjáéledő bánat gyötri. Az elbeszélést itt-ott kiigazítottuk, kurtábbra fogtuk, kihagytuk belőle a bíró közbeszólásait és az orvos elkalandozásait.

1812. november 28-án Victor tábornagy,²⁸ mikor este kilenc óra tájt elhagyta Studcjanszka magaslatait, amelyeket egész napon át védett, mintegy ezer emberét azzal a paranccsal hagyta hátra, hogy az utolsó pillanatig védjék a hidat, mely a Berezinán épített két híd közül még megmaradt. Ez az utóvéd feláldozta magát, hogy megkísérelje megmenteni a lemaradott csapatok szörnyű tömegét, a dermesztő hidegtől bénult embereket, akik makacsul vonakodtak elhagyni a hadsereg szekérsorát. Az önfeláldozó utóvéd hősiessége hiábavalónak bizonyult. A Berezina partjára tömegesen özönlő katonák szerencsétlenségükre rengeteg járművet, lőszeresládát, ezerféle ingóságot találtak ott, mindazt, amit a november 27-én és 28-án átkelő csapatok kényszerűségből a folyóparton hagytak. A nem is álmodott javak örökösei ezek a szerencsétlenek, akik félig eszüket veszítették a hidegtől, most betelepédtek az üres sátrakba, összetördeltek minden hadi felszerelést, amiből kalyibákat építhettek, tüzet raktak mindenből, ami a kezük ügyébe került, feldarabolták az elhullott lovakat, hogy ehessenek, a kocsikról leszaggatták a kárpitozást és a fedélvásznat, hogy betakarózhassanak - s aludtak, ahelyett hogy még az éjszaka rendben átkeltek volna a Berezinán, melyről a szörnyű balsors úgy döntött, hogy a hadsereg végzete legyen.

A szerencsétlen katonák fásultságát csak az értheti meg igazán, aki saját emlékeiből tudja, hogyan vonultak át ezen az óriási hósivatagon, mikor közel s távolban semmi mást nem láttak, csak havat, mikor hó volt az italuk, az ágyuk, hó volt a táplálékuk, meg legfeljebb még néhány fagyott répa, pár marék liszt, s valamennyi lóhús. Az éhségtől, szomjúságtól, fáradtságtól, kialvatlanságtól félholtan egy folyópartra érkeztek a boldogtalanok, s itt tűzre, fára, élelemre, töméntelen gazdátlan holmira, táborhelyekre, egyszóval egy rögtönzött városra leltek.

---

²⁷ a berezinai átkelés 1812 novemberében zajlott le, amikor az Oroszországból immár visszavonuló francia hadsereg amúgy is demoralizálódott egységeire lecsapott az addig halogató taktikát folytató orosz sereg, és katasztrofális veszteségeket okozott az ellenségnek.

²⁸ Victor, Claude-Victor Perrin (1766-1841): Napóleon marsallja; később átállt a Bourbonokhoz, és nevét-hírnevét örökre beszennyezte azzal, hogy az egykori bajtársai fölött ítélkező katonai vésztörvényszék elnökeként tevékenykedett.

Studecjanszka valósággal darabokra szedve került le a magaslatról a lapályos partvidékre. Bármennyire is a győtrelem és a gyász városa volt, minden nyomorúságával, minden veszélyével együtt a jó szerencseként mosolygott az emberekre, akik már elképzelni sem tudtak mást, mint Oroszország roppant pusztaságait.

A folyópart most egyetlen hatalmas menedékhely volt, mely húsz órára mégis befogadhatta őket. Talán az életbe való belefáradás, talán a váratlan kínálkozó kényelem tette, de ez a hatalmas embertömeg most képtelen volt bármi másra gondolni, mint a pihenésre. Noha az orosz bal szárny tüzésége szünet nélkül lőtte a fehér havon óriási foltként hol feketén, hol tűzvörösen kirajzolódó tömeget, a meggémberedett emberek már csak annyiba vették a golyózapot, mint egy újabb kényelmetlenséget. Az ágyútűz most csak olyan viharnek számított, amit mindenki vállvonogatva fogad, hiszen villámai csak itt-ott csaphatnak le, betegeket, haldoklókat, vagy éppen holtakat találva. Minden pillanatban újabb meg újabb lemaradt csoport érkezett. Ezek a jövőmenő félholtak amint a partra érkeztek, azonnal elváltak egymástól, egyik tűzrakástól a másikig mentek helyet koldulni, s minthogy többnyire elkergették őket, újból csoportokba verődtek, hogy erőszakkal csikarják ki a megtagadott vendégszeretetet. Süket fülekre talált annak a pár tisztnek a szava, aki figyelmeztette őket, hogy holnap a biztos halál vár itt reájuk; maradék erejüket nem arra használták fel, hogy átkeljenek a folyón, éjszakai menedéket építettek maguknak, meg többnyire végzetessé váló ételt készítettek; a reájuk leselkedő halált nem érezték szörnyűnek, hiszen egyórai alvást engedett nekik. Szörnyűnek már csak az éhséget tartották, a szomjúságot és a hideget. Mikor már nem maradt több fa, tűz, takaró és fedél, szörnyű harc kezdődött a nincstelenül érkezők és a gazdagok között, kiknek már volt hol lehajtani a fejüket. A gyengék elhullottak. Aztán eljött a pillanat, mikor néhány ember az üldöző oroszok elől menekülve, már csak havat talált fekhelyül; belefeküdtek és soha többé fel nem keltek. A félholtak serege észrevétlenül úgy összetömörült, olyan süketté vált, olyan érzéketlenség vagy olyan boldogság fogta el, hogy Victor tábornagy, aki Wittgenstein²⁹ húszezer oroszával szemben hősiesen védte őket, most kényszerűségből erőszakkal tört át az embererdőn, hogy ötezer derék harcosa, kiket a császár színe elé vezetett, átkelhessen a Berezinán. A szerencsétlenek inkább hagyták, hogy összetapossák őket, csak mozdulniuk ne kelljen, a kihunyt tűzre mosolyogva, hangtalanul pusztultak el, és nem is gondoltak Franciaországra.

Esti tíz óra volt már, mire Belluno hercege - vagyis Victor tábornagy - a folyó túlsó partjára ért. Mielőtt elindultak volna, a Zemblinbe vezető hidakon, a studecjanszkai utóvédet Éblé tábornokra bízta; neki köszönhetik életüket mindazok, akik túléltek a berezinai tragédiát. Éjfél tájt a hős tábornok egyik kiváló tisztjével együtt kilépett a híd közvetlen közelében levő kis kalyibából, s hosszan elnézte a Berezina partja és Boriszlovból Studecjanszkába vezető út között összegyűlt roppant tömeget. Már nem dörögtek az orosz ágyúk, a hómezőn gyújtott tüzek elhalványultak, sápadt fényük csak itt-ott vetett világot egy-egy arcra, melyen már nem volt semmi emberi. Itt hevert, s embertelen közönnyel itt játszott életével a világ különböző népeinek oly sok fia, harmincezer boldogtalan, akiket Napóleon Oroszország ellen vezetett.

- Mentsük meg mindahányat - szólt a tábornok segédtisztjéhez. - Holnap reggelre Studecjanszka az oroszok kezében lesz. Abban a pillanatban, ahogy itt feltűnnek, fel kell gyűjtanunk a hidat, bátorság, barátom! Törj magadnak utat a magaslatig. Közd Fournier tábornokkal, hogy már éppen csak annyi ideje maradt, hogy állásait feladva, utat törjön a tömegén át a hírhoz. Ha látod, hogy Fournier tábornok csapatai már megindultak, kövesd

---

²⁹ Wittgenstein herceg (1769-1843): porosz születésű orosz tábornagy, az 1812-es honvédő háború egyik vezére; 1813-ban az egyesült orosz-porosz hadsereg főparancsnoka.

őket. Szedj össze pár épkézláb embert, s irgalmatlanul gyűjtsátok fel a sátrakat, lőszeres ládákat, a felszerelést, kocsikat, mindent! Kergesd az egész népséget a hídra! Kényszerítsd őket, hogy aki csak mozogni tud, meneküljön a túlsó partra. A tűz az utolsó mentsvárunk. Hiszen, ha Berthier hagyta volna, hogy elpusztítsam az egész átkozott kocsikaravánt, nem veszett volna senki a folyóba... csak az én szegény hidászaim, az ötven hős, aki megmentette a hadsereget, s akit mindenki elfelejt majd.

A tábornok homlokához emelte kezét, és elnémult. Érezte, hogy Lengyelország lesz a sírja, s hogy egyetlen hang sem emlékezik meg majd a hősokról, akik megbirkóztak a vízzel, a Berezina vizével - s leverték a hídpilléreket. Egy maradt közülük életben, azaz hogy egy szenved még közülük valamelyik faluban, mindenkitől elfelejtve.

A hős szárnysegéd elindult. Alig tett száz lépést Studcjanszka felé, Éblé tábornok máris felköltötte néhány holtfáradt hidászat s velük együtt megkezdte a könyörületesség művét: felgyújtotta a híd körül berendezett táborhelyeket, így kényszerítette az alvókat, hogy átkeljenek a hídon.

Közben fiatal tisztje nagy ügyel-bajjal eljutott Studcjanszka egyetlen megmaradt faházához.

- Nagyon tele van ez a barakk, bajtárs? - kérdezte a ház falánál foglalatostkodó katonát.

- No, ugyancsak derék harcos, ha ide be tud jutni - válaszolt a kérdezett, egy tiszt, s meg sem fordult, kardjával forgácsolta a ház falát.

- Te vagy az, Philippe? - kérdezte a szárnysegéd, aki a hangról egyik barátját ismerte fel.

- Nézd csak, te is itt vagy, öregem! - Philippe de Sucy állt a vele egykorú, huszonhárom éves szárnysegéd előtt. - Azt hittem, hogy már átjutottál ezen az átkozott folyón! Talán bizony valami kis édességet hoztál az ebédünkhöz? Szívesen látunk - tette hozzá s lehántotta a fa kergét, hogy abrak helyett adhasson valamit a lovának.

- A parancsnokot keresem. Éblé tábornok utasítását hozom, hogy induljon Zemblinbe. Éppen csak annyi időtök van, hogy átvágjatok a félholtak erdején. Ha ti megindultatok, őket majd tűzzel kényszerítem arra, hogy talpraálljanak.

- Valósággal felmelegítesz! Legalábbis a híreidtől kiver a verejték. Hej, öregem, tudod-e, hogy már rég halott lennék, ha nem volna az én két jó hétalvóm! Csak miattuk vigyázok a lovamra, miattuk nem eszem meg. Mondd, kérlek, nincs valami harapnivalód? Harminc órája nem jutottam egy falathoz, s közben verekedtem, mint az örült, nehogy meggémberedjek, nehogy kialudjon a maradék bátorságom.

- Szegény barátom, nincs semmim, semmim! Mondd csak, a tábornok odabent van?

- Be ne lépj! A sebesültjeink vannak itt a barakkban. Menj csak még feljebb, jobb kéz felől majd meglátsz valami disznóórfélét, ott találod a tábornokot. Isten áldjon, barátom! Ha majd egyszer valamelyik párizsi szalonban ismét négyest táncolunk...

Szavait nem fejezte be, a szél e pillanatban oly kegyetlenül rákezdett, hogy a szárnysegéd nekiindult, nehogy megfagyjon, Sucy őrnagynak meg valósággal megdermedt az ajka. Csakhamar megint csend uralkodott a tájon, s e csendet nem zavarta más, mint a barakkból kihallatszó jajgatás, meg egyhangú, apró reccsenések; Sucy lova dühödött éhségében a barakk fájának fagyos kergét ropogtatta. Az őrnagy visszadugta kardját a hüvelyébe, megragadta az oly nehezen életben tartott becses állat kantárszárát, s hiába ellenkezett, elrángatta a hitvány abrak elől, amely most alighanem nagyon kedvére való volt.

- Gyerünk, Őzike, gyerünk! Csak te mentheted meg Stéphanie-t, kedves lovam. Menj csak, később majd pihenhetünk, s alighanem meg is halhatunk.

Philippe de Sucy bundájába burkolózva - részben ennek köszönhető, hogy életben maradt s még mozogni tudott - futni kezdett, lábával erősen csapkodta a keményre fagyott havat, nehogy megdermedjen. Talán ötszáz lépést sem tett még, mikor észrevette, hogy hatalmas tűz lángol ott, ahol reggel a kocsiját egy öreg katonája gondjaira hagyta. Szörnyű nyugtalanság fogta el. Mint mindazok, akiken e fejvesztett menekülés során az ember egész valóját betöltő érzelmek uralkodtak, Sucy őrnagy is mindig elég erős volt ahhoz, hogy barátain segítsen, még olyankor is, mikor önmaga mentésére már nem lett volna ereje. Csakhamar egy dombhajlat-hoz ért; itt rejtett el a golyók elől egy fiatalasszonyt, gyermekkori játszótársát, legdrágább földi kincsét.

A kocsitól pár lépésre mintegy harminc lemaradt katona melegezett a magasra csapó lángok körül, s közben deszkákat, ládafedeleket, kerekeket és kocsiodalakat dobáltak tüzre. Ez a harminc katona nyilván utolsónak érkezett a Studcjanszka alatti széles terephajlattól a végzetes folyó partjáig gyülekező tömegbe, az emberek, a lángok, az égő barakkok óceánjába, ebbe az eleven tengerbe, amelyen csaknem észrevehetetlen mozdulatok vertek hullámokat, s amelyek tompa zúgását egyszer-egyszer borzalmas dörrenés szakította meg. A szerencsétlenek az éhségtől és kétségbeeséstől hajtva, nyilván erőszakkal kutatták át Sucy kocsiját. Az öreg tábornokot és a fiatalasszonyt, akiket Sucy takarókba, bundákba, meg mindenféle ócska holmiba burkolva a kocsiban hagyott, most ugyancsak ott találta a tűz mellett gubbasztva. A katonák a kocsi egyik ajtaját is leszakították. Mikor a tűz körül melegedő emberek meghallották az őrnagy lovának dobogását, az éhség dühödt kiáltásába olvadt össze mindnyájuk hangja.

- Egy ló! Egy ló!

- El onnan! Vigyázz! - kiáltott két vagy három katona és célba vették a lovat.

Philippe a kancája elé ugrott, s rájuk rivallt:

- Latrok! A tűzbe taszítalak benneteket! Van elég elhullott ló odafenn, hozzatok magatoknak!

- Micsoda tréfás egy legény ez a tiszt! Egy-kettő, el onnan! - ordított most egy óriási gránátos.

- Nem? Na hát, ahogy akarsz!

A puskadörrenésnél is erősebben csattant fel egy asszony sikolya. A golyó szerencséjére nem érte Philippe-et, de Őzike haláltusában vergődött, három ember rárohant és szuronnal végzett vele.

- Kannibálok! Legalább a takarót és a pisztolyaimat adjátok ide - kiáltozta elkeseredetten Philippe.

- Vidd csak a pisztolyaidat - vetette oda a gránátos. - Hanem a takaró... nézd csak ott azt a gyalogost, két nap óta egyetlen falatot sem evett, s nézd, hogy vacog a széllel bélelt gúnyájában. A tábornokunk...

Philippe némán nézte a katonát, elnyűtt cipőjét, csuparongy nadrágját meg fején a dérlepte, ócska katonasapkát. Gyorsan magához vette a pisztolyait. Öt ember a tűzhöz vonszolta a kancát, s nekiálltak a feldarabolásnak, olyan ügyesen, hogy a párizsi mészároslegények sem csinálták volna különül. A tetemről villámgyorsan leszedték s az izzó parázsra rakták a húst. Az őrnagy az asszony mellé telepedett, aki oly rémülten sikoltott fel, mikor ráismert. Most egy kocsiipárnán gubbasztva melengette magát, némán, mosolytalanul nézett az őrnagyra.

Philippe csak most vette észre azt a katonát, akire a kocsit bízta. Megsebesült szegény. A lemaradtak nyilván megtámadták, kénytelen volt meghátrálni a túlerővel szemben, de most mint az eb, amely végsőkéig harcolt gazdája élelméért, ő is kivette részét a zsákmányból, s valami fehér takarót csomózott magára köpenyként. E pillanatban nem törődött mással, csak azzal a darab lóhússal, amit a parázs felett forgatott, s az őrnagy látta az arcán, milyen örömmel készül a lakomázásra. Vandières gróf három nap óta egész gyerekesen viselkedett, most is csak ült egy párnán a felesége mellett, merőn a lángokba bámult, a melegben lassanként felengedett dermedtsége. A fenyegető veszély, majd Philippe megérkezése éppoly közönyösen hagyta, mint a kocsi kifosztásakor kitört harc.

Sucy a fiatalasszony keze után nyúlt, mintha így akarná kifejezni szeretetét, s azt, hogy mennyire fáj neki, hogy ilyen nyomorúságban látja, de csak némán ült mellette egy olvadozó hóbuckán, ő is megfedkezett a veszélyről, megfedkezett mindenről, élvezte a boldogságot, hogy átmelegedhet kicsit. Megmerevedett arcvonásai akarata ellenére is valami együgyű örömről beszéltek, ő is türelmetlenül várta, hogy megsüljön a katonájára bízott húscafat. A piruló hús illata fokozta éhségét, s éhsége elnémította szívét, tetterejét és szerelmét. Harag nélkül bámulta a kocsi kifosztásának eredményét. A tűz körül melegedő emberek megosztottak a takarókon, párnákon, prémeken, a gróf, a grófné és az őrnagy ruháin. Philippe körülnézett, vajon maradt-e valami használható holmi a ládák tartalmából. A lángok fényénél látta a kocsi körül szétszóródott aranyat, drágaköveket, ezüstöt, amire még csak ügyet sem vetettek, ebből senki semmit nem vett el.

Ezek az emberek, akiket a véletlen gyűjtött így össze, most szótlanul ültek a tűz körül, s némaságukban volt valami elmondhatatlan borzalom; mozdulni is csak annyit mozdultak, hogy kényelmesebben elhelyezkedjenek. Az ekkora nyomorúság már szinte groteszk. A hidegtől eltorzult arcokat pizok takarta, s a lecsorgó könnyek nyoma világosan mutatta, milyen vastag ez a szennyréteg. Ábrázatuk még szörnyűbbnek hatott az ápolatlan hosszú szakáll miatt. Az egyik női kendőbe burkolózott, a másik lópokrócba; olvadozott a szennyes takarókra, rongyokra rakódott zúzmara. Akadt olyan is, ki fél lábán csizmát, a másikon cipőt viselt, és nem volt köztük egyetlenegy sem, akinek ruházatán ne lett volna nevetséges furcsaság. Lett volna min tréfálkozniuk, de elmerülten, komoran hallgattak. A csendet csak a tábor távoli mormolása, az égő fa ropogása, a lángok pattogása törte meg, és a kardcsapkodás: a legéhesebbek szabdalták az Őzike tetemét, hogy jó falatokhoz jussanak. Néhány szerencsétlen, ki mindnyájuknál fáradtabb volt, mélyen elaludt, s ha valamelyikük álmában a tűzbe hemperedett, nem akadt senki, hogy kihúzza. Könnyörtelen logikával úgy gondolták, ha bajtársuk még nem halott, majd észbe kap, hogy jobb lesz biztosabb helyre ülnie, ha megpörkölődött. De ha csak a tűzben tér magához, ha elpusztul, nem siratja senki. A katonák egymásra néztek, mintha tulajdon érzéketlenségüket a másik közönyével akarnák igazolni. A fiatal grófné kétszer nézett végig ilyen jelenetet, s egy hangot sem szólt.

Mikor a parázsra rakott lóhús megsült, mindnyájan mohón enni kezdtek; az állatoknál utálatosnak tartjuk azt a falánkságot, ahogy most ők nekiestek az evésnek.

- Na ilyet még úgy sem láttam: egy lovon harminc gyalogos! - nevetett a gránátos, aki lelőtte az Őzikét.

Már csak ez az egyetlen tréfa emlékeztetett a francia szellemességre.

A többség hamarosan beburkolózott rongyaiba, deszkadarabokra heveredtek, meg más egyéb szedett-vedett holmira, hogy ne kelljen a hóba feküdniük és a holnappal mit sem törődve, elaludtak. Mikor az őrnagy átmelegedett, s csillapította éhségét, leküzdhetetlen álmoság nehezedett szempilláira. Rövid ideig az álommal küszködve nézte a fiatalasszonyt, aki a tűz

felé fordította arcát, s úgy aludt. Csak csukott szeme, s homlokának egy része látszott, egészen beburkolózott bundájába, amelyre még egy vastag dragonyosköpenyt borított; fejét egy vérrel szennyezett párnára hajtotta. Asztrahán sapkáját az álla alatt csomóba kötött kendő tartotta, ez annyira-amennyire arcát is védte a hidegtől; lábát behúzta a köpenye alá. Amint így összegubbasztva aludt, igazán nehezen lehetett volna megállapítani, hogy kicsoda-micsoda: bájos, fiatal nő, szerelmesének büszkesége, a párizsi bálók királynője, vagy talán a legutolsó markotányosnő? Bizony, még leghívebb barátjának tekintete sem látott már semmi nőit ebben a rongyhalmazban. A szerelem alulmaradt a faggyal szemben a nő szívében. A leküzdhetetlen álom sűrű fátylat borította az őrnagy szemére, már csak két fekete pontnak látta a férjet és a feleséget. A lángok, a tűz körül elnyúlt alakok, az illanó melegtől háromlépésnyire ordító szörnyű hideg, már mindez csak álom volt. Philippe-et csökönyösen visszatérő gondolat riasztgatta: „Ha én elalszom, mindnyájan meghalunk, nem akarok elaludni.” Már is elaludt. Egyórai alvás után szörnyű zenebonára, robbanásra ébredt. Egyszeriben szívébe markolt a kötelességtudat, s a barátnőjét fenyegető veszély gondolata. Üvöltésszerű hang szakadt ki belőle. Csak ő és katonája voltak talpon. Tűztenger lángolt az éjszakában, tűztenger pusztította a sátrakat, kalyibákat, fényénél világosan látszott a kétségbeesetten üvöltöző tömeg. A lángok ezernyi reménytelen és félőrrült arcot világítottak meg. S e poklon keresztül egy csapat katona tört a híd felé, útjukat holttestek jelezték.

- Visszavonul az utóvéd! - kiáltotta az őrnagy. - Már nincs remény!

- A kocsidat nem gyújtottam fel, Philippe - mondta most egy baráti hang.

Sucy hátrafordult, a tűz világánál felismerte a fiatal szárnysegédet.

- Mindennek vége - válaszolt. - Nincs lovam, megették. De meg hogyan is tudnám talpra állítani ezt az eltompult tábornokot és a feleségét?

- Kapj fel egy izzó fadarabot, ijessz rájuk!

- A grófnéra?

- Ég áldjon! - harsogta a szárnysegéd. - Csak annyi időm van már, hogy átjussak ezen az átkozott folyón. Át kell jutnom! Franciaországban vár az anyám. Micsoda éjszaka! Ezek a szerencsétlenek meg itt hevernek a havon, inkább elégnek, csak ne kelljen felállniuk. Négy óra van, Philippe! Két óra múlva megindulnak az oroszok. Higgy nekem, megint látni fogjuk a Berezinát, holttestekkel tele. Philippe! Magaddal törődj most! Lovad nincs, a karodban úgy sem viheted el a grófnét, jöjj hát velem! - s ezzel megragadta az őrnagy karját.

- Hogy én elhagyjam Stéphanie-t?

Az őrnagy felrántotta a grófnét, talpra állította, kétségbeesésében durván megrázta, erőszakkal felébresztette. A fiatal asszony dermedt, halott pillantással nézett rá.

- Mennie kell, Stéphanie, vagy itt pusztulunk!

A grófné nem válaszolt, ki akart csúszni az őrnagy karjából, hogy tovább alhassék. A szárnysegéd felkapott egy égő fadarabot, megrázta Stéphanie arca előtt.

- Mentsük meg, akarata ellenére! - kiáltotta Philippe, s ezzel felkapta a grófnét, és a kocsiba vitte.

Aztán viasszaladt barátjához, könyörgött neki, hogy segítsen. Ketten ragadták meg az öreg tábornokot, akiről már azt sem tudták, hogy holt vagy eleven, s őt is betették a kocsiba. Az őrnagy lábával taszította odébb a földön fekvő embereket, viasszszedte tőlük az elrabolt rongyokat, rádobálta a házaspárra, majd a kocsi sarkába vetett még néhány darab lóhúst.

- És most hogyan gondolod? - kérdezte a szárnysegéd.

- Majd én húzom - válaszolt az őrnagy.

- Megőrültél!

- Igen! - tört ki Philippe, s karját keresztbe fonta a mellén.

Hirtelen valami kétségbeesett ötlete támadt.

- Ide hallgass - mondta, és megragadta katonájának épségben maradt karját - rád bízom egy órára! Ne feledd: inkább meghalsz, de senkit nem engedsz a kocsi közelébe!

Az őrnagy gyorsan összeszedte a grófné gyémántjait, ezt tartotta az egyik kezében, kardját a másikba szorította, s dühödten kezdte kardlapozni az alvók közül azokat, akikről úgy vélte, hogy rettenthetetlen katonák. Felébresztette a hatalmas gránátost, és még két másik embert, akiknek a rangját nem tudta megállapítani.

- Odakozmálunk! - kiáltotta rájuk.

- Tudom - válaszolt a gránátos -, de bánom is én.

- Egyik halál olyan mint a másik, akkor már inkább tegyük kockára az életünket egy szép asszonyért, s talán még Franciaországot is viszontláthatjuk.

- Én inkább alszom - mondta az egyik ember és elnyúlt a hóban. - Ha még egyszer háborgatsz, beléd vágom a kardom!

- Miről van szó, őrnagy uram? - állt fel a gránátos. - Ez az ember részeg. Tudja, párizsi, és szereti a kényelmét.

- Ez a tiéd, derék gránátos - kiáltotta az őrnagy és egy gyémánt nyakláncot nyújtott feléje -, ha hajlandó vagy velem jönni, s életre-halálra harcolni. Innen tízpercnnyire táboroznak az oroszok, nekimegyünk az első ütegnek, s elhozunk tőlük két lovat.

- No és az őrszemek?

- Majd hármunk közül... - elhallgatott, a szárnysegédre nézett, majd így folytatta: - Ugye, Hippolyte, velünk tartasz?

A szárnysegéd igent intett.

- Valamelyikünk elintézi az előőrsöket. De az is lehet, hogy ezek az átkozott oroszok is alszanak.

- Rendben van, őrnagy, derék legény vagy! De aztán engem is felveszel a kocsiba?

- Igen, ha nem hagyod ott fenn a bőrödet. Ha meg én pusztulnék el... ígérjétek meg nekem mindketten, hogy csak a grófné megmentésével törődtek.

- Így lesz - mondta a gránátos.

Elindultak az orosz vonal felé, az ütegek irányába, amelyek oly borzalmas pusztítást vittek véghez a folyóparton összeroskadt szerencsétlenek között. Alighogy nekiindultak, máris felhangzott a lódobogás; a felriasztott ütegek sortüze az alvók feje felett füttyült, s a lovak patájának viharos dobogása úgy hangzott, mint amikor a kovácműhelyben egyre sebesebben kalapálják a vasat. A hőslélkű szárnysegéd odaveszett. Az atléta gránátosnak semmi baja nem esett. Philippe is megsebesült: barátja védelmében egy szuronydöfés érte a vállán, de azért erősen kapaszkodott a ló sörényébe, s két térdével keményen szorította a vékonyát.

- Istennek hála! - kiáltott fel, mikor meglátta, hogy katonája most is ott áll a kocsi mellett.

- Ha igazságos akar lenni, őrnagy uram, akkor úgy intézi, hogy kitüntetést kapjak. Ügyesen játszottunk a mordállyal meg a gyíklesővel, ugye?

- Még semmit sem végeztünk! Fogjuk be a lovakat. Itt vannak a kötelek.

- Ez nem elég.

- Hát akkor meg ne sajnáld az alvókat, szedd le róluk a sálakat, takarókat...

- No, nézd csak, ez a koma meghalt! - kiáltotta a gránátos, mikor az első emberről kezdte leszedni a holmikat. - No, ez jó, ezek itt meghaltak!

- Mind?

- De az ám! Úgy látszik, a lóhús hóval aligha tesz jót.

Philippe megremegett. A hideg egyre fokozódott.

- Úristen! Elveszíteni egy asszonyt, akit már annyiszor meg tudtam menteni!

Az őrnagy megrázta a grófnét s szólongatta:

- Stéphanie! Stéphanie!

A fiatalasszony kinyitotta a szemét.

- Megmenekültünk! - mondta Philippe.

- Meg... - mondta utána Stéphanie, és visszahanyatlott a takarók közé.

A lovakat valahogyan befogták. Az őrnagy az egészséges kezébe fogta a kardját, másikba a gyeplőszárat, megtöltötte pisztolyait s felült az egyik lóra, a gránátos meg a másikra. Az öreg katonát, akinek lába lefagyott, feldobták a kocsiba, rá a tábornokra és a grófnéra. Kardlappal csaptak a lovakra, s ezek valósággal lerepítették a kocsit a síkságra, de itt már kimondhatatlanul sok nehézség várta az őrnagyot. Pár méter után már csak úgy tudtak volna továbbjutni, ha könyörtelenül átgázolnak alvó férfiakon, nőkön, de még gyermekeken is - mert egy sem volt hajlandó mozdulni, mikor a gránátos költögette őket. Sucy már hasztalan kereste az utat, amit az utóvéd még csak az imént tört az embertömegben, eltűnt nyom nélkül, mint a hajó után a hullámbarázda. Csak lépésben tudtak előbbre jutni, minden pillanatban megállították őket, a katonák egyre azzal fenyegetőztek, hogy leütik a két lovat.

- Át akar jutni? - kérdezte a gránátos az őrnagytól.

- Az életem árán is!

- Akkor indulás! Szánakozással nem megyünk semmire.

És a gránátos nekihajtotta a lovakat az embereknek, feldöntötte a kalyibákat, vér freccsent a kerekekre, s holtak szegélyezték nyomukat az embererdőn át. Az igazság kedvéért meg kell mondanunk, hogy a gránátos szünet nélkül mennydörögte:

- Vigyázat, népség, vigyázat!

- A szerencsétlenek! - szánakozott az őrnagy.

- Ez, vagy a hideg, ez, vagy az ágyú, úgyis végük! - s a gránátos kardjának hegyével ösztökdélte gyorsabb vágásra a lovakat.

Már hamarabb is bekövetkezhett volna a katasztrófa, amelytől eddig szinte csoda folytán megmenekedtek; s csak most szakította meg útjukat: a kocsi felborult.

- Sejtettem! - kiáltott fel a rendíthetetlen gránátos. - No lám, a bajtárs meghalt.

- Szegény Laurent! - sóhajtott az őrnagy.

- Laurent? Csak nem az 5-ös vadászoktól?

- De igen.

- Akkor a rokonom... Ebben a kutya életben manapság már annyi ideje sincs az embernek, hogy elsirassa.

Pótolhatatlan időt vesztek, mire a kocsit felállították, s a lovakat kiszabadították a rájuk csavarodott kötelek közül. A hirtelen rázkódtatás olyan erős volt, hogy még a fiatal grófné is felébredt, magához tért kábulatából, kibontakozott a takarók közül és felállt.

- Hol vagyunk, Philippe? - kérdezte csendesen, és körülnézett.

- Ötszáz lépésnyire a hídtól. Át fogunk menni a Berezinán. A túlsó parton már nem gyötröm magát, Stéphanie, hagyom majd aludni, ott már biztonságban leszünk, szépen átjutunk Vilnába. Adja Isten, hogy soha meg ne tudja, mibe került a maga élete.

- Megsebesültél?

- Semmiség.

Elérkezett a tragédia órája. Orosz ágyútűz jelezte a reggelt. Studcjanszka a kezükön volt, onnan lötték a síkságot, s ahogy derengett, az őrnagy látta, hogy hadoszlopaik már mozgolódnak, s felsorakoznak a magaslaton. A parton összegyűlt tömegből a rémület kiáltása hangzott, egy pillanat alatt mindnyájan talpon voltak. Ösztönösen felfogták a veszélyt, és hatalmas hullámként zúdultak a hídra. Az oroszok meg özönlöttek lefelé, sebesen, mint a megállíthatatlan tűzvész. Férfiak, nők, gyerekek, lovak a hídra tódultak. Az őrnagy és a grófné szerencsére elég messze volt a parttól. Éblé tábornok a túlsó parton felgyújtotta a híd lábazatát. Hiába volt minden figyelmeztetés, egy ember sem akart visszafordulni, ha már feljutott a hídra, a menekülés egyetlen útjára. A túlterhelt híd összeroppant, s a végzetes magas part felé őrzöngve sodródó emberáradat a meredekről lavinaként zuhant a hevesen örvénylő folyóba. Nem kiabálás, nem sikoltozás hangzott a folyó felől, csak valami tompa csobbanás, mint mikor kő zuhan a vízbe; egy perc múlva már a hullák ezreit sodorta a Berezina. A parton maradtak, hogy elkerüljék ezt a halált, most olyan hirtelen kezdtek hátrálni, s olyan borzalmas erővel ütköztek a még mindig előrenyomulóba, hogy rengeteg embert egyszerűen agyonnyomtak. Vandières gróf és a felesége a kocsinak köszönhette, hogy életben maradt. A lovak, miután átgázoltak élőkön és holtakon, most ott veszttek, a part felé sodródó emberáradat tiporta őket halálra. Az őrnagyot és a gránátost erejük mentette meg: ölték, hogy meg ne ölessenek. A tengernyi tömeg vad viharzása, az egyazon indulattól hajtott testek előre meg hátra özönlése folytán néhány percre üresen maradt a Berezina partja. A tömeg visszatódult a lapályra. A magas partról néhányan ugyan a folyóba vetették magukat, nem mintha azt remélték volna, hogy így elérik a túlsó partot, amely nekik most Franciaországot jelentette, hanem inkább azért, hogy megmenekedjenek Szibéria pusztaságaitól. Egyik-másik vakmerőt éppen a végső kétségbeesés mentette meg. Egy tiszt jégtábláról jégtáblára ugorva érte el a túlsó partot, egy katona meg a csodával határosan kúszott át a holttestekből és jégtömbökből összeverődött zátanyon.

Az embertömeg végre megértette, hogy az oroszok nem fognak legyilkolni húszezer megdermedt, eltompult, fegyvertelen embert, aki még csak nem is védekezik, és most valamennyi gyötrelmes kétségbeeséssel várta sorsát, így csak az őrnagy, a gránátos, az öreg tábornok és a felesége maradt a part közvetlen közelében, pár lépésre onnan, ahol az imént még híd volt. Száraz szemmel hangtalanul álltak, körülöttük a holtak tömege. Néhány épkézláb katona és tiszt csatlakozott hozzájuk, kik most a veszélyben visszanyerték minden tettejüket. Mintegy

ötvenen gyülekeztek így össze. Az őrnagy pillantása a járművek számára épített híd roncsaira tévedt, ami az utolsó előtti napon roskadt össze. Mintegy kétszáz lépésnyire álltak onnan.

- Ácsoljunk egy tutajt - kiáltott most fel.

Alighogy szavai elhangzottak, az ötven ember a hídroncsok felé rohant. Kapocsvasakat, faalkatrészeket, köteleket hordtak egy halomba, mindent, ami a tutajépítéshez használható volt. Az őrnagy vezetésével mintegy húsz fegyveres katona és tiszt állt őrséget, hogy a tutajépítőket megvédjék, ha a tömeg kitalálná, mi a szándékuk, s a végső kétségbeeséstől hajtva, megtámadná őket. Az a szabadságvágy, amely az életet tartja a rabokban, s csodával határos tettekre ösztönzi őket, csak halvány visszfénye lehet annak az érzésnek, amely most lelkesítette a szerencsétlen franciákat.

- Jönnek az oroszok! Jönnek az oroszok! - kiáltozta az őrség a tutajépítőknek.

Nyikorgott a fa, nőtt a tutaj, egyre szélesebb, egyre hosszabb lett. Tábornokok, közkatonák, ezredekesek görnyedtek a kerekek, vasalkatrészek, kötélzet és deszkák súlya alatt; Noé bárkája építésének képe elevenedett meg a Berezina partján. Az ifjú grófné férje mellett ült, bántotta, hogy nem tud részt venni az építők munkájában, de azért ő is segített, hurkokat kötött, hogy erősítsék a kötélzetet. Végre elkészült a tutaj. Negyven ember bocsátotta a vízre, s mintegy tíz katona tartotta a köteleket, amelyekkel a parthoz akarták horgonyozni. Mikor az építők meglátták, hogy a tutaj a víz színén reng, kegyetlen önzéstől hajtva, sorra leugráltak a meredek partról, rá a tutajra. Az őrnagy kézen fogva tartotta Stéphanie-t és a tábornokot, mert félt, hogy baj történik, mikor a katonák nekirohannak a tutajnak; s most reszketve látta, hogy máris feketélik a tömegtől, tolongnak rajta, akár egy színház nézőterén.

- Vadállatok! - kiáltotta - én mondtam, hogy építsünk tutajt, én mentettelek meg benneteket, s most még helyet sem adtok!

Csak zavaros dörmögés volt a válasz. A szélén álló emberek a parthoz feszített rudakkal nekikeseredetten taszították el a tutajt, hogy a jégtáblákon, holttesteken át elérjék a túlsó partot.

- Ördög és pokol! Mindenkit a vízbe szórok, ha nem adtok helyet az őrnagynak meg a két társának! - kiáltotta a gránátos, s kardjával akadályozta meg, hogy a tutajt messzebb lökjék és akármilyen rémesen üvöltöztek a menekülők, még szorosabbra tömörítette soraikat.

- Jaj, leesem! Végem! - hangzott innen is, onnan is. - Induljunk! Rajta!

Az őrnagy száraz szemmel pillantott barátnőjére, aki az égre emelte szemét, s tekintetében fenséges belenyugvás tükröződött.

- Veled meghalni... - Csak ennyit mondott.

A tutajon álló emberek helyzete valamiképpen nevetségesnek tűnt. Fenyégetően üvöltöztek ugyan, mégsem mertek szembeszállni a gránátossal, mert úgy össze voltak préselve, hogy ha csak egy embert is meglök, mindnyájan elvágódnak. Egy kapitány e veszéllyel mit sem törődve, megpróbálta a tutajt megszabadítani a gránátostól, aki az első ellenséges mozdulatra megragadta a tisztet és a vízbe lökte:

- Na, te kacs! Eredj csak, ha inni akarsz! - kiáltotta utána.

- Van már két hely! Gyerünk, őrnagy úr, hajítsa ide azt az asszonykát, azután igyekezzék maga is. Hagyja azt az öreg vitézt, annak már úgy sincs sok hátra!

- Siessenek! - harsogták a tutajról egy emberként.

- Gyerünk, őrnagy úr... ezek itt már morognak, s igazuk van!

Vandières gróf leszórta a tábornoki egyenruhájáról a rácsavart takarókat, s kihúzta magát.

- Mentsük meg a grófot! - kiáltotta Philippe.

Stéphanie megszorította barátja kezét, ráborult, görcsösen átölelte.

- Isten veled! - mondta.

Több szóra nem volt szükség, ennyiből is megértették egymást. Vandières gróf összeszedte minden erejét, lélekjelenlétét, s a partról a tutajra ugrott; Stéphanie még egy utolsó pillantást vetett Philippe-re, s követte férjét.

- Őrnagy uram! Szívesen átadom a helyemet - kiáltott most a gránátos. - Se feleségem, se gyereke, se anyám!

- Rád bízom őket! - kiáltott vissza az őrnagy, s a grófra és feleségére mutatott.

- Legyen nyugodt, vigyázok rájuk, mint a szemem világára!

Philippe mozdulatlanul nézett a tutaj után, amelyet oly vadul taszítottak a víz sodrába, hogy hatalmas rázkódtatással vágódott a szemközti partnak. A tutaj szélén álló gróf a folyóba zuhant, s egy vad iramban úszó jégtábla abban a pillanatban levágta s úgy repítette el a fejét, akár egy ágyúgolyót.

- Hé, őrnagy! - üvöltötte a gránátos.

- Isten veled! - csendült egy női hang.

Philippe de Sucyt megbénította a rémület, végsőkéig elcsigázta a hideg, földre sújtotta a bánat, a kimerültség.

- Szegény unokahúgom elméje elborult - tette hozzá az orvos percnyi csend után. - Uram! - folytatta, s megszorította d'Albon márkí kezét - milyen kegyetlen volt az élet ehhez a szegény, kedves, érzékeny lelkületű asszonykához. Miután a szörnyű balsors elszakította ettől a Fleuriot nevű gárda gránátostól, két éven át hurcolták mindenüvé a hadsereg nyomában, nyomorult gazfickók játékszere volt. Mesélték nekem, hogy mezítláb, rongyokban járt, hónapokon át nem jutott ápoláshoz, rendes táplálékhoz, hol befogadták valamelyik kórházba, hol elkergették mint egy kutyát. Csak az Isten a tudója, mennyi szörnyűséget vészelt át a szerencsétlen. Egy német városkában az örültek házába zárták, rokonai meg holtnak hitték, és megosztozkodtak a hagyatékán, 1816-ban Fleuriot gránátos egy strasbourgi vendéglőben bukkant rá, idejutott szegényke, miután megszökött rabságából. A parasztok mesélték aztán el a gránátosnak, hogy egy teljes hónapon át az erdőben bujkált, valóságos hajtóvadászatot rendeztek utána, de nem tudták elfogni. Akkoriban Strasbourg környékén tartózkodtam, én is hallottam az erdőben bujkáló vad leányról, s szerettem volna közelebbről megvizsgálni a különös eseményeket, amelyekből annyi nevetséges mendemonda született. Mi ment bennem végbe, mikor a grófnéra ismertem... Fleuriot, amit tudott, mindent elmondott nekem erről a rettenetes történetről. A húgommal együtt Auvergne-ba vittem a szegény embert, ott fosztott meg tőle a halál. Ő némileg mégis tudott bánni a grófnéval. Ő volt az egyetlen, aki rá tudta venni, hogy felöltözködjék. Isten veled!... ezelőtt ritkán mondta e két szót, amely számára a beszédet jelenti. Fleuriot gondolatokat, képzeteket akart benne felkelteni, de próbálkozása kudarcot vallott, csak annyit ért el, hogy némileg gyakrabban mondta ki a két szomorú szót. A gránátos kicsit mégiscsak el tudta szórakoztatni, eljátszadozott vele, hogy foglalkoztassa, s én azt reméltem, hogy az ő segítségével... de hát...

Stéphanie nagybátyja pár pillanatra elhallgatott, aztán megint csak folytatta:

- Itt talált magának egy másik szerencsétlent, akivel úgy látszik, megértik egymást. Ez a félkegyelmű parasztlány - ráadásul rút is a szerencsétlen - beleszeretett egy kőművesbe. A kőműves feleségül is vette volna, mert a lánynak van pár négyszögöl földje. Egy éven át nem volt boldogabb lány a földkereken, mint szegény Geneviève. Kicicomázta magát, vasárnaponként táncolni ment Dallot-val, a szerelem utat talált hozzá, szívében és elméjében legalább már egy érzés kicsírázott. Dallot azonban meggondolta magát. Megismerkedett egy egészséges lánnyal, akinek ráadásul két négyszögöllel nagyobb földje volt, mint Geneviève-nek. Dallot faképnél hagyta szegényt. A szerencsétlen most elveszítette azt a csepp eszét is, amit a szerelem bontakoztatott ki benne. Ma már legfeljebb arra jó, hogy teheneket őrizzen, vagy takarmányt gyűjtsön. A húgom és ez a szerencsétlen bizonyos értelemben barátnők, láthatatlan kötelékkel fűzi őket egymáshoz közös sorsuk, s az érzelem, mely tragédiájuk oka. Nézze csak - mondta -, s az ablakhoz vezette d'Albon márkát.

A szép grófné Geneviève térdei között, a földön ült. A parasztlány egy hatalmas szarufésűvel odaadó buzgalommal bontogatta Stéphanie hosszú, fekete fűtjeit, a grófné nyugodtan tűrte, sőt apró sikolyai valami ösztönösen átértett gyönyört árultak el. D'Albon márká megborzongott, amint látta elomló testét, s ezt a már szinte állati önfeledtséget, amely a lélek teljes hiányát mutatja.

- Philippe! Philippe! - tört ki a márkából a keserűség. - Ez a múlt szörnyűségeinél is szörnyűbb. Nincs már semmi remény?

Az orvos válaszul az égnek emelte tekintetét.

- Isten önnel, uram - köszönt el d'Albon márká, s megszorította az aggastyán kezét. - A barátom vár rám, ön is hamarosan találkozni fog vele.

- Hát valóban ő az! - kiáltott fel Sucy, alighogy meghallotta d'Albon márká első szavait. Ó, hogy még kételkedtem! - tette hozzá, s könny csordult ki fekete szeméből, amelynek pillantása mindig oly szigorú volt.

- Igen, Vandières grófné - válaszolt a bíró.

Az ezredes máris felkelt, s gyorsan öltözködni kezdett.

- Ugyan, Philippe - szólt az elképedt bíró -, talán csak nem örültél meg?

- Már nincs semmi bajom - válaszolt röviden az ezredes. - Ez a hír elcsitította fájdalmaimat. És ugyan micsoda fájdalom kínozhatja engem, ha Stéphanie-ra gondolok! Megyek a monostorba, látni fogom, beszélni fogok hozzá, meggyógyítom. Stéphanie szabad. Most majd ránk ragyog a boldogság, vagy nincs Isten az égben. Hát el tudod képzelni, hogy szegényke nem nyeri vissza az eszét, ha egyszer hallja, hogy én szólok hozzá?

- Már látott téged, s nem ismert rád - válaszolta csendesén a bíró, aki észrevette, hogy barátja túlzott reményeket táplál, és igyekezett egészséges kételyt ébreszteni lelkében.

Az ezredes összerezsent, de aztán hitetlenül legyintett, és megint csak mosolygott. Senki sem mert ellenkezni vele. Kis idő múlva már a hajdani rendházban volt, ott, ahol az öreg orvos és unokahúga éltek.

- Hol van Stéphanie? - kiáltotta, amint megérkezett.

- Pszt! - intette csendre Stéphanie nagybátyja. - Alszik. Nézze, ott!

Philippe megpillantotta a szegény őrültet: egy padon kuporgott a napfényben. Hajának dús erdeje kuszán borult arcára, védte a nap heve ellen, két karja kecsesen csüngött a földre; maga alá húzott lábbal, természetes bájjal úgy pihent ott, mint egy őzsuta. Keble szelíden pihegett, porcelánfehér arcának bársonya makulátlan, akár a gyermeknek, oly csodálatos, szinte áttetsző archőre. Geneviève mozdulatlanul ült mellette, kezében egy nyárfaág - nyilván Stéphanie törte le egyik fa csúcsáról. A félkegyelmű lágyan ingatta az ágot alvó társnője felett, hogy elhajtsa a legyeket, frissítse a levegőt. A parasztlány Fanjat doktorra és az ezredesre pillantott, aztán akár egy állat, mely felismerte gazdáját, fejét lassan a grófné felé fordította, s tovább virrasztott, a csodálkozás vagy a megértés legcsekélyebb jele sem látszott rajta. Perzselő volt a hőség. A kőpad szinte szikrázott, a földről játszi párafelhők reppentek a levegőbe, mintha aranypor szállongana, csillogna a pázsit felett. Geneviève talán fel sem vette az emésztő hőséget. Az ezredes hevesen megszorította az orvos kezét. A szeméből kicsorduló könny végigpergett kemény arcán, s a pázsitra hullt, Stéphanie lába elé.

- Uram - szólalt meg az orvos -, már két esztendeje, hogy a szívem nap nap után meghasad. Hamarosan ön is úgy lesz majd, mint én. Ha könnyei el is apadnak, a fájdalom nem csitul.

- Ön ápolta őt - mondotta az ezredes, és tekintete csupa hála, csupa féltés volt.

A két férfi közt nem volt több szóra szükség, megint erősen megszorították egymás kezét, mozdulatlanul álltak, s elnézték, hogy az álom milyen csodálatos nyugalmat borít a szépséges teremtésre. Stéphanie egyszer-kétszer felsóhajtott, mintha csak egészséges, ép elméjű ember volna, s e sóhajokra megremegett a boldogtalan ezredes.

- Kérem, ne áltassa magát - mondta csendesen Fanjat. - Látom, hogy most teljesen ép elméjűnek gondolja őt.

Aki már órákat töltött el azzal, hogy gyönyörködve figyelte gyengéden szeretett kedvese álmát, kinek szeme ébredéskor mosolyogva tekint rá, az minden bizonnyal megérti az édes és szörnyű érzést, amely az ezredesben dúlt.

Számára ez az álom az élet illúziója volt, az ébredés csak a halál, a legborzalmasabb halál lehetett.

Egyszerre csak egy kecskegida került elő valahonnan, a pad felé szökdécselt, körülszaglászta Stéphanie-t, aki felébredt a gida ugrándozására. Oly könnyedén állt fel, hogy még az ijedős állatka sem riadt meg tőle. Amint észrevette Philippe-et, menekülni kezdett, a gida meg utána. Egy bodzabokor kerítéséig futottak, ott Stéphanie felsikkantott, mint egy rémült madár. Az ezredes egyszer már hallotta ezt a sikolyt, mikor d'Albon márki előtt először jelent meg a grófné a rácskerítés mögött. Aztán felmászott egy japán akácra, elfészkelődött a fa dús lombkoronájában, s elkezdte bámulni az idegent, kíváncsian, mint egy erdei mókus.

- Isten veled! Isten veled! Isten veled! - hajtogatta, s hangja tompán, üresen csengett.

Mintha csak egy madár csivitelte volna lélektelen dalát.

- Nem ismer meg! - tört ki az ezredesből a keserőség. - Stéphanie! Philippe van itt, a te Philippe-ed!

A szerencsétlen katona a japán akác felé rohant, talán háromlépésnyire volt a fától, mikor a grófné szinte kihívóan ránézett, noha szeme tükrén mintha valami félelem suhant volna át, aztán egy ugrással az akácfa termett, onnan egy fenyőre menekült, s itt ágról ágra hintázott, szinte természetfeletti könnyedséggel.

- Ne hajszolja - intette az orvos az ezredest. - Valami olyan rossz érzést ébreszthetne benne, amit soha nem tudnánk legyőzni. Majd én segítek, hogy megszokja önt, s magához tudja édesgetni. Ülünk le itt a padra. Ha úgy tesz, mintha ügyet sem vetne rá, szegényke majd hamarosan közelebb lopózik hozzánk, hogy megnézhesse önt.

- Ő, és nem ismer rám, menekül előlem! - hajtogatta az ezredes, s lecsüggesztett fejjel támaszkodott egy fához, amelynek árnyékában egy kerti pad állt. Az orvos hallgatott. A grófné kisvártatva csendesen lefelé csúszott a fenyőről, s közben lidércként cikázott ide-oda a lombok között, egyszer-másszor úgy hajladozott a szélben, akár a fák. Minden ágon meg-megpihent, az idegent kémlelte, de mikor látta, hogy az meg sem moccan, végül is a pázsitra ugrott, s lassú léptekkel feléje indult a zöld fűben. Mikor a kerti padtól pár lépésnyire megállt az egyik fa mellett, Fanjat doktor halkan odaszólt az ezredesnek:

- A jobb zsebemben talál pár szem cukrot, vegye ki belőle úgy, hogy ő ne vegye észre, aztán mutassa oda neki, akkor majd idejön. Az ön kedvéért szívesen lemondok az örömről, hogy édességet adhatok neki. Él-hal a cukorkáért, cukorral rá tudja szoktatni, hogy közelebb jöjjön és megszokja önt.

- Mikor még nő volt - jegyezte meg szomorúan Philippe -, egy cseppet sem szerette az édességet.

Amint az ezredes feléje mutatta a jobb kezének hüvelyk- és mutatóujja között tartott cukrot, Stéphanie ajkán újból felhangzott a vad kiáltás, hirtelen Philippe felé lendült, de aztán megállt, megbénította az ösztönös félelem, amelyet Philippe ébresztett benne; hol a cukrot nézte, hol elfordította a fejét, akárcsak egy szerencsétlen kutya, ha beidomították, hogy csak akkor nyúlhat az ételhez, mikor gazdája a lassan végigmondott ábécé valamelyik utolsó betűjét ejti ki. Az édesség vad kívánsága végül is legyőzte a félelmet. Stéphanie Philippe-hez rohant, félénken előrenyújtotta szép, barna kezét, hogy megszerezze a zsákmányt, ujjai szerelmesének kezét érintették, amikor elkapta a cukrot, amellyel egy bokor mögé menekült. A borzalmas jelenet teljesen lesújtotta az ezredest, s könnyek között menekült a szalonba.

- Vajon a szerelemnek nem lenne annyi ereje, mint a szeretetnek? - szólt hozzá Fanjat doktor.

- Báró úr, én nem vesztettem el a reményt, szegény húgom ennél már sokkal rosszabbul is volt.

- Elképzelhető ennél rosszabb? - tört ki Philippe.

- Meztelenül jött-ment - válaszolt az orvos.

Az ezredes megborzongott, elsápadt, sápadtságát betegség jelének vélte az orvos, megtapogatta az ütőerét, s észrevette, hogy vendégének magas láza van. Nagy nehezen ágyba parancsolta, kis adag ópiumot adott be neki, hogy nyugodtan tudjon aludni.

Talán egy hét telt el így, s közben Sucy bárót nemegyszer gyötörte halálos aggodalom; már könnyei is elapadtak. Újból és újból megtörő szíve nem tudta megszokni a grófné szörnyű betegségének megnyilvánulásait, de azután valami módon kiegyezett e gyötrelmes helyzettel, s így fájdalma enyhülésre lelt. Hősiessége nem ismert határt. Ahhoz is volt lelkiereje, hogy magához édesgesse Stéphanie-t; finom cukorkákat hozott, végtelen óvatossággal adogatta neki, s egyre azon volt, hogy megőrizze a szerény eredményeket, amelyeket szerelmese ösztöneinek, az értelem eme utolsó foszlányainak fejlesztésében elért. Sikerült is Stéphanie-t olyan kezessé tenni, amilyen még nem volt betegsége óta.

Az ezredes reggelenként lement a parkba, és ha sokáig hiába keresgélte a grófnét, ha nem tudta, melyik fa ágán ringatózik, a park melyik zugában kuporog, egy madárkával játszadozva, ha nem tudta elképzelni, hogy a tető melyik részén gubbaszt, elég volt, ha fűtyülni kezdte ez

ismert dalt: Szíriába visz az utunk. Szerelmük emlékei közé tartozott ez a dal, s ha Stéphanie meghallotta, máris futott Philippe-hez, könnyedén, mint egy őzike. Megszokta már az ezredest, cseppet sem félt tőle, sőt hamarosan annyira megszeliődött, hogy térdére ült, s átölelte vékony, mozgékony karjával. Mikor így üldögéltek, mint a szerelmesek, Philippe pár szem cukorkát adott a torkos grófnénak. Ha már mindet elszopogatta, gyakran megesett, hogy Stéphanie átkutatta barátja zsebeit, mozdulatai ilyenkor a majom gépies ügyességére, sebes mozdulataira emlékeztettek. Mikor meggyőződött arról, hogy Philippe zsebeiben nincs már semmi, üres, kifejezéstelen szemmel bámult rá, tekintetében nyoma sem volt annak, hogy felismerné barátját. Játszadozott körülötte, megpróbálta lehúzni a cipőjét, hogy megnézzze a lábát, széttépte a kesztyűjét, fejébe csapta a sapkáját; hagyta, hogy Philippe megsimogassa a haját, karjába vegye, tűrte izzó csókjait, s csendesén nézte, ha szeméből könnyek hullottak. Megértette ugyan a Szíriába visz az utunk dallamát, de arra már nem lehetett rávenni, hogy kiejtse a saját nevét: Stéphanie!

Philippe e gyötrelmes próbálkozások során egyszer sem adta fel a reményt. Egy-egy szép őszi délelőtt, mikor a grófné valamelyik sárguló nyárfa alatt üldögélt egy padon, a boldogtalan szerelmes a lába elé feküdt, hosszan, kitartóan, addig nézett Stéphanie szemébe, amíg csak tűrte, s közben egyre azt remélte, hogy a tekintetében felvillanó fény egyszer majd az értelem fénye lesz. Voltak percek, mikor azt hitte, reménye máris teljeseedik, hogy az üres, merev madártekintet megrezzen, ellágyul... s ilyenkor felkiáltott: „Stéphanie! Stéphanie! Ugye hallasz engem, ugye látsz engem!” De Stéphanie számára e hang nem jelentett többet, mint a szél susogása a lombok között, vagy az el-elbődülése a tehénnek, melynek hátára szokott kapaszkodni; s a boldogtalan ezredes kezét tördelte reménytelenségének mindig megújuló gyötrelmében. Az idő múlása és hiábavaló fáradozásai egyre mélyítették fájdalmát. Egyszer egy nyugodt alkonyon az orvos a csendet, békét lehelő magányos parkot járta, s rajtakapta az ezredest, amint éppen egy pisztoly megtöltésével bajlódik. Az öreg orvos látta, hogy Philippe-ben kialudt a remény utolsó szikrája is, s most úgy érezte, hogy minden csepp vére a szívébe tolul, de minden erejét összeszedve, úrrá lett szédülésén, mert azt akarta, hogy húga - ha örülten is - de éljen. Odarohant az ezredeshez.

- Mit akar ezzel a pisztollyal?

- A magam számára készítettem elő - válaszolt az ezredes, és a padon heverő töltött pisztolyra mutatott. - Az ő számára pedig itt van ez - folytatta és a kezében levő pisztoly csövébe bele nyomta a fojtást.

Stéphanie a fűben hevert, és a golyókkal játszadozott.

- Persze, ön még nem tudja, hogy ma éjszaka, álmában kimondta az ön nevét! - mondta hidegvérűen az orvos, elrejtve rémületét. - Philippe! ezt suttogta.

- A nevemet! - kiáltott fel az ezredes, és kezéből kihullt a fegyver.

Stéphanie máris felkapta, de az ezredes kitépte a kezéből, magához vette a padon heverő fegyvert is, és elrohant.

- Szegény kicsikém - sóhajtott az orvos megkönnyebbülten, mert hazugságával elérte, amit akart. Keblére ölelte a szerencsétlen teremtet: - Meg tudott volna ölni ez az önző ember, el akarta venni tőled az életet, mert ő szenved. Nem tud téged önmagadért szeretni! De ugye, édesem, megbocsátunk neki? Hiszen nincs észnél, te meg csak örült vagy. Csak az ég ura szólíthat téged magához. Azt képzeljük, hogy szerencsétlen vagy, mert nem veszel részt nyomorúságunkban. Micsoda ostobák vagyunk! Pedig te boldog vagy - folytatta az öreg orvos és térdére vette Stéphanie-t -, boldog vagy, nem bánt semmi, úgy élsz, mint az ég madarai, az erdő vadja...

Stéphanie rávetette magát egy ott ugrándozó rigóra, apró sikongás közben boldogan megragadta, s megfojtotta. Ránézett a halott madárra, egy fa tövébe hajította, s többé már nem is gondolt rá.

Az ezredes másnap már hajnalban lement a parkba, most újból hitt sorsuk jobbra fordulásában. Stéphanie-t kereste, s mikor nem találta, füttyörszve hívogatta. Mikor szerelmese odasietett hozzá, karon fogta s most először sétált vele így együtt a hervadó őszi fák sátra alatt, amelyről sárgult leveleket tépett le a hűvös reggeli szél. Az ezredes egy padra telepedett. Stéphanie magától a térdére ült. Philippe megremegett az örömtől.

- Kedvesem - szólott s forrón csókolgatta a kezét -, én vagyok, Philippe!

Stéphanie kíváncsian pillantott rá. Az ezredes erősebben szorította magához.

- Érzed a szívem verését? Mindig csak érted dobogott. Most is szeretlek. Philippe nem halt meg, itt van, nála vagy. Te vagy az én Stéphanie-m, és én vagyok a te Philippe-ed.

- Isten veled - hangzott a válasz. - Isten veled!

Az ezredes megremegett, mert úgy érezte, hogy a benne fellobbant öröm visszhangra lelt szerelmesében; kiáltása, a reménynek e szívtéptő hangja, az örök szerelem és lázas szenvedély végső próbálkozása megvilágosította kedvese elborult agyát.

- Stéphanie! Boldogok leszünk!

A grófné örömteli kis sikolyt hallatott, szemében mintha az értelem tétova fénye villant volna fel.

- Megismer engem!... Stéphanie!...

Az ezredes szívét végtelen boldogság töltötte el, szemébe könny szökött, de egyszerre csak látta, hogy a grófné egy darabka cukrot mutat feléje. Miközben ő beszélt, átkutatta a zsebét, akkor találta. Ő tehát emberi gondolatnak, érzelemnek képzelte azt, ami egy majom huncutkodásából is kitelik. Eszméletlenül zuhant a földre.

Amikor Fanjat doktor rájuk talált, a grófné az ezredes alélt testén ült, cukrot szopogatott, s örömeiben úgy illegette magát, hogy az ember megcsodálta volna, ha egészséges nő utánozza így a cicáját, vagy a papagáját.

- Ó, barátom - szólalt meg Philippe, mikor magához tért -, minden nap s a nap minden órájában újra megszakad a szívem! Túlságosan szeretem. Mindent kibírnék, ha örületében is megmaradt volna benne a nőiességnek csak egy vonása. De így látni őt... mindig vadnak, mint aki sem szemérmet, sem szégyent nem ismer, látni, hogy...

- Önnek tehát holmi színpadias téboly kellene - vágott közbe gúnyosan az orvos. - Egyszóval az ön szerelmének odaadását előítéletek kormányozzák? Nos, uram, én még arról a szomorú örömről is lemondtam, hogy etessem őt, hagytam, hogy maga játszadozzék vele, magamnak csupán a legnehezebb feladatokat tartottam meg. Míg ön aludt, én virrasztottam felette, én... Távozzék, kérem, hagyja őt el. Hagyja el ezt a szomorú magányt. Csak én tudok szegény kis jószágom mellett élni, csak én értem örületét, én ismerem minden kis mozdulatának titkát. Egy napon még hálás lesz nekem.

Az ezredes elhagyta a Barátok-házát, s életében már csak egyszer tért oda vissza. Az orvos megrémült, midőn látta, hogy szavai hogyan hatottak az ezredesre, mert már-már őt is úgy szerette, mint beteg hűgát. A két szerelmes közül nyilván Philippe volt a szánnivalóbb, hiszen ő egyedül hordozta a legszörnyűbb fájdalom terhét.

Mikor az orvos tudakozódott az ezredes után, elmondották neki, hogy a szerencsétlen ember Saint-Germain melletti birtokán húzta meg magát. Sucy ugyanis egy álma után kidolgozott egy tervet, hogy hogyan fogja meggyógyítani a grófnét. Az ősz hátralevő heteit az orvos tudta nélkül e roppant vállalkozás előkészítésének szentelte. Kastélyának parkjában egy kis patak csörgedezett, s ez telenként elárasztott egy meglehetősen nagy, lapos területet, mely a Berezina jobb partjának mocsaras lapályára emlékeztetett. A park mögötti dombtetőn épült Satout falucska, valahogyan úgy, mint Studcjanszka, a Berezina lapálya felett, s a kép így még hasonlatosabb volt a szörnyűségek színhelyéhez.

Az ezredes munkásokat fogadott fel, egy csatornát ásatott velük, hogy ez helyettesítse a gyilkos folyót, amelyben odavesztek Franciaország kincsei és Napóleon hadserege. Philippe emlékei nem homályosultak el, s a park egy részét sikerült úgy átalakíttatnia, hogy hasonmása lett a berezinai partrészletnek, ahol Éblé tábornok a hidakat építtette. Sucy is hídállványokat emeltetett, majd felgyújtotta ezeket, s a megfeketedett, üszkös gerendák kísértetiesen emlékeztették a hidoszlopokra, amelyek a Berezina mindkét partján hírül adták a lemaradóknak: a Franciaországba vezető út bezárult előttük. Az ezredes különböző roncs-faalkatrészeket hozatott, hasonlót azokhoz, amelyekből sorstársai annak idején tutajt építettek. Teljesen feldúlta a parkot, hogy minél tökéletesebbé tegye az illúziót, melyhez utolsó reményét fűzte. Rongyos egyenruhákat, jelmezeket hozatott, hogy pár száz parasztot átöltöztethessen. Kalyibákat, táborhelyeket, tüzelőállásokat eszkábáltatott össze, s ezeket is felgyújtotta. Egyszóval nem feledkezett meg semmiről, ami élethűbbé tehetné a borzalmas képet, s fáradozását siker koronázta. December első napjaiban, mikor vastag hótakaró fedte a földet: a Berezinát látta maga előtt. Ez a kulisszákból épült Oroszország olyan rémületesen hű volt, hogy nem egy fegyvertársa mikor megpillantotta, azonnal ráismert hajdani gyötrelmeinek színhelyére. Sucy megőrizte e tragikus díszlet titkát, s a párizsi szalonokban csak mint a báró hóbortját emlegették ez idő tájt.

1820 januárjának első napjaiban az ezredes kocsiba ült - egy olyan kocsiba, amely Vandières grófot és a feleségét vitte Moszkvából Studcjanszkába - és az île-adami erdő felé vette útját. A kocsiba fogott lovak is hasonlítottak azokra, amelyeket élete kockáztatásával hozott el az orosz előőrsöktől. Ő maga ugyanazt a szedett-vedett furcsa öltözetet, ugyanazt a csákót, ugyanazokat a fegyvereket viselte, mint 1812. november 29-én. Még a haját, meg a szakállát is megnövesztette, hogy külseje minél elhanyagoltabbnak látszódjék, s minden pontosan olyan legyen, mint a szörnyű valóságban volt.

- Tudom, mit akar - mondotta Fanjat doktor, mikor az ezredes kiszállt a kocsiból. - Ha azt kívánja, hogy terve sikerüljön, ne mutakozzék így előtte. Ma este majd beadok egy kis ópiumot Stéphanie-nak, s míg alszik, felöltöztetjük úgy, ahogyan Studcjanszkában volt, s beültetjük a kocsiba. Én majd egy csészán megyek maguk után.

Hajnali két óra tájt a fiatal grófnét a kocsiba vitték, párnákra fektették, durva takarót borítottak rá. Néhány környékbeli paraszt lámpása világította meg a különös szöktetést.

Hirtelen éles sikoly hasított az éjszaka csendjébe. A félmeztelen Geneviève rohant ki a kamrácskából, ahol aludni szokott.

- Isten veled! Isten veled! Vége már! Isten veled! - kiáltozta forró könnyek között.

Fanjat doktor és az ezredes hátrafordultak.

- Mi lel, Geneviève? - kérdezte az orvos.

Geneviève arcán mélységes rémület játszott, kétségbeesetten rázta a fejét, karját az égnek emelte, tekintetét le nem vette a kocsiról, hosszú, morgásszerű hangot hallatott, azután némán visszament kamrájába.

- Jó előjel! - szólalt meg az ezredes. - A lánynak fáj, hogy egyedül marad. Talán látja, hogy Stéphanie visszanyeri öntudatát.

- Adjá Isten - válaszolt Fanjat doktor, akit nyilván megrázott ez a váratlan jelenet.

Mióta az orvos elmebetegségekkel foglalkozott, nemegyszer tapasztalta, hogy az örülteket néha szinte prófétai szellem szállja meg, előre tudnak vagy megéreznek dolgokat, mint ahogyan az utazók mesélik egyik-másik vad törzs tagjairól.

Úgy, amint az ezredes tervezte, Stéphanie kocsija reggel kilenc óra tájt haladt át az ál-Berezina lapályán. Kartácstűz ébresztette fel, mintegy százlépésnyire szóltak az ágyúk. Ez volt a jeladás. S most ezer torokból hangzott fel a szörnyű üvöltés, éppen úgy, mint annak idején, mikor az oroszokat borzalommal töltötte el a húszezer elmaradó katona rémületének hangja, azoknak halálkiáltása, akik látták, hogy saját hibájuk miatt csak a halál vagy a rabság között választhatnak. A grófné az üvöltés és az ágyúdörgés hangjára kiugrott a kocsiból, tébolyult félelmében fel-alá rohant a hóval borított térségen. Megpillantotta a felégetett táborhelyeket, a végzetes tutajt, melyet most egy befagyott Berezinára taszítottak. Philippe őrnagy is ott volt, kardjával hadakozott a tömegben. Vandières grófné szívettépően felsikoltott, s a minden ízében reszkető ezredes elé ugrott. Kicsit összeszedte magát s bizonytalan tekintettel nézte a különös képet. Szeme egy pillanatra felvillant, de fénye nem az értelem villanása volt, csak az a kifejezésten csillogás, amit a madarak szemében olyan szépnek tartunk. Kezét tétován homlokához emelte, mint aki töpreng valamin: nézte a megelevenedett emléket, a szeme elé táruló múltat, majd hirtelen Philippe-re pillantott és látta. A tömegben szörnyű csönd vált úrrá. Az ezredes hangosan lélegzett, szólani nem mert, az orvos szeméből könnyek peregtek.

Stéphanie szép arcát először csak gyenge pír színezte, aztán egyre élénkebb lett s végül üde, rózsás, akár egy fiatal lány arca. Fellángoló értelem ébresztett benne új életet, boldogságot; mint a tűzvész úgy borította el. Görcsös reszketés rázta meg egész testében. Azután a felfelvillanó töredékek közös keretben egyetlen képet alkottak, mikor Stéphanie tekintetében égi sugár, eleven láng villant. Élt, gondolkozott! Reszketett, talán rémületében. Isten maga oldotta meg másodszor ezt a néma nyelvet, Isten maga élesztett új tüzet e kihunyt lélekben. S azután mint az elektromosság áramló ereje, úgy elevenítette meg e testet az emberi akarat, amely oly hosszú időre elszállt belőle.

- Stéphanie! - kiáltotta az ezredes.

- Ó, Philippe van itt... - szólalt meg a boldogtalan grófné.

Az ezredes kitárt, reszkető karjába futott. A szerelmesek ölelése megrendítette a körülötte állókat. Stéphanie zokogásba tört ki. Könnyei hirtelen elapadtak, holtra vált, mint akit villám sújtott, s gyenge hangon mondta:

- Isten veled, Philippe. Szeretlek, Isten veled!

- Meghalt! - kiáltotta az ezredes, s ölelő karja tehetetlenül hullott le.

Az öreg orvos fogta fel hűga élettelen testét, fiatalos erővel emelte karjába s egy farakásra ült vele. Nézte a grófné arcát, szívére tette görcsösen remegő kezét. A szív nem dobogott már.

- Igaz - mondta, s hol a mozdulatlanul álló ezredest nézte, hol Stéphanie arcát, amelyet a halál elárasztott azzal a sugárzó szépséggel, tűnő díszfénnyel, amely talán a ragyogó jövődő ígérete.

- Igen, meghalt.

- Jaj, ez a mosoly - tört ki Philippe. - Nézze, mosolyog! Hát lehetséges, hogy meghalt?

- Már hűl a teste - válaszolt Fanjat doktor.

Sucy pár lépéssel odább ment, hogy elszakadjon a látványtól, de aztán megállt, füttyülte a dalt, amelyre mindig hallgatott az őrült, de most nem futott feléje szerelmese, hát tétova léptekkel, mint a részeg, füttyürészve távozott, egyszer sem nézett vissza.

Sucy tábornokot a társaságban nagyon kedves és főként nagyon vidám embernek tartották. Alig néhány napja, hogy az egyik hölgy dicsérte jókedvéért és egyenletes kedélyéért.

- Ó, asszonyom - válaszolta a bókra -, esténként, mikor egyedül vagyok, nagyon drágán fizetek jókedvemért.

- Hát előfordul önnel, hogy egyedül van?

- Nem - válaszolt a tábornok mosolyogva.

Ha az emberi természet egy hozzáértő megfigyelője látja e pillanatban Sucy arc kifejezését, talán megborzongott volna.

- Miért nem nőül meg? - kérdezősködött tovább a hölgy, akinek több leánya volt nevelőintézetben. - Ön gazdag, magas rangú tiszt, ősnemesi család sarja, tehetséges, jövője van, az élet a mosolygós arcát fordítja ön felé.

- Igaz - felelte Sucy -, csak hogy az a mosoly megöl engem.

A hölgy másnap döbbenet hallotta, hogy Sucy az éjszaka föbe lőtte magát. Az előkelő világ többféleképp tárgyalta az érthetetlen öngyilkosságot, s mindenki az okát kutatta. Az okoskodók saját hajlamaik szerint játékkal, szerelemmel, nagyravágyással, titkos kicsapongásokkal magyarázták e katasztrófát, az 1812-ben megkezdődött tragédia zárójelenetét. Csak két ember - egy bíró és egy öreg orvos - tudta, hogy Philippe de Sucy is azon kemény emberek közé tartozott, akiket Isten tragikus erővel ajándékozott meg, akik nap nap után győztesen kerülnek ki valami titokzatos szörnyel vívott iszonyú harcból. Ha Isten akárcsak egy pillanatra is leveszi róluk erős kezét - elhullanak.

Bartócz Ilona fordítása

Sivatagi szenvedély³⁰

- Ijesztő ez a mutatóvány - kiáltott fel az asszony Martin úr állatseregletéből kijövet.

Ugyanis „dolgozni” látta ezt a merész bűvészt a hiénájával, hogy szakmai nyelven szóljunk.

- Milyen eszközökkel sikerült vajon ennyire megszelídíteni az állatait, hogy így megbízhat ragaszkodásukban? - folytatta.

- Ez, ami önnek rejtélyesnek látszik - vágtam közbe -, egészen természetes dolog.

- Ejha - szólt ő erre, és ajkán ott lebegett a hitetlenség mosolya.

- Maga azt hiszi, hogy az állatokban semmi szenvedély sincs? - kérdeztem aztán. - Tudja meg, hogy minden bűnre megtaníthatjuk őket, ami a mi civilizációunkat jellemzi.

Csodálkozva nézett rám.

- De mikor először láttam Martin urat, én is meglepetten kiáltottam fel, mint ön - szólaltam meg újra. - Mellettem akkor egy féllábú obsitos ült, aki velem együtt váltott jegyet. Az arca már akkor feltűnt nekem, mikor beléptünk. Egyike volt azoknak a merész vonású arcoknak, amelyeket a háború pecsétje jelölt meg, vonásaikba beleíródtak Napóleon csatái. Ez az öreg obsitos katona azonban főleg őszintének és vidámnak látszott, ami rám mindig kellemes benyomást tesz. Biztosan egyike volt azoknak a sorkatonáknak, akiket semmi sem lep meg, akik még tudnak nevetnivalót találni egy bajtárs utolsó torz mosolyában, vidáman temetik el vagy rabolják ki a cimborát, és gögösen fitymálják a felénk süvítő ágyúgolyókat, nem sokat teketóriáznak és még az ördög is pertubarátjuk. Miután nagyon alaposan megnézte az állatsereglet tulajdonosát, amint az öltözőjéből kilépett, nézőtársam azzal a jellegzetes, gúnyosan lekicsinylő ajkbiggyesztéssel fordult hozzám, amelyet fölényes emberek engednek meg maguknak, hogy megkülönböztessék magukat a hiszékeny ostobáktól, így aztán, amikor elámultam Martin úr bátorsága láttán, rám mosolygott, és beavatottan felém bólintott, mondván:

- Ugyan, ismerjük már az ilyet!

- Hogyhogy ismerjük? - feleltem neki. - Nagyon lekötelezne, ha megmagyarázná rejtélyes szavait.

Megismerkedésünk után néhány perccel már vacsorázni mentünk az első utunkba eső vendéglőbe. A csemegéhez érve egy üveg pezsgő visszaadta a furcsa katona emlékeinek minden ragyogását és elbeszélte történetét, amelyből megtudtam, hogy joga volt azt mondani: ismerjük már az ilyet.

Amikor hazaértünk a hölgy lakására, annyit évődött, ígéretett, hogy beleegyeztem: papírra vetem a katona elbeszélését. Másnap már el is küldtem neki egy kis részletét annak az eposznak, melyet úgy is hívhatnánk: A franciák Egyiptomban.

---

³⁰ A novellát Balzac 1832-ben írta, és először a *Revue de Paris* az évi karácsonyi számában jelentette meg. Az *Emberi Színjátékban* a *Jelenetek a katonai életből* kötetében szerepel.

Desaix tábornok felső-egyiptomi hadjárata idején egy provence-i katona, aki a maugrabinok fogságába esett, ezzel az arab törzzsel a Nílus vízesei körüli sivatagba vetődött. A maugrabinok, hogy sikeresen elszakadjanak az őket üldöző franciáktól, saját biztonságuk érdekében erőltetett menetbe fogtak, és csak éjszaka pihentek. Pálmafák árnyékában buzogó forrás köré táboroztak le, ahol előzőleg elástak némi ennivalót. Fel sem tételezték, hogy foglyuknak eszébe juthat szökni, csak a kezét kötözték meg, majd miután megabrakoltatták lovaikat, és ők maguk is ettek néhány szem datolyát, mindnyájan elaludtak. Mikor a merész provence-i észrevette, hogy ellenségei pillanatnyilag nem tudnak rá vigyázni, fogával magához húzott egy közelében heverő görbe kardot, térdei közé vette annak pengéjét, elnyiszálta bénító kötelékeit, és végre szabad volt. Azonnal puskát és tört ragadott, óvatosan magához vett valamennyi szárított datolyát, egy kis zsák árpát, lőport és golyókat. Felkötötte a görbe kardot, felkapott egy lóra és gyorsan arrafelé vágatott, amerre szerint a francia csapatoknak lenniök kellett. Türelmetlenségében, hogy újra francia tábort lásson, úgy meghajszolta a már elcsigázott paripát, hogy szegény, kimarjult horpaszú állat kiadta a páráját, egyedül hagyván a francia katonát a sivatag közepén.

Egy szökött fegyvenchez méltó kétségbeesett bátorsággal gyalogolt egy darabig a homokban, majd meg kellett állnia, mert alkonyodni kezdett. Bármilyen gyönyörű is az éjszaka keleten, nem érzett magában elég erőt ahhoz, hogy útját folytassa. Szerencsére sikerült felmásznia egy kis halomra, amelynek tetején néhány pálmafa nőtt; a pálmaleveleket már messziről látta: a legédesebb reményeket keltették szívében. Annyira fáradt volt, hogy lefeküdt egy gránitköre, amelyet a természet szeszélye tábori ágygá faragott, és elaludt, anélkül hogy bármi módon is gondoskodott volna biztonságáról. Kockára tette az életét. Utolsó éber gondolata a megbánás volt. Sajnálta, hogy elhagyta a maugrabinokat, akiknek nomád élete szinte csábítónak tetszett előtte, most, hogy távol volt tőlük, magára hagyottan. A nap keltette fel, amelynek kegyetlen sugarai egyenesen a gránitra tűzve, kibíratatlanul izzóvá tették a követ. Egyébként még azt az ügyetlenséget is elkövette szegény, hogy nem a pálmafák zöldellő árnyába fektette fejét, hanem ellenkező oldalra. Nézte a magányos fákat, és megremegett! A pálmák ugyanis az arles-i katedrális könnyed mór oszlopainak hosszú levelű oszlopfőit juttatták eszébe. Megszámolta őket, majd körülnézett, s a legszörnyűbb kétségbeesés lett úrrá a lelkén. Határtalan homoktengert látott, minden irányban a sivatag feketéllő homokja terjengett, és szemcséi úgy szikráztak, mintha acélpengén csúszna meg a fény. Az ember azt sem tudta, hogy jeges tengert néz-e, vagy tükörsima tavat. A szinte cseppfolyós föld felett tüzes párafelhők gomolyogtak. Az ég tiszta pompája, mint keleten annyiszor, kétségbeejtő, mert nem hagy helyet a vágynak és a képzeletnek. És tűzből volt az ég és a föld. A csönd vad és borzalmas fensége megrémítette; a végtelen, az óriási minden oldalról szorongatta a lelkét: sehol egy felhő az égen, sehol egy fuvallat a levegőben, semmi változatosság a homoktenger szabályos apró hullámain; a látóhatárt egyetlen fénylő vonal zárta le, mint a tengeren szép időben, egyetlen fénylő vonal, amely oly éles volt, akár a kard. A provence-i odasimult egy pálma törzséhez, mintha az egy barát teste volna, majd a fatörzsnek a gránitra vetett vékonyka, egyenes árnyékába húzódva, sírva fakadt, leült és úgy maradt, mélységes szomorúsággal szemlélve azt a kegyetlen látványt, amely szeme elé tárult. Elkiáltotta magát, mintha a magányt akarná megkísérteni. Hangja elveszett a kis halom mélyedéseiben és nem vert visszhangot sehol. A visszhang csak a szívében szólalt meg; huszonkét éves volt a provence-i katona. Megtöltötte fegyverét.

- Erre még mindig ráérek - biztatta magát, és a földre tette a szabadító fegyvert.

Pillantása körbejárt a sötétlő homok és a kék ég terén, és közben Franciaországról álmodozott. Párizs csatornáinak szagát szimatolta boldogan. Emlékezett minden városra, amelyben járt, társainak arcára, életének minden apró körülményére. Majd déliesen élénk képzelete már drága provence-i szülőföldjének kavicsait mutatta neki a hőség játékában, amely ott terült el fényabrosz gyanánt a sivatag fölött. Félvén ennek a kegyetlen délibábnak veszélyeitől, a katona lefelé indult a halom ellenkező oldalán, mint ahol tegnap feljött. Örömmel fedezte fel, hogy az emelkedés oldalában valami barlangféle nyílik, beékelődve a hatalmas gránittömbök közé, amelyek ezt az emelkedőt kialakították. A barlang földjén gyékénymaradék árulta el, hogy ezt a bűvőhelyet már ember is lakta. Néhány lépésnyire datolyák terhe alatt roskadozó pálmafákat vett észre; szívében ekkor újra feléledt az életösztön. Remélte, hogy megéri néhány maugrabin jövetelét, vagy talán hamarosan meghallja az ágyúk dörgését; mert hiszen Bonaparte ez idő tájt vonult végig Egyiptomon. Ettől a gondolattól felelevenedve, a katona leszedett néhány érett fürtöt, amelyeknek súlya alatt a pálmák szinte meghajoltak, és megkóstolva a gyümölcsöt, ezt a váratlan mannát, meggyőződött arról, hogy a barlang egykori lakója nemesítette ezeket a pálmákat. A datolyák zamatos, friss, bő levű húsa valóban az előző lakó gondosságára vallott. A provence-i reménytelensége szinte örült örömbé csapott át. Visszamászott a dombocskára, és a nappal még hátralevő óráiban azzal foglalkozott, hogy kívágta az egyik meddő pálmát, amely előző este védőn föléje hajolt. Homályos emlékként felmerült benne a sivatag vadállatainak képze, és előre látván, hogy inni jöhetnek ahhoz a homokba vesző forráshoz, amely a sziklák lábainál előszivárgott, elhatározta, hogy megvédi magát látogatásuk előtt és eltorlaszolja remetelakát. Minden igyekezete ellenére, és minden erőfeszítése ellenére, amelyet megacélozott az a félelem, hogy álmában vadállatok prédájává válhat, nem sikerült ezen az estén több darabra vágni a pálmát; csak ledöntötte. Mikor este a sivatagnak ez a királya ledőlt, zuhanásának zaja visszhangzott a távolban, s ez olyan volt, mintha maga a magány sóhajtana. A katona megremegett, mintha egy hang vesztét jósolta volna. De mint az az örökös, aki nem soká kesereg rokona halálán, megfosztotta a szép fát hosszú, széles leveleitől, poétikus díszétől, és megjavítgatta velük a fekvőhelyeül szolgáló rossz gyékényt. Lankadtan a hőségtől és a munkától, elaludt nedves barlangjának vörös boltíve alatt. Az éj közepén álmát különös nesz zavarta meg. Felült a vackán és a mélységes csöndben felismerte, hogy annak a váltakozó ütemű lélegzetnek vad ereje, amit hall, nem lehet emberi lényé. Szívét mélységes félelem dermesztette meg, melyet még fokozott a sötétség, a csönd és álmainak ijesztő emléke. A félelemtől fejbőre kellemetlenül megfeszült, mintha a haja is égnek állna, midőn nagyra tárgult pupilláinak sikerült az árnyékban felfedezni két gyenge, sárga fénypontot. Először azt hitte, káprázik a szeme, de az éjszaka fényei fokozatosan felerősödve, hamarosan megvilágították a barlang belsejét, s ő megláthatta, hogy két lépésnyire tőle hatalmas állat fekszik. Oroszlán, tigris vagy krokodilus? A provence-i nem volt elég művelt ahhoz, hogy felismerje, melyik állatfajhoz sorolhatná ellenfelét, de mert tudatlansága valamennyi rémképnek hitelt adott, rettegeése elviselhetetlenné fokozódott. Keserves kín volt lélegzetviSSzafojtva, az ijedtségtől megbénulva fülelni; hallgatni ennek a lélegzésnek szeszélyes halkulását-erősödését. Erős szag töltötte meg a barlangot, ahhoz hasonló, mint amilyen a rókákból árad, de valahogy még áthatóbb, mondhatni még nehezebb. Mikor a provence-i megszimatotha ezt a szagot, rémülete tetőfokra hágott, mert már kétség nélkül tudnia kellett, hogy ki az a lakótárs, akinek királyi barlangjába ő táborát ütött. Rövidesen a látóhatár felé igyekvő hold alig észrevehetően rávillantotta fényét a párduc foltos bőrére. Egyiptomnak ez az oroszlánja aludt, összegömbölyödve, akár valami nagy kutya, amelyik fényes ólban lakik egy palota kapubejárata alatt. Szeme, amely egy pillanatra kinyílt, ismét lecsukódott. Pofáját a katona felé fordította. A párduc foglyának agyában ezer kusza gondolat kergetőzött; először egy puskaövéssel meg akarta ölni. Azután azonban ráébredt, hogy nem elég nagy a távolság közte és az állat közt, hogy célba vehesse, a puskacső túl hosszú volt. És

ha netalán felébred? Ez az elképzelés megbénította. Hallgatva saját szíve dobogását, elátkozta vérének túl hangos lüktetését, attól tartva, hogy megzavarja azt az álmot, amely alatt talán egérutat lelhet. Keze kétszer is kardjára tévedt, azzal a szándékkal, hogy széthasítsa ellenfele fejét; de jól tudta, hogy a rövid szőrű kemény bőrt átvágni alig sikerülne egy csapásra, letett hát merész szándékáról. És ha elvétené? Ez a biztos halál. Inkább a harc mellett döntött mégis, és elhatározta, hogy kivárja a reggelt. A hajnal nem késett soká. A francia fiú szemügyre vehette a vadállatot. Orra véres volt, „Jóllakott hát!” - gondolta és nem izgult azon, hogy vajon emberhús volt-e a lakoma; legalább nem lesz éhes, mikor majd felébred.

A párduc nőstény volt. A hasán, combján fehéren ragyogott a prém. Bársonyos pettyek karperecként övezték mancsait. Fehér volt izmos farka is, csak a végét fogták át sötét gyűrűk. Bundája felső része egyébként tompa aranyszínű, sima és lágy, épp csak azok a jellegzetes rózsza formájú cirmok tarkítják, amik a párducféléket minden más „macskafélétől” megkülönböztetik. Horkolva, de oly kecsesen feküdt a barlangnak ez a nyugodt és félelmes úrnője, akár egy díványpárnán hempergő cica. Inas, véres, alaposan felfegyverzett mancsait előrenyújtotta, ráhajtotta fejét, mereven elálló, ritkás, csupa ezüstsálhoz hasonló bajuszával. Ha ketrechen lett volna a párduc, a provence-i bizonyára el is gyönyörködött volna a dúvad szépségében, élénk színeinek erős ellentétében, megcsodálta volna bőrének fejedelmi pompáját. De e pillanatban a szeme csak belekáprázott a szörnyű képbe. Még az alvó párduc jelenléte is olyan hatást gyakorolt rá, mint amilyet állítólag a kígyó tekintete a csalogányra. A katonát bátorsága, mely a kartácstűzben bizonyára fellángolt volna, e veszély láttán egy pillanatra cserben hagyta. Hirtelen azonban merész ötlete támadt, amely elapasztotta a homlokán kiütkező hideg verítéket. Mint azok az emberek, akiket a sorscsapások már a végsőig ragadnak, ő is szembefordult a halállal, szinte felkínálkozott neki, s öntudatlanul is tragikus színjátékot látva kalandjában, elhatározta, hogy tisztességgel játssza el szerepét, egészen az utolsó jelenetig.

„Utóvégre tegnapelőtt az arabok is megölhettek volna!” - gondolta magában. Elhatározta, hogy máris halottnak tekinti magát, s így bátran, bizonyos nyugtalan kíváncsisággal várta ellenfele ébredését. Mikor a nap felkelt, a párduc hirtelen kinyitotta szemét; majd, mint aki görcsös zsibbadtságából akar felocsúdni, jóízűn nyújtózott. Aztán ásított, megmutatva fogazata félelmes gépezetét és villás nyelve kemény ráspolyát.

„Úgy mórlikálja magát, mint valami nőcske!” - jutott eszébe a fiúnak, látván a fenevad kényeskedő hempergését. A párduc most lenyalogatta a vért a talpáról és az orráról, majd kedvesen a fejét vakargatta.

„Jól van, no, csinosítsd magad kissé - mondta magában a provence-i, akinek jókedve kezdett visszatérni, mióta bátorságra kapott. - Most majd jó reggelt mondunk egymásnak.” - Ezzel megragadta a rövid tört, amelyet a maugrabinoktól szerzett.

Ebben a másodpercben a párduc feléje fordította a fejét, és merőn, mozdulatlanul rábámult. A fémes csillogású szemek merevsége és kibírhatatlan fénye megremegtette a katonát, különösen, mikor az állat meg is indult felé; ő azonban kedveskedő arckifejezéssel nézett rá vissza, szinte csábítóan, mintha meg akarná bűvölni, s úgy várta be, míg egész közel nem ér hozzá; majd oly lágyan, szerelmesen, mintha a legszebb asszonyt akarná megcirógatni, felényúlt, és végighúzta a tenyerét a párduc egész testén, hosszában, a fejétől farkáig, körmeivel csiklandozván sárga hátát kettéosztó rugalmas csigolyáit.

Az állat kéjesen felemelte a farkát, szeme megszelídült, és amikor a fiú harmadszor is megismételte ezt az érdek szülte gyengédséget, a vad olyasféle rrrr-hangot hallatott, mint amilyen-nel macskáink szokták megelégedésüket kifejezni; de ez a dorombolás olyan mély és hatalmas torokból eredt, és úgy visszhangzott a barlangban, mint templomban az orgona elhaló bugása.

Felfogván cirógatásainak életbevágó fontosságát, a fiú újra meg újra megismételte, hogy elringassa, elkábítsa ezt a hatalmas kurtizánt. Mikor már úgy érezte, biztosan elaltatta szeszélyes lakótársa harci kedvét - minthogy éhségét oly szerencsés módon előző este csillapította a vadállat - a katona felkelt, és ki akart osonni a barlangból; a párduc ki is engedte, de mikor a fiú a dombtetőre ért, csak szökkent egyet, egy ágról ágra ugró veréb könnyedségével, és felgömbölyített háttal, macska módra a katona lábához dörgölözött. Majd, immáron kevésbé merev tekintetét vendégére szegezve felhördült, azon a különös, rekedt hangon, amit a természetbúvárok a fűrészéhez hasonlítanak.

- Kissé nagy igényű vagy, drágám! - mosolyodott el a francia fiú. S megpróbált a dúvad fülével játszani, a hasát cirógatta, és körmével jó erősen vakargatta a homlokát. Azután sikerének tudatában, töre hegyével csiklandozta könnyedén koponyáját, lesve a percet, mikor megölhetné; de érezte a csontok keménységét, s ez rémülettel töltötte el; hátha nem sikerül, és akkor...

A sivatag szultánnője, mintegy elismervén rabszolgája tehetségét, felényújtotta nyakát, felszegte a fejét, s bódultságát békés magatartásával bizonyította. A katona hirtelen ráébredt, hogy úgy ölhetné meg egycsapásra ezt a vad királylányt, ha törét hízeltől feltartott torkába döfi, és már emelte is a pengét, mikor a párduc, nyilván kielégülten, kecsesen lábához kuporodott, s időnként felnézett rá olyan pillantással, amiben az eredendő vadság ellenére bizonyos homályos jóindulat is tükröződött. Szegény provence-i fiú megette datolyáit, egyik pálmához támaszkodva, és közben hol a sivatagra vetett egy-egy tekintetet, esetleges szabadítókat lesve, hol félelmetes társára, hogy bizonytalan kegyei felől tájékozódják. A párduc mindig azt a pontot nézte, ahová ő épp ledobott egy-egy datolyamagot és tekintete ilyenkor hihetetlen gyanakvást árukt el. Kereskedői gondossággal figyelte a fiút; de ez a vizsgálat, úgy látszott, előnyösen ütött ki, mert amint a fiú befejezte sovány étkezését, cipőit kezdte nyalogatni, és kemény és érdes nyelvvel csodálatosan letisztogatta a bőr redőibe rakódott homokot.

„De mi lesz, ha megéhezik?” - aggódott a katona, és igyekezve leküzdeni azt a borzadályt, amit ez a gondolat okozott neki, kíváncsian méregette a párduc arányait; ez bizonyára egyike volt fajtája legszebb példányainak, lévén három láb magas és négy láb hosszú, a farkáról nem is beszélve. Ez a hatalmas fegyver, kerek, vaskos, mint egy furkósbót, közel három láb hosszú volt. Feje hatalmas, akár egy oroszláné, kifejezése rendkívül finom, ha uralkodik is pofáján a tigrisek hideg kegyetlensége, mégis van benne valami távoli hasonlatosság egy ravaszkodó asszonyi arccal. Végül is a magányos királynő e percben olyasféleképp látszott vidámnak, akár egy részeg Néró, jóllakott vérrel, s most játszani akar. A katona próbált járkalni, a párduc nem állta útját; megelégedett azzal, hogy tekintetével kövesse, miáltal nem is annyira hűséges kutyára, mint valami hatalmas angóramacskára emlékeztetett, melyet gazdája minden mozdulata érdekel és izgat. Ahogy a katona megfordult, meglátta lova tetemének maradványait a forrás mellett, ahová a párduc elvonszolta. Már körülbelül kétharmada hiányzott. Ez a látvány megnyugtatta a katonát. Most már értette, hol járhatott a párduc, és miért nem bántotta őt álmában, mikor hazatért. Ez az öröm arra bátorította, hogy megkísértse a jövőt, és az az örült reménysége támadt, hogy esetleg megférhet a párduccal a nap folyamán, ha nem mulaszt el semmit megszelídítésére és szíves jóindulatának további biztosítására. Visszajött hát hozzá, és kimondhatatlan örömmel vette észre, hogy bár alig észlelhetően, de mégis a párduc megcsóválja a farkát. Bátran leült hát mellé, és most játszani kezdtek egymással, a katona megfogta a mancsait, megcsiklandozta az orrát, csavargatta a fülét, hátára hempergette, és jó erősen vakargatta forró, selymes vékonyát. A párduc tűrte a cirógatást, és mikor a katona a mancsai prémjét igyekezett kisimítani, gondosan behúzta damaszkuszipenge-szerűen hajlott karmait. A francia fiú félkezét törén tartotta, azt remélve, hogy egy adott pillanatban az önfeledt, túlságosan is jóhiszemű párduc hasába döfheti majd. De attól tartott, hogy a vadállat még

utolsó vonaglásaiban is képes lesz őt megfojtani. És különben is. Valami lelkipurdalás-féle szólalt meg szívében, figyelmeztetve, hogy ne bántson egy ártalmatlan teremtményt. Úgy tetszett neki, hogy társat talált a határtalan sivatagban. Önkéntelenül első szeretőjét juttatta eszébe ez a párduc, kis barátnőjét, Virginie-t, akit Cicusnak nevezett tréfásan, az ellentét kedvéért; ugyanis a kis nő oly vadul féltékeny volt, hogy szerelmük egész ideje alatt a fiúnak rettegnie kellett a késtől, amellyel a nő állandóan fenyegette. Ez az ifjúkori emlék arra ösztönözte, hogy megpróbálja rászoktatni a fiatal párducot, hallgasson a Cicus névre; s egyre kevesebb félelemmel csodálta a fiatal vadállat fürge kecsességét, hajlékony, puha báját. Alkonyattájban már megbarátkozott veszélyes helyzetével és szinte megszerette annak izgalmait. Végül már elérte azt is, hogy a ragadozó hozzászokott, hogy ráemelje tekintetét, ha fejhangon Cicust kiáltott.

Napnyugta után Cicus többször felhőrdült, szomorkás, mély, dallamos hangon.

„Jól nevelt lány - gondolta a vidám katona. - Esti imáját mondja, úgy látszik.”

De ez a mókás gondolat csak akkor ötlött fel benne, mikor látta, milyen békésen kuporog különös társnője. - Menj csak, szőke szépségem, feküdj le te előbb - szólt hozzá, számítva lába fürgeségére, hogy majd ha a párduc elalszik, gyorsan elinal és más búvóhelyet keres magának pihenőül. Türelmetlenül várta a szökésre alkalmas percet, és mikor azt elérkezettnek látta, gyors léptekkel indult arrafelé, amerre a Nílust sejtette; de alighogy negyedmértföldnyit haladhatott, már meghallotta maga mögött a homokban párduca ugrásainak tompa dobbanását. Jött utána a nőstény dúvad, időnként fűréshangon hörrenve, ami még súlyos ugrásai dobajánál is ijesztőbb volt.

„Na tessék - mondta magának a fiú -, úgy látszik, megkedvelt! Ez a növendékpárduc eddig még nem találkozhatott élőlénnel. Igazán hízogató lenne rám nézve, ha én lehetnék első szerelme.”

Ebben a percben a francia fiú besüppedt egy olyanfajta futóhomok buckába, amelytől a vándorok úgy rettegnek, s amilyenből ember nem nagyon menekült még ki. Érezve, hogy süllyed, a katona önkéntelenül felordított; a párduc fogával galléron ragadta és hatalmas ugrásokkal hátrálva mintegy varázslatos erővel kihúzta a homoksírból.

- Ó, Cicus... - hálálkodott a katona és lelkesen ölelgette, cirógatta társát. - Most már aztán ásó, kapa válasszon el minket! De aztán rá ne szedj! - szólt, és visszafordult.

Ettől kezdve a sivatag szinte benépesült számára. Akadt egy lény, akihez szólhatott, és amelynek vadsága a katonával szemben felengedett, anélkül hogy akár ő maga is okát tudta volna adni, minek is köszönheti ezt a hihetetlen pajtáságot.

Bármily erősen határozta is el a katona, hogy ébren marad, le se fekszik, és vigyáz magára, mégis elnyomta az álom. Ébredésekor sehol se látta Cicust. Felmászott a dombtetőre s a távolban szemébe tűnt a párduc, amint épp hosszú ugrásokkal közeledik, fajtája szokásához híven, ezek a macskafélék ugyanis gerincük rendkívüli hajlékonysága miatt nem tudnak futni. Cicus ezúttal ismét véres szájjal érkezett és lakótársa elengedhetetlen becézéseit azzal a mélyhangú dorombolással fogadta, mely híven kifejezte, mennyire boldoggá teszi.

- Á, á, kisasszony! Mert ugye tisztességes hajadon vagy, lám, lám, szívesen vesszük a becézést? Nem szégyelled magad? Valami arabot ettél? Jól van, no. Pedig az is csak olyan lelkes állat, akár csak te, vagy én! Nehogy aztán azt halljam, hogy franciát zabálsz! Mert akkor igazán vége a barátságunknak! Nem foglak szeretni!

A párduc úgy játszott most vele, mint egy kölyökkutya a gazdájával, túrta, hogy forgassák, verdessék, sőt időnként ő kezdett ki vele, pajkosan előrenyújtva egyik mancsát kérő mozdulattal.

Néhány nap telt el így. Ez a társas viszony lehetővé tette a katonának, hogy gyönyörködni tudjon a sivatag fenséges szépségeiben. Amióta a félelem és a nyugalom órái váltakoztak benne, és amióta ennivalót talált s egy élőlényt, akivel törődhetett, lelkében ellentétes érzelmek kavargtak... Egész élete csupa ellentét. A magány feltárta előtte minden titkát, beburkolta szépségeibe. A napkelte és napnyugta olyan szemkápráztató látványossággal szolgált, amelyeket szinte senki sem ismert. A fiú megrezzent, ha fölötté - ritka vendégként - madárszárny halk zizzenése rebbent, ha összeölelkeztek a felhők, ezek a színes és szeszélyes vándorok! Éjszaka figyelte a hold visszfényt a homokon, amelyen a számum hullámokat gyűrt, halmokat rakott, s így állandóan változtatta a tájat. A keleti nap fényében élt, és megcsodálta elképesztő pompáját. És gyakran, ha végigélvezte egy sivatagi zivatar borzongatóan gyönyörű látványosságát, ezen a síkon, ahol a felszálló homok vörös, száraz ködöt kavart, halálos felhőket, a fiú repesve várta az éjszakát, mert ilyenkor az égből a csillagok boldogító hűvössége árad.

Képzeletbeli zenét hallott az égbolt felől; majd a magány megtanította rá, hogy nyissa ki az álmodozás kincsesládikóját.

Hosszú órákat töltött azzal, hogy semmiségekre emlékezzen. Összehasonlította elmúlt életét a mostanival. Végül is szenvedélyesen megkedvelte a párducát, mert valamiféle gyöngédségre szüksége volt.

Mi volt az oka? Talán a fiú hatalmas erővel kisugárzó akarata változtatta meg pajtása természetét, vagy a sivatagban ez idő tájt dúló harcok jóvoltából a párduc bőséges táplálékra lelt? Mindenesetre becsben tartotta a fiú életét, úgyhogy a francia már nem is érzett gyanakvást a vadállattal szemben, oly szelídnek látta. Ideje legnagyobb részét alvással töltötte; de mégis kénytelen volt állandóan őrködni, mint egy pók, hálója közepén, nehogy elmulassza esetleges szabadulásának pillanatát, ha valahol ember tűnne fel, látóhatára körében. Már feláldozta ingét, hogy zászlóként vonja fel egy kopasz pálmára. A végszükség megtanította rá, miként ejtse módját, hogy a zászló állandóan kiterítve lobogjon: pálcákra feszítette a vásznat, mert a szél esetleg épp abban a pillanatban nem lebbenti fel, mikor a várva várt utas feléje pillant a sivatagban...

Azokban a hosszú órákban, mikor minden reménye elhagyta, játszadozott a párducával. Apránként megtanulta megkülönböztetni a vadállat hangjának, tekintetének minden árnyalatát, kiismerte az aranyszín gúnyáját tarkító pettyek szeszélyes eloszlását. Cicus már akkor se morgott, ha a fiú megtalálta fogni félelmetes farka bojtját, hogy megszámolja a rajta levő fehér és fekete karikákat, amelyek drágakövekként csillantak meg a napfényben.

Kedvtelve nézegette az állatlányt és finom körvonalainak játékát, tetszett neki hasa fehérsége, feje kecses formája. De főleg olyankor élvezte az állat szépségét, ha az bolondozott; olyankor nem győzte nézni fürgeségét, mozdulatai üde, ifjú bája mindig újra meglepte; bámulta hajlékonyságát ugrás közben. Vagy amikor meglapult, hasmánt csúszott, odasimult, kapaszkodott, buk fencezett, hempergett, vagy bohókásan ugrándozott. De nem lehetett olyan erős az ugrás lendülete, olyan csúszós valamely gránittömb, hogy a Cicus név hallatára azonnal meg ne állt volna.

Egy forró napon hatalmas madár szárnyalt el fölöttük. A provence-i felnézett rá, és elfordult párducától, hogy ezt az új jövevényt szemügyre vegye; de egy percnyi várakozás után a magára hagyott szultánnő tompán felmordult.

- Akármilyen legyek, ha ez nem féltékeny rám! - kiáltott fel a katona, látván a párduc ismét merevvé vált tekintetét. - Ezt a bestiát megszállta Virginie lelke, az egyszer szent!

A sas közben tovarepült fölöttük, míg a katona a párduc gömbölyű hátát nézte. De igaz is. Mikor egyszer annyi báj és fiatalság volt körvonalaiiban! Olyan szép volt, mint egy asszony! Bundája szőke prémje finom átmenettel halványult combjain bársonyos fehérre. A nap fénye pedig úgy megragyogtatta gúnyája eleven aranyát barna pettyeinek díszében, hogy mindig új és új szépségeket fedezett fel rajta.

A fiú és a párduc megértőn néztek össze, s a kacér állat megremegett, mikor barátja körmeivel fejét vakargatta, szeme pedig úgy tűzött, mint a villám; majd hirtelen szorosan lehunyta őket.

„De hiszen ennek lelke van...” - gondolta a fiú, s töprengően figyelte nyugalmát a homoktenger királynőjének, aki mint a homok aranyszínű volt, tiszta, magányos és perzselő...

- Nos - szólt hozzám az asszony -, elolvastam dicshimnuszát az állatokról; de hogyan szakadt el egymástól két élőlény, akik ilyen jól megértették egymást?

- Ez az!... Úgy végződött ez az ügy is, mint annyi más nagy szenvedély: egy félreértéssel. Mindkét fél azt hiszi, hogy a másik árulást követett el, és csupa büszkeségből senki se magyarázza ki a dolgot, míg végül merő konokságból összevesznek!

- És néha, a legszebb percekben - tette hozzá az asszony. - Egy pillantás, egy felkiáltás elegendő. No, fejezze be a történetet!

- Irtózatosan nehéz lesz, de maga talán jobban megérti azt, amit a vén obsitos mondott nekem, mikor már kiitta a maga üveg champagne-i borát:

- Fogalmam sincs, mivel bánthattam meg Cicust. De egyszerre csak rám támadt, nekem jött, mintha megveszett volna, és hegyes fogaival a combomba mart. Igaz, nem túl erősen. De én azt hittem, hogy szét akar tépni, és torkába döftem a késemet. Elhemperedett a földön, és közben akkorát vonított, hogy jéggé dermedt a szívem. És vergődve rám függesztette pillantását; nézett, gyűlölet nélkül. Mindent megtettem volna érte. Érdemkeresztemet is, amely még nem volt akkor, odaadtam volna azért, hogy újra életre keltsem. Úgy voltam vele, mintha embert gyilkoltam volna. A katonák, akik végre meglátták zászlómat, könnybe borultan találtak... Na, szóval, uram... szólalt meg a katona újra, kis szünet után -, azóta végigcsináltam a német, a spanyol, az orosz s a francia hadjáratot. Alaposan megsétáltattam vén csontjaimat... De soha a sivataghoz hasonlót nem láttam többé... mert az olyan gyönyörű.

- Mit érzett hát ott? - kérdeztem tőle.

- Á, azt nem lehet csak úgy kimondani, fiatalember. Először is még ma is fáj a szívem néhány szál pálmafám és a párducom után; néha muszáj bánkódnom utánuk... Tudja, a sivatagban... ott minden van, és semmi sincs...

- Mégis, magyarázza meg!

- Hogy is mondjam - tette hozzá apró, türelmetlen legyintéssel -, Isten maga van ott, emberek nélkül.

Fedor Ágnes fordítása

Chabert ezredes³¹

Bocarmé grófnénak, született Ida du Chastelernek

I

Nicsak! Megint ez a vén madárijesztő!

Egy írnokocska kiáltott így - az ügyvédi irodákban kisbojtárnak hívják az ilyet -, és közben derekas étvággyal harapott bele egy darab kenyérbe; kitépett egy kicsit a beléből, galacsint gyúrt, és játékosan átdobta a csapóablakon, melyhez támaszkodott.

A jól irányzott kenyérgalacsin csaknem az ablakig pattant vissza egy ismeretlen járókelő kalapjáról, aki éppen a Vivienne utcai ház udvarán haladt keresztül, melyben Derville ügyvéd lakott.

- Ugyan, Simonnin, ne idéetlenkedjék az emberekkel, mert kiteszem a szűrét. Akármilyen szegény is egy ügyfél, mégiscsak emberszámba kell venni, a kutya-fáját! - szólt az irodavezető, félbeszakítva munkáját, egy költségjegyzék összeadását.

A kisbojtár, mint Simonnin is, rendszerint tizenhárom-tizennégy éves fiú, a vezetőírnok beosztottja, az ő ügyeiben, az ő szerelmesleveleivel szaladgál, kézbesítendő iratokat hord a törvényszolgákhoz, beadványokkal futkos a Törvényszékre.

Ha életmódját nézzük, párizsi csibésznek mondhatnók, jövődő hivatásánál fogva pedig fiskálisnak. Úgyszólván kivétel nélkül minden kisbojtár kíméletlen, féktelen, fegyelmezetlen siheder, gúnyverseket farag, csúfolódik, kapzsi és tunya. Mindazonáltal csaknem valamennyi-nek öreg édesanyja éldegél valahol egy bérház ötödik emeletén, és a kisbojtár megosztja vele harminc-negyven frankos havi járandóságát.

- Ha ember, hát miért mondják öreg madárijesztőnek? - kérdezte Simonnin, mint egy kisdíák, aki hibán kapja a tanítóját.

Ezzel megint nekilátott a kenyérnek és a sajtnak, vállát az ablakfélfához támasztva evett, mert állva pihent, akár a konflislovak, az egyik lábát felhúzta, és a másikhoz támasztotta úgy, hogy csak cipője orra érte a földet.

- Milyen mókát csinálhatnánk ezzel a vén fickóval? - töprengett dűnnyögve a harmadik írnok, egy Godeschal nevezetű, és a mondat közepén abbahagyta a fogalmazást. Éppen egy folyamodvány indokolásával kínlódott, amit a negyedik írnok tisztázott, és a két vidéki gyakornok másolt.

Azután tovább fogalmazott:

- ...Azonban őfelségének, Tizennyolcadik Lajosnak³² fennkölt és jóságos bölcsessége... (minden számot betűvel kiírni! Hé, Desroches, maga bölcs, aki az első példányt írja!) ...mihelyt újból kezébe ragadta királyságának gyeplőjét, azonnal világosan látta (ugyan mit

---

³¹ A kisregényt Balzac 1832 február-márciusában írta, és (*Ügylet* címmel) az *Artiste* című lap 1832. februári és márciusi számaiban folytatásokban jelentette meg. Az *Emberi Színjátékban* a *Jelenetek a magánéletből* kötetben szerepel.

³² *XVIII. Lajos* (uralk. 1814-1824): Napóleon bukása, illetőleg a Császárság megdöntése után mint a reakciós Bourbon-restauráció királya került trónra; uralma első négy esztendejét az angol-orosz-osztrák-porosz szövetséges csapatok jelenléte biztosította.

látott világosan ez a hájas kujon?) ...a magasztos hivatást, melyre őt az isteni Gondviselés rendelte!... (Felkiáltójel és hat pont! Elnézik ezt nekünk, elég vallásosak a Törvényszéken!)... Első gondja volt, mint azt az alatt jelzett királyi rendelet kelte is bizonyítja, hogy helyrehozza a forradalmi idők szörnyű és gyászos csapásai által okozott szerencsétlenségeket, hogy hűséges és számos szolgáinak... (hogy számos lenne, hát ez csak olyan hízelgés, mely nyilván tetszik majd a Törvényszéken)... visszaadja minden el nem adott jószágát, akár köztulajdonban, akár a korona saját vagy idegen kezelésben levő birtokában volt, akár valamely közalapítvány javadalmához tartozott, mert illetékesek vagyunk és illetékesnek tartjuk magunkat annak hangoztatására, hogy szellemében és értelmében ezt jelenti ez a nevezetes és nemes királyi rendelet, mely közreadatott...

- Várjanak - szólt Godeschal három írnoktársához -, ezzel a fránya mondattal betelt az egész oldal. Nos - mondta, miután nyelvél megnedvesítette a folyamodvány sarkát, hogy megfordíthassa a vastag okmánypapirost -, nos, ha meg akarja tréfálni, mondja neki, hogy a főnök csak hajnali kettő és három között tárgyal a klienseivel: majd meglátjuk, eljön-e a vén lator!

Godeschal ezután folytatta a megkezdett mondatot:

- Közreadatott... itt tartunk? - kérdezte.

- Igenis! - válaszolt a három írnok. Egyszerre csináltak mindent, a folyamodványt, a beszélgetést, és az összeesküvést.

- Közreadatott... Na, Boucard papa, mi a királyi rendelet kelte? Csak részletesen, pontosan! Ez oldalakra rúg! A teringtét!

- Terinkettét - ismételte az egyik másoló, még mielőtt Boucard felelt volna.

- Micsoda? Maga leírta, hogy teringtét? - csattant fel Godeschal, s szigorúan és gúnyosan nézett az egyik gyakornokra.

- De az ám! - mondta Desroches, a negyedik írnok, mikor szomszédja munkája fölé hajolt. - Leírta, hogy részletesen, pontosan meg azt, hogy terinkettét, „k”-val!

Valamennyi írnok harsányan nevetett.

- Ejha, Huré! Maga jogi kifejezésnek képzei a teringtét, és még azt mondja, hogy Mortagne-ból való! - vidult Simonin.

- Alaposan törölje ki! - szólt rá az irodavezető. - Ha az illetéket kiszabó bíró ilyesmit látna az aktában, menten azt mondaná, hogy sületlenségekkel traktáljuk! Kellemetlenséget okozna a főnöknek is. Eszébe ne jusson még egyszer ilyen butaságot csinálni, Huré! Egy normandiai ember soha nem lehet felületes, ha folyamodványt ír! Az írnok tudományának meg ez az ábécéje.

- Közreadatott... közreadatott...? - kérdezte újból Godeschal. - Boucard, mondja már meg a dátumot!

- Ezernyolcszáztizennégy júniusában - válaszolt az irodavezető, anélkül hogy munkáját félbeszakította volna.

Kopogtattak az irodaajtón, és a terjengős folyamodvány körmondata félbeszakadt. Őt harapós kedvű, eleven és csúfondáros tekintetű írnok kapta fel a fejét s nézett az ajtó felé. Kórusban harsogták:

- Tessék!

Boucard továbbra is az aktacsomóba, vagy mint törvényszéki nyelven mondják a periratokba temetkezett, tovább dolgozott a költségjegyzék összeállításán.

Tágas szoba volt az ügyvédi iroda, a prókátorok barlangjából közismert formájú kályha díszelgett itt is. A füstcső átlósan ment keresztül a szobán, és egy használaton kívül helyezett kandallóba futott, melynek márványlapján kenyérdarabok, háromszögletű Brie-sajtok, sertés-karaj, poharak és palackok hányódtak és egy csészében az irodavezető csokoládéja. Az ételszag olyan tökéletesen összevegyült a túlfűtött kályha bűzével meg az irodák és papírlimlombok jellegzetes szagával, hogy még a görénybűzt sem lehetett volna kiérezni belőle. A padlót az írnokok már telehordták sárral, hólével. Az ablak mellett állt az irodavezető fedeles íróasztala, közvetlenül mellette a második írnok kisasztala. A második írnok most éppen a törvényszéken járt. Reggel nyolc-kilenc óra között lehetett. A helyiség minden ékessége az ügyvédi iroda kiválóságát bizonyító sok hatalmas, sárga hirdetmény volt, ezeken teszik közzé az ingatlanzálogolásokat, a szabadkézi eladásokat, kiskorúak és nagykorúak osztatlan vagyonának elkülönítését, a végleges vagy feltételes vagyoni jogi ítéleteket. Az irodavezető mögött hatalmas, rekeszes állvány foglalta el a falat a padlótól a mennyezetig; mindegyik rekesz zsúfolásig tömve iratcsomókkal, melyekből tömérdek címke meg vörös fonaldarabka lógott ki, és az iratcsomók így egész kísértetiesen hatottak. A rekeszes állvány alsó soraiban használatból megsárgult, kék szegélyű kartonok zsúfolódtak, ezeken sorakozott a jól fizető kliensek neve, akiknek zsiros ügyeit éppen most kotyvasztották. A piszkos ablaküvegen át alig szűrődött be világosság. Mellesleg Párizsban nagyon kevés az olyan ügyvédi iroda, ahol februárban reggel tíz óra előtt lámpa nélkül lehetne írásmunkát végezni. Ezekkel az irodákkal nagyon mostohán bánnak, ami voltaképpen érthető: mindenki megfordul bennük, de senki sem marad ott, személyes kapocs senkit nem fűz egy ilyen hétköznapi átjáróházhoz, sem az ügyvédek, sem a peres felek, sem az írnokok nem törődnek az olyan helyiség eleganciájával, amely tanterem az egyikük, átjáró a másikuk számára, az ügyvéd szemében pedig műhely. Az irodák mocskos ingóságait egyik ügyvéd a másiktól veszi át olyan lelkiismeretesen, hogy egyik-másik irodában még ma is akadnak öreg iratokkal teli ládikák, pergamenkantáros irattömbök, meg a Chlet jogászaitól visszamaradt okmánytasakok. A Châtelet, rövidítve Chlet, volt a dolgok régi rendjében az a jogi fórum, mely a mostani elsőfokú bíróságnak felelt meg.

Mint minden ügyvédi irodában, ebben a sötét, porlepte helyiségben is volt valami, ami elundorította a peres feleket, és ami Párizs leggyűlöletesebb zugai közé sorolta. Annyi bizonyos, ha nem volnának a nyirkos sekrestyék, ahol az imádságokat úgy mérik és úgy fizetik, akár a fűszerárut, ha nem volnának zsiáros üzletek, melyekben az élet minden illúzióját elfonnyasztó rongyok lobognak, felfedve előttünk vigasságaink végét, ha nem létezne a poézisnek ez a két szennycsatornája, akkor minden sötét társadalmi lebuj közül az ügyvédi iroda lenne a legborzalmasabb. De így van ez a játékbarlanggal, a sorsjegyirodával meg a rossz házakkal is. Vajon miért? Nyilván azért, mert ezeken a helyeken az ember szívében meggy végbe a dráma, mindegy hát, hogy milyenek a díszletek; és ez egyszersmind alighanem megmagyarázza a nagy gondolkodók és a nagy akarnokok egyszerűségét is.

- Hol a zsebkésem?

- Azzal eszem.

- Patvarba veled! Paca esett a folyamodványomra!

- Csitt!

Mindnyájan egyszerre kiabáltak éppen, mikor az öreg ügyfél betette maga mögött az ajtót, és megállt, azzal a jellegzetes alázatossággal, amely olyan sutává torzítja a sorsüldözött emberek mozgulatait. Mosolyogni próbált, de arcizmai nem engedelmeskedtek, mert a hat írnok

konokul közönyös ábrázatán hiába kutatta a szívélyesség bármely jelét. Bőséges tapasztalatai lehettek az emberekről, nagyon udvariasan fordult a kisbojtárhoz, nyilván azt remélte, hogy ez a nyápic majd kedvesen válaszol.

- Kérem, beszélhetnék a főnökével?

A kaján kisbojtár nem válaszolt szegénynek, csak bal kezével veregette a fülét, mintha azt akarná mondani: „süket vagyok!”

- Mit kíván, kérem? - kérdezte Godeschal, és közben akkora darab kenyeret nyelt le, hogy ágyúgolyónak is beillett volna, hadonászott a késével, és olyan magasán rakta keresztbe a lábát, hogy a cipője egy vonalba került az orrával.

- Már ötödször járok itt - válaszolta a jámbor. - Derville úrral szeretnék beszélni.

- Valami peres ügyben?

- Igen, de csak neki magának adhatom elő...

- A főnök úr alszik. Ha ügyes-bajos dolgaiban akar hozzá fordulni, csak éjszaka tanácskozhat vele komolyan. Ha azonban nekünk előadja az ügyét, mi éppen olyan jól tudunk önnek...

Az ismeretlen nem jött ki a sodrából. Szerényen körülnézett, mint a kutya, ha idegen konyhába sompolygott be és fél, hogy ütlegetek kap. Az írkokok előnyös helyzetüknél fogva soha nem rettegnek tolvajoktól, nem gyanakodtak az ócska köpönyeget viselő férfira sem, hagyták, hogy szemügyre vegye a helyiséget, melyben pihenést keresve, hiába nézelődött szék után, bár szemmel láthatólag fáradt volt. Az ügyvédeknel bevett szokás, hogy csak kevés széket állítanak az irodába. A közönséges ügyfél, ha elunta a várakozást, morogva távozik, de legalább nem rabolja az időt, amit, egy öreg jogász szavaival élve, nem lehet díjszabás szerint megfizettetni.

- Kérem - válaszolt az ismeretlen -, az előbb már bátorkodtam közölni, hogy ügyemet csak Derville úrnak adhatom elő, várok, míg fel nem ébred.

Boucard befejezte az összeadást, csokoládéjának illata megcsapta az orrát, felemelkedett nádfonatú karosszékéből, a kandallóhoz ment, közben végigmérte az öregembert, szemügyre vette százgallérú köpönyeget, és éktelen fintort vágott. Minden biztonnyal azt gondolta, hogy ebből a kliensből ugyan nem lehetne kifacsarni egy rézgarast sem, és hogy az iroda megszabaduljon egy sovány ügytől, kimérten szólott hozzá:

- A szín valóságot hallja, uram. A főnök úr csak éjszaka dolgozik. Ha komoly ügyről van szó, úgy azt ajánlom, jöjjön vissza éjfél után egy órákor.

Az ügyfél elképedten nézett az irodavezetőre és pár pillanatig mozdulatlanul állt. Az írkokok már megszokták az arckifejezés minden változását, a pereskedőkre oly jellemző határozatlanság és révedezés okozta furcsa kedélyhullámmásokat, ügyet sem vetettek az aggastyánra, ettek tovább, és állkapcsukkal akkora zajt csaptak, mint a lovak az abrakosládánál.

- Ma este visszajövök, kérem - mondta végül az öreg, aki a sorsüldözött emberek sajátos makacsságával mindenáron mulasztáson akarta érní az emberiséget.

A Nyomorúság csak akkor ölthet nyelvet az Igazságszolgáltatásra és a Jótékonyásra, ha méltatlan elutasításokat csikar ki tőle. A sorsüldözöttek szívesebben adják át magukat az isteni irgalomnak, ha a Társadalomra már rábizonyították a hazugságát.

- Látott már valaki ilyen fafejűt? - kérdezte Simonnin, meg sem várva, hogy az aggastyán betegye maga mögött az ajtót.

- Síri ábrázata van - tette hozzá a legfiatalabb írnok.
  - Valami ezredes lehet, aki fizetési hátralékot követel - vélekedett az irodavezető.
  - Nem, egy hajdani portás - jelentette ki Godeschal.
  - Mibe fogadunk, hogy nemes? - kiáltott fel Boucard.
  - Fogadok, hogy portás volt! - vágott vissza Godeschal. - A sors csak a portásokat ajándékozta meg ilyen kopott, pecsétes, cafrangos százgallérúval, amilyent ez az öreg legény visel. Hát nem látták a csizmáját, amin ki-be jár a víz, meg a nyakravalóját, ami az inget is pótolja? Valamelyik híd alatt hál.
  - Lehet, hogy nemesember, de mégis portás volt - jelentette ki Desroches. - Láttunk már ilyet.
  - Nem - szólalt meg Boucard a nagy nevetés közepette -, biztosra veszem, hogy 1789-ben serfőző volt, a Köztársaság alatt meg ezredes.
  - No, mindenkinek befizetek egy előadásra, ha ez katona volt - makacskodott Godeschal.
  - Tartom - válaszolt Boucard.
- A kis írnok kinyitotta az ablakot.
- Kérem, uram!
  - Mit csinálsz, Simonnin? - szólt rá Boucard.
  - Szólok neki és megkérdem, hogy ezredes-e vagy portás, ő csak tudja!
- Az írnokokból kitört a nevetés. Az aggastyán meg már jött felfelé a lépcsőn.
- Most mit mondunk neki? - kiáltott Godeschal.
  - Csak bízzák rám! - nyugtatta meg Boucard.
- A szegény ember bátortalanul jött vissza, szemét lesütötte, talán félt, hogy ha az ennivalóra néz, mohó pillantása elárulja éhségét.
- Kérem, uram - kezdte Boucard -, lenne olyan szíves és közölné velünk a nevét, hogy a főnök úr tudja, vajon...
  - Chabert.
  - Talán az az ezredes, aki Eylau³³ nál elesett? - kérdezte Huré, aki eddig még nem mondott semmit, és most igyekezett új tréfával megtoldani az eddigieket.
  - Saját személyében, uram - válaszolt az aggastyán nemes egyszerűséggel.
- Ezzel távozott.
- Kssz...
  - Ezt megmondta!
  - Na tessék!
  - Püff!

---

³³ *Az eylaui csata*; A napóleoni háborúk egyik legvéresebb ütközete 1809. február 7-én és 8-án zajlott le a kelet-poroszországi Eylau (ma: Bagratyionszk) mellett Napóleon és az orosz Bennigsen tábornok között, s a hatalmas áldozatok ellenére egyik félnek sem hozott győzelmet.

- No lám!
  - Bumm!
  - Ó, a vén kópé!
  - Hát ez remek!
  - Desroches! Ingyen megy színházba! - kiáltott Huré a negyedik írnokra, és akkorát csapott a vállára, hogy egy rinocérosz is összerogyott volna a keze alatt.
- Olyan nevetés és kiáltozás harsant fel, hogy leírásához a nyelv minden hangutánzó szava sem volna elégséges.
- Melyik színházba megyünk?
  - Az Operába! - kiáltotta az irodavezető.
  - Először is - kezdte rá Godeschal - nem állapodtunk meg abban, hogy színházba megyünk. Ha nekem úgy tetszik, hát Saqui asszonyhoz viszem a társaságot.
  - Saqui asszonynál³⁴ nem láthatunk előadást!
  - Voltaképpen mi is egy előadás? - folytatta Godeschal. - Mindenekelőtt tisztázzuk a ténykérdést. Mit ajánlottam fogadásomban? Egy előadást. És mi egy előadás? Valami, amit megnézhetünk...
  - De ha így fogja fel, akkor elintézheti az egészet azzal, hogy elvisz bennünket a Szajnához, és mi megnézhetjük, hogyan folyik a víz az Új Híd alatt! - kiáltott közbe Simonnin.
  - Valami, amit megnézhetünk pénzért - folytatta rendíthetetlenül Godeschal.
  - Csakhogy pénzért sok mindent meg lehet nézni, ami nem előadás. A meghatározás nem pontos - jegyezte meg Desroches.
  - De hallgassanak végig!
  - Összevissza fecseg, barátocskám - mondta Boucard.
  - Vajon előadásnak számít, amit Curtiusnál láthatunk? - kérdezte Godeschal.
  - Nem - válaszolt az irodavezető. - Az panoptikum.
  - Száz frankot teszek egy sou ellen - folytatta Godeschal -, hogy Curtius panoptikuma olyan dolgok gyűjteménye, mely megérdemli az előadás nevet. Különböző áron láthatjuk egy és ugyanazt, aszerint, hogy ki milyen helyen akar ülni.
  - Satöbbi, satöbbi - csúfolódott Simonnin.
  - Vigyázz, te! Nehogy felpofozzalak! - szólt rá Godeschal.

Az írnokok vállat vontak.

- Egyébként még semmi sem bizonyítja, hogy ez a vén majom nem tréfált meg bennünket - zárta le Godeschal az okfejtést, mely általános nevetésbe fulladt. - Chabert ezredes legjobb tudomásom szerint igenis meghalt; a felesége másodszor is férjhez ment, éspedig gróf Ferraud államtanácsoshoz. Ferraud grófné az iroda egyik ügyfele.

---

³⁴ Saqui asszony: a korban közismert, népszerű artistanő, akinek saját cirkusza volt.

- Az ügy tárgyalását holnapra halasztjuk - jelentette ki Boucard. - Lássanak munkához, uraim! Azt a hét meg a nyolcát! Hiszen csak a napot lopják! Fejezze már be azt a folyamodványt, kézbesíteni kell, még mielőtt összeül a negyedik tanács. Ma hoznak ítéletet az ügyben. Rajta, munkához!

- Ha valóban Chabert ezredes, a cipője orra alighanem közelebbi érintkezésbe került volna Simonnin hátsójával, mikor ez a kópé a süketet játszotta - mondta Desroches, és ezt a megállapítást nyomósabbnak vélte Godeschal érvelésénél.

- Miután nem határoztunk el semmit - kezdte rá újból Boucard -, állapodjunk meg abban, hogy a Comédie-Française egy másodrendű páholyába megyünk és megnézzük Talmát Néró szerepében. Simonnin majd a földszintre kap jegyet.

Az irodavezető ezzel visszaült az asztalához, és a többiek is követték példáját.

- Közreadatott ezernyolcszáztizennégy júniusában... (a számokat betűvel kiírni!) - diktálta Godeschal. - Kész?

- Igen - válaszolt a két másoló és a tisztázó, s pennájuk máris az okiratpapiroson sercegett olyan kapingálással, mint mikor az iskolás gyerekek cserebogarakat dugnak százával papírzacskóba.

- És mi reméljük, hogy a Törvényszék nagy tekintélyű tagjai... - Godeschal egyszerre elakadt. - Állj! Át kell olvasnom az egész mondatot, mert már magam sem értem.

- Negyvenhat... (Ez alighanem gyakran megesik!...) meg három az negyvenkilenc... - jegyezte meg Boucard.

- Reméljük - folytatta Godeschal, miután átolvasta az egészet -, hogy a Törvényszék nagy tekintélyű tagjai a rendelet felséges szerzőjéhez hasonlóan nagylelkűségről tesznek tanúságot, és érdeme szerint ítélik meg a Becsületrend kancellári hivatalának szálnalmas törekvéseit, s a fentiekben kifejtetteknek megfelelően tág értelemben hozzák meg az elvi jelentőségű határozatot...

- Godeschal úr, kérem, nem óhajt egy pohár vizet? - kérdezte a kis írnok.

- Nagy kópé vagy, Simonnin! - szólt Boucard. - De most gyerünk, szedd magad, fogd ezt a csomagot és usgyi az Invalidusok terére.

- Hozzák meg az elvi jelentőségű határozatot... - diktált Godeschal. - írjuk még hozzá: Grandlieu vikomtné (ne rövidítsünk!) javára.

- Micsoda??? - csattant fel az irodavezető. - Maga képes arra, hogy folyamodványokat készítsen a Grandlieu vikomtné contra Becsületrend ügyben, amit az iroda saját számlára, átalányban vállalt? Micsoda fajankó! Azonnal tegye nekem félre a másolatokat és az eredetit, jó lesz a Navarreins contra Menhelyek ügyben. Kifogytunk az időből, majd írok egy kurta összefoglaló feljegyzést meg indokolást és magam megyek a Törvényszékre...

Az ifjúság ezernyi öröme közé tartozik az ilyen tréfa is, és ha az ember évek múltán felidézi az emléket, mindig azt mondogatja: „Azok voltak ám a szép idők!”

Az állítólagos Chabert ezredes hajnali egy óra tájt kopogtatott a ház kapuján, melyben Derville ügyvéd, a Szajna-kerület elsőfokú bíróságának jogtudora lakott. A kapus közölte vele, hogy Derville úr még nem tért haza. Az aggastyán bejelentette, hogy megbeszélt találkája van az ügyvéddel, ezzel felment a híres jogtudorhoz, akit fiataltsága ellenére a Törvényszék egyik legkiválóbb elméjének tartottak. Az ügyfél bizalmatlanul csengetett be és alaposan elcsodálkozott, mikor meglátta, hogy az irodavezető a főnöke ebédlőasztalánál buzgólkodik,

éppen a másnap sorra kerülő ügyek iratait rakta szépen rendbe. Az ugyancsak ámuldozó írnok üdvözölte az ezredest, hellyel kínálta, és az ügyfél leült.

- Szavamra, uram, azt hittem, csak tréfálnak, mikor ilyen késő éjszakai órákra tűzik ki a megbeszélés időpontját - mondta az aggastyán tettetett vidámsággal, mint a tönkrement ember, aki mindenáron mosolyogni próbál.

- Az írnokok tréfáltak, de egyben a valóságot mondták - felelt az irodavezető és folytatta munkáját. - Derville úr ebben az időben szokta tüzetesen megvizsgálni az ügyeket, ilyenkor foglalja össze az eljárás módozatait, ilyenkor dönt a pervitel meg a védelem mikéntje felől. Káprázatos értelme ilyenkor felszabadultabb, mert ezekben az órákban jut ahhoz a csendhez, nyugalomhoz, amiben a jó elgondolások születnek. Mióta ügyvédi gyakorlatot folytat, ön a harmadik ügyfél, aki ezekben az éjszakai órákban tanácskozhatik vele. A főnök úr, mikor hazatér, megfontol minden egyes ügyet, elolvas minden ügydarabot, talán négy-öt órát is fordít erre a munkára, azután becsenget engem és megmagyarázza elgondolásait. Délelőtt tíz órától kettőig ügyfeleit fogadja, majd a nap hátralevő részében bonyolítja le megbeszéléseit. Esténként társaságba jár, hogy fenntartsa összeköttetéseit, így hát csak éjszaka ér rá, hogy tanulmányozza a rábízott pereket, hogy átkutassa a törvénykönyv tárházát és kidolgozza haditerveit. Nem akar egyetlen pert sem elveszíteni, a hivatása szerelmese ő. Nem vállal akármilyen ügyet, mint a kollégái. Ilyen az ő rendkívül tevékeny élete. Természetesen sokat keres.

Az aggastyán némán hallgatta a felvilágosítást, közben az értelem egyetlen jele sem villant fel furcsa ábrázatán, és az írnok, miután ezt észrevette, nem foglalkozott vele tovább. Néhány pillanat múlva hazaérkezett a frakkba öltözött Derville, az irodavezető ajtót nyitott neki, majd hozzáfogott, hogy befejezze az aktacsomók rendezését. A fiatal ügyvéd, mikor a félhomályban megpillantotta a rá várakozó különös ügyfelet, egy darabig csak elképedten bámult. Chabert ezredes olyan mozdulatlanul ült, akár annak a Curtius-panoptikumnak egyik viaszfigurája, ahova Godeschal akarta vinni a társait. Ez a mozdulatlanság talán nem lett volna különös, ha nem kelt olyan döbbenetes hatást az egész ember, a sovány, kiaszott öreg katona. Valami titokzatos volt abban is, hogy homlokát szándékosan rejtette parókája fürtjei alá. Szemét mintha csak áttetsző hályog borította volna, a gyertyavilágnál kékes visszfénnel csillogó, szennyes gyöngyháznak látszott. Fakó, sápadt, s ha szabad ezt a közhelyet használni, éles metszésű arca meg mint a halotté. Vászott, fekete selyemkendő takarta a nyakát. Ennek a feketésbarna rongynak a vonalától lefelé a test többi része annyira árnyékban volt, hogy élénkebb fantáziájú ember véletlenül odavetődött árnyképnek vagy keretezetlen Rembrandt-portrénak képzelhette volna ezt az aggastyánfőt. Szemére húzott kalapjának karimája fekete barázdát vetett az arc felső részére. Ez a természetes és mégis bizarr hatás a nyers ellentét erejénél fogva még feltűnőbbé tette a halotti ábrázat fehér ráncait, dermedt vonásait, közömbös nyugalmát. Végül a test élettelensége, a tekintet fásultsága valami búskomor kifejezéssel, a szellemi eltompultságra jellemző lealacsonyító tünetekkel párosult, s olyan gyászossá tette ezt az aggastyánarcot, hogy nincs szó, mely leírhatná. De jó megfigyelő, főként egy ügyvéd, e villámsújtott emberben meglátta volna még a mélységes bánat nyomait, a nyomorúság jeleit is, melyek tönkretették ezt az arcot, mint ahogyan a magasból hulló vízcseppek végül is eléktelenítik a művészi márványt. Egy író, orvos vagy bíró egész drámát sejtett volna meg e magasztos borzalom láttán, hiszen igazán nem azért volt figyelemre méltó, mert hasonlított az álomalakokhoz, melyeket a festő szórakozottan rajzolgat a litográfko aljára, miközben barátjával beszélget.

Az ismeretlen, mikor megpillantotta az ügyvédet, görcsösen megremegett, akár a költő, ha az éjszaka és a csend közepette váratlan zaj riasztja fel termékeny álmodozásából. Kalapját hirtelen lekapta és felállt, hogy üdvözölje a fiatal férfit. A kalap bőrbélése nagyon zsíros lehetett; észre sem vette, hogy parókája hozzáragadt és csupaszon hagyta koponyáját, melyen a nyakszirttől keresztül a jobb szemig húzódó vastag forradás éktelenkedett. Mikor a szerencsétlen ilyen hirtelen lerántotta a mocskos parókát, mellyel nyilván a sebhelyet akarta elrejteni, a két jogásznak egy csepp nevethetnékje sem támadt, mert borzalmas látvány volt a végighasított koponya. „Ezen át párolgott el belőle az értelem” - ez volt az első gondolat, melyet a sebhely megpillantása ébresztett.

- Ha nem Chabert ezredes, akkor is ugyancsak bátor veterán! - gondolta Boucard.

- Kérem - szólította meg Derville -, kihez van szerencsém?

- Chabert ezredes vagyok.

- Melyik?

- Aki Eylaunál elesett - felelt az aggastyán.

A furcsa válasz hallatára az írnok és az ügyvéd egymásra néztek: „Örült!”

- Ügyvéd úr - folytatta az ezredes -, csak önt akarom beavatni helyzetem titkába.

Valóban figyelemre méltó tulajdonság az ügyvédek magától értetődő bátorsága. Akár azért, mert megszokták, hogy igen sok emberrel jönnek össze, akár mert mélységesen bíznak a védelemben, melyet a törvény nyújt nekik, akár azért, mert hisznek hivatásukban, mindenüvé félelem nélkül mennek, éppúgy, mint a pap meg az orvos. Derville intett Boucard-nak és az írnok nyomban távozott.

- Uram - szólt az ügyvéd -, nap közben nem nagyon fukarkodom az időmmel, de éjszaka a percek is becsesek számomra. Kérem, legyen rövid és velős. Köntörfalazás nélkül térjen a tárgyra. Ha szükségesnek látom, majd magam kérek részletes felvilágosításokat.

A fiatal ügyvéd leültette különös kliensét, ő maga az asztalhoz telepedett, és miközben az ezredes előadására figyelt, az ügyiratok között lapozgatott.

- Uram - kezdte az elhunyt -, talán tud arról, hogy Eylaunál egy lovasezredet vezényeltem. Nagy részem volt Murat híres rohamának sikerében, mely a győzelmet megszerezte. Szerencsétlenségemre, halálom a Francia Győzelmek és Hódítások-ban feljegyzett és részletesen ismertetett történelmi tény. Három orosz vonalat törtünk át, ezek azonnal újra rendeződtek, és olyan helyzetbe kerültünk, hogy ellenkező irányban kellett vonalainkon átvágnunk. Miután szétszórtuk az oroszokat és éppen a császár felé vonultunk, beleütköztem egy ellenséges lovascsoportba. Rárontottam ezekre a megátalkodottakra. Két orosz tiszt, két igazi óriás támadt rám egyszerre. Az egyik karddal csapott a fejemre, úgyhogy kettéhasított mindent, amit a fejemben viseltem, még a fekete selyemsipkám is, és mélyen behasította a koponyámat. Lezuhantam a lóról. Murat segítségemre jött, átszágulzott a testemen ő is, meg a katonái is, ezeröttszáz ember! Nem csekélység, ugyebár? Halálomat jelentették a császárnak, és ő (szeretett kicsit a gazda!) bölcs körültekintéssel tudakolta, vajon nem lehetne-e mégis megmenteni azt az embert, akinek ezt a fergeteges rohamot köszönhette. Két felcserre bízta, hogy keressenek meg és szállítsanak a kötőhelyre; talán csak odavetve szólt nekik, hiszen nagy munkában volt: „Nézzenek utána, hátha él még az én jó Chabert-em!” Ezek az átkozott felcserek látták, hogy két ezred lovai tapostak rajtam végig, ezért nyilván beérték azzal, hogy megtapogatták a pulzusomat és kijelentették, hogy annak rendje-módja szerint meghaltam. Halotti leveletem valószínűleg a katonai jogrend szabályai szerint állították ki.

A fiatal ügyvéd, mikor hallotta, hogy kliense milyen hibátlanul értelmes formában fejezi ki mondanivalóját, és bár különös, de nagyon is hihető tényeket ad elő, félretolta az iratokat, bal könyökét az asztalra támasztotta, fejét tenyerébe hajtotta, és merőn nézett az ezredesre.

- Tud ön arról - szakította félbe az ezredes -, hogy én vagyok a jogi tanácsadója Ferraud grófnénak, Chabert ezredes özvegyének?

- A feleségemnek! Igen. Ezért is szántam el magam, hogy önhöz fordulok, miután hiába kilincseltem száz jogtudornál is, akik egytől egyig mind bolondnak néztek. Hányattatásaimról majd később beszélek. Először inkább a törtétekről számolnék be, bár nem arról fogok beszélni, hogy mi hogyan történt, inkább csak arról, hogy miként történhetett. Bizonyos körülmények csak a mennyei Atya előtt ismeretesek, ezért több mindenről csak mint feltevésről beszélhetek. Egyszerűen: sebesüléseim valószínűleg merevgörcsöt okoztak, vagy legalábbis olyan eszméletlenséget, mely, azt hiszem, a katalepsziának nevezett nyavalyához hasonlít. Másként alig történhetett volna meg, hogy a halottak elföldelésével megbízott emberek, mint az háborúban szokás, lehúztak rólam mindent, és bedobtak a közös sírba. Engedje meg, hogy közbevetőleg elmondjak egy olyan részletet, melyről csak később szerezhettem tudomást, az után az esemény után, melyet mégiscsak a halálomnak kell neveznem. 1814-ben, Stuttgartban összetalálkoztam ezredem egy hajdani őrmesterével. Ez a derék ember, az egyetlen, aki hajlandó volt felismerni, és akiről a továbbiakban még beszélni fogok önnek, megmagyarázta, milyen csodálatos módon maradtam életben. Elmondotta, hogy a lovam lágyékát is golyó érte éppen akkor, amikor jómagam megsebesültem. Ló és lovas tehát úgy dőlt le, mint az egymásnak támasztott kártyák. Amikor lefordultam - nem tudom, hogy jobbra-e vagy balra - nyilván úgy estem, hogy a lovam teste takart, így nem tapostak össze, nem ért golyó. Olyan helyzetben, olyan környezetben tértem magamhoz, amiről még csak fogalmat sem adhatok önnek, még ha reggelig beszélnék is. Alig jutottam levegőhöz és az a kevés is dögletes volt. Mozdulni akartam, nem volt rá hely. Mikor kinyitottam a szemem, nem láttam semmit. A levegőhiány volt a legijesztőbb, elsősorban ebből értettem meg, hova is kerültem. Tudtam, hogy ott, ahol vagyok, soha nem frissül fel a levegő, és meg fogok halni. Ez a gondolat elfeledtette velem az iszonyatos fájdalmat, mely magamhoz térített. A fülem pokolian zúgott. Hallottam vagy legalábbis hallani véltem - mert nem akarom határozottan állítani -, hogy körülöttem egész sereg halott nyög. Bár e pillanatokat csak nagyon homályosan tudom felidézni, bár emlékeim nagyon zavarosak, és bár később még szörnyűbb fájdalmakat kellett elviselnem, melyek meggyötörtek, összezavarták gondolataimat: azért még most is előfordul, hogy éjszakánként azt hiszem, megint hallom ezeket a fojtott sóhajokat. De volt a fájdalom hangjainál is borzalmasabb valami, az a csend, amihez foghatót azóta sem tapasztaltam sehol, az igazi síri csend. Végül, mikor megmozdítottam a kezem és tapogattam a halottakat, valami rést találtam a fejem és a fölém dobált hullák között. Meg is tudtam állapítani, hogy a véletlen valami előttem ismeretlen okból mekkora szabad helyet hagyott számomra. Azt hiszem, hanyagságból, vagy mert nagy sietve, összevissza dobáltak be bennünket, két holttest úgy került a sírba, hogy egymást támasztották felettem, mint ahogyan a gyermek háromszögben egymáshoz támaszt két lapot, ha kártyavárat kezd építeni. Nem vesztegethettem az időt, gyorsan tapogatóztam, és szerencsére a kezembe akadt egy levágott kar, egy herkulesi kar, derék csontdarab, ennek köszönhettem szabadulásomat. E váratlan segítség nélkül ott pusztulok. Elképzelheti, micsoda vad igyekezettel próbáltam kijutni a holttestek közül a földréteghez, melyet nyilván ránk szórtak - ránk -, mondom, mintha élők is feküdtek volna ott, a sírban. Hát derekasan dolgoztam, uram, hiszen most itt vagyok. Ma már nem tudom, miként bírtam áttörni a rám dobált tetemek takaróján, mely gát volt köztem és az élet között. Azt mondhatná, hogy három karral dolgoztam. Ez a harmadik, melyet ügyesen emelőként használtam, az odább tolt holttestek közül mindig egy kis levegőhöz juttatott és takarékoskodtam

is a lélegzetvétellel. Végre megpillantottam a napvilágot, de hórétgen át. Uram! Ebben a pillanatban vettem észre, hogy a koponyámon seb tátong. Szerencsére, a vérem, vagy bajtársaim vére, vagy mit tudom én, talán a lovam sebéből rám ömlött vér természetes flastromként tapadt a fejemre, ahogy megalvadt. De hiába volt ez a védőréteg, elájultam, amint koponyám a havat érintette. Az életnek bennem maradt cseppnyi melegétől elolvadt körülöttem a hó, és mikor visszanyertem az eszméletemet, egy mélyedésben feküdtem, és innen kiáltoztam, ameddig csak bírtam. Éppen hajnalodott, nemigen remélhettem hát, hogy bárki is meghallja. Vajon jártak-e már a mezőkön? Felhúzódkodtam, a lábamat nekifeszítettem a holtaknak, az ő hátuk sokat elbír. Nyilván ön is megérti, e pillanat nem volt alkalmas arra, hogy így szóljak hozzájuk: „Tisztelet a legyőzött vitézeknek!” Szóval, uram, miután alaposan megkínlódtam, ha ugyan ez a szó kifejezheti dühömet - mert néznie kellett, hogy ezek az átkozott németek jó ideig, bizony jó ideig csak elrohantak, amint hangot hallottak onnan, ahol embernek nyomát sem látták, végül is kiszabadított egy asszony, aki olyan bátor vagy olyan kíváncsi volt, hogy odamerészkedett a fejemhez, mely úgy állt ki a földből, mint valami gomba. Az asszony elment a férjéért, azután együttes erővel vittek szegényes viskójukba. Alighanem megint katalepsziás rohamot kaptam - engedje meg, hogy ezzel a kifejezéssel írjam le akkori állapotomat, melyről semmi emlékem nincs, de házigazdáim szavai után ítélve csak ennek a betegségnek tulajdoníthatom. Hat hónapig élet-halál között lebegtem, nem beszéltem, vagy ha megszólaltam, félrebeszéltem. A háziak végül bevitettek a heilsbergi kórházba. A sír öléből éppoly meztelenül kerültem ki, mint az anyám öléből, így aztán, mikor hat hónappal később egy reggel magamhoz tértem, és visszaemlékeztem arra, hogy én Chabert ezredes vagyok, gondolhatja, mennyire nevettek a szobatársaim, mikor az ápolómat figyelmeztettem, hogy nagyobb tisztelettel bánjon velem, ne úgy, mint egy senkiháziával. Szerencsémre, a sebészorvos, csupa hiúságból, fogadkozott, hogy meggyógyít, így természetesen érdeklődött helyzetem iránt. Mikor összefüggően beszéltem neki régi mivoltomról, ez a Sparchmann nevezetű derék ember az ország törvényes eljárási szabályainak megfelelően jegyzőkönyvet vetetett fel, hogy miképpen történt csodálatos megmenekülésem a sírgödörből, pontosan mikor talált rám jótévőm és férje, pontosan hol és mikor sebesültem meg, majd személyleírásomat is csatolta a jegyzőkönyvekhez. Mármost uram, nincsenek kezemben ezek a fontos okmányok, sem az a nyilatkozat, amit a személyazonosságom megállapítása végett tettem egy heilsbergi közjegyzőnél. Mióta a háborús események elűztek a városból, szüntelenül kóboroltam, mint egy csavargó, úgy koldultam össze a mindennapit. Mint valami bolonddal, úgy bántak velem, ha arról beszéltem, hogy miken mentem át. Nem volt egy fillérem sem, és keresni sem tudtam, hogy megszerezhessem az iratokat, melyek igazamat bizonyítanák és ismét a társadalom tagjává avattak volna. Fájdalmaim miatt sokszor fél évre is egy-egy kisvárosban kellett maradnom, ahol szívesen ápolták a beteg franciát, de szemébe nevettek, mikor az erősgette, hogy ő Chabert ezredes. Hosszú időn át örült dühre ingerelt, hogy kinevetnek, hogy kételkednek bennem. Ezzel ártottam az egészségemnek, sőt Stuttgartban lecsuktak, mint bolondot. Ami igaz, az igaz, elbeszélésemből ön is láthatja, első pillantásra éppen elegendő ok volt arra, hogy lakat alá helyezzenek.

Két esztendei fogságot kellett elszenvednem, és közben százszor is hallottam őreim szánakozó szavát: „Szegény ember, azt hiszi magáról, hogy ő Chabert ezredes” - mire mindig az volt a felelet: „Ó, a szerencsétlen!” Végül már magam is láttam helyzetem képtelenségét, kedveszegett, fásult, csendes ember lettem. Letettem arról, hogy Chabert ezredesnek mondjam magamat, csak kiszabadulhassak, csak viszontláthassam Franciaországot! Uram, viszontlátni Párizst! Örület volt, hogy én...

A mondat félbeszakadt, Chabert ezredes mélyen eltűnődött, és Derville sem törte meg a csendet.

- Egy napon aztán - folytatta ügyfele -, egy tavaszi napon visszanyertem szabadságomat, s még tíz tallért is kaptam, azzal, hogy már nagyon értelmesnek látszom, akármiről beszélek, és már nem mondogatom, hogy Chabert ezredes vagyok. Szavamra, akkoriban már magamnak is kellemetlen volt a nevem, igaz, ez időnként mostanában is így van. Szeretném, ha nem az lennék, aki vagyok. Igazamnak a tudata valósággal gyilkol. Ha betegsége megfoszt hajdani létem minden emlékeitől, most boldog lehetnék. Akármilyen név alatt szolgálatba léphettem volna és ki tudja... talán tábornagy lennék Ausztriában vagy Oroszországban...

- Uram - szólt az ügyvéd -, nem is tudom, mit mondjak. Mintha álmodnék, amint önt hallgatom. Kérem, álljunk meg egy pillanatra.

- Ön az egyetlen ember, aki türelmesen meghallgat - mondta az ezredes szomorúan. - Egyetlen jogász sem volt hajlandó tíz aranyat előlegezni, hogy meghozathassam Németországból a szükséges okiratokat, és megindíthassam a pert.

- Miféle pert? - kérdezte az ügyvéd, aki ügyfele hajdani nyomorúságait hallgatva nem is gondolt jelenlegi fájdalmas helyzetére.

- Uram! Hát Ferraud grófné nem a feleségem? Harmincezer frank évjáradéka van, ez engem illet, és ő egy árva garast sem hajlandó adni. Amikor ezeket a dolgokat ügyvédeknek, józan eszű embereknek mondom, amikor én, a koldus állok elő azzal, hogy pert indítok egy gróf meg egy grófné ellen, amikor én, a halott meg akarok semmisíttetni egy halotti levelet, egy házasságlevelet meg születési bizonyítványokat, akkor ki-ki a maga módján utasít el, egyikük udvariasan és hidegen, mint ön is teszi, ha meg akar szabadulni egy szerencsétlentől, másikuk meg nyersen, mint aki azt hiszi, hogy csalóval vagy bolonddal akadt össze. Halottak közé földeltek, most el vagyok temetve az élők között, akták között, tények között, rám nehezedik az egész társadalmi rend, vissza akar nyomni a föld alá.

- Kérem, folytassa.

- Kérem! - kiáltott a szerencsétlen aggastyán, és megragadta a fiatal férfi kezét. - Annyi idő után ez az első udvarias szó...

Az ezredes könnyezett. A hála elfojtotta szavát. A tekintetéből, a mozdulataiból, sőt a hallgatásából áradó néma ékesszólás végképp meggyőzte, és nagyon meghatotta Derville-t.

- Nézze, kérem - szólt ügyfeléhez -, ma este háromszáz frankot nyertem, a felét nyugodtan fordíthatom egy ember boldogulásának az elősegítésére. Máris kézbe veszem az ügyét, és megteszem a szükséges intézkedéseket, hogy beszerezsem önnek az említett aktákat, és addig is, míg megérkeznek, adok önnek naponként öt frankot. Ha ön Chabert ezredes, hát meg fogja bocsátani, hogy ilyen szerény kölcsönt nyújt egy fiatalember, aki még pályafutása elején áll. Folytassa, kérem.

Az állítólagos ezredes egy ideig csak elképedten, mozdulatlanul bámult: mérhetetlen balsorsa nyilván kiölte belőle a bizakodást. Katonai hírneve, vagyona és önmaga után talán már csak azért futott, mert hajtotta az a megmagyarázhatatlan érzelem, mely csírájában ott él minden ember szívében, s melynek az alkímisták kutatásait, a dicsőség szomjúhozását, a csillagászat és a fizika felfedezéseit köszönhetjük: mindazt, ami az embert arra ösztönzi, hogy önmagát tettei vagy eszméi által megsokszorozva nagygya tegye. Gondolatvilágában már második helyre szorult az ego, mint ahogyan a fogadó számára a diadal hívsága vagy a nyereség gyönyörűsége becsesebbé válik a fogadás tárgyánál. A fiatal ügyvéd szavai ezért csodaként érték ezt az embert, akit tíz éven át rendületlenül elutasított a felesége, az igazságszolgáltatás és az egész társadalmi rend. Egy ügyvédnél jutott a tíz aranyhoz, melyet oly sokan, oly sokféleképpen tagadtak meg tőle. Az ezredes ahhoz a nőhöz hasonlított, akit tizenöt éven át láz gyötört, és

mikor megszűnt a láz, azt gondolta, hogy egy másik betegség támadta meg. Vannak örömök, amiket már nem remél az ember, úgy köszöntenek be, hogy pusztítanak, mint a villámcsapás. Ez a szerencsétlen ember túlságosan forró hálát érzett, semhogy szavakkal kifejezhette volna. Felületes szemlélő közönyösnek látta volna, de Derville ebben az álmélkodásban magát a becsületességet érezte meg. A csalónak nem akadt volna el a szava.

- Hol is hagytam abba? - szólalt meg az ezredes keresetlenül, mint egy gyermek vagy egy katona, hiszen az igazi katonában gyakran van valami gyermeki, és úgyszólván minden gyermekben van valami a katonából, főként Franciaországban.

- Stuttgartnál, mikor kiszabadult - segített neki az ügyvéd.

- Ismeri a feleségemet?

- Ismerem - biccentett Derville.

- Milyen?

- Most is elragadó.

Az aggastyán keze megrándult, mintha valami titkos fájdalmat gyűrnie le a harcmezők tűzben-
vérben edzett fiaira jellemző, komoly és ünnepélyes elszántsággal.

- Uram - szólalt meg, és hangjában mintha derű csengett volna; úgy szívtá be a levegőt, mint aki börtöncellából lép ki, hiszen már másodszor szabadult sírgödörből a sorsüldözött ezredes, aki most kérgesebb hótakarót olvasztott el maga körül, mint amilyen annak idején a fejét dermesztette. - Uram, ha jó külsejű férfi lettem volna, semmi baj nem ér. A nők hisznek, ha az ember jó sűrűn megtűzdeli mondanivalóit a szerelem szavaival. Akkor futnak fűhöz-fához, törlik magukat, eget-földet megmozgatnak azért, aki tetszik nekik. De hogyan tetszhettem volna én bármelyik asszonynak is? Ezzel a gyászos ábrázattal, a rongyos ruháimmal inkább eszkimóhoz, mint becsületes franciához hasonlítottam, én, aki hajdan, 1799-ben a legnyalkább aranyifjúnak számítottam, én, Chabert ezredes, a Császárság³⁵ grófja. Végül aznap, mikor kikergettek az utcára, akár egy kutyát, összeakadtam azzal az őrmesterrel, akit már említettem önnek. Boutin volt a bajtárs neve. Még életemben nem láttam olyan szép pár gebét, mint az a szerencsétlen flótás meg én, együtt. A sétatéren vettem észre, én ráismertem, de ő képtelen volt kitalálni, hogy ki vagyok. Bementünk egy csapszékbé. Ott aztán, mikor megneveztem magam, Boutin nevében akkorára tátotta a száját, mint egy hasadt mozsár-
ágyú. Uram, ez a nevetés ütötte rajtam az egyik legfájdalmasabb sebet. Szépítgetés nélkül fedte fel előttem, hogy milyen változások mentek végbe a külsőmön. Felismerhetetlen vagyok még a legodaadóbb, leghálásabb hívem számára is! Valamikor ugyanis megmentettem Boutin életét, de ez voltaképpen viszonzás volt, tartoztam neki. Csak röviden térek ki arra, hogy ő mit tett értem. Itáliában történt, Ravennában. Nem mondhatom, hogy valami jóhírű ház lett volna, ahol Boutin megmentett attól, hogy leszúrjanak. Akkoriban nem ezredes voltam, csak egyszerű lovaskatona, akár Boutin. Még szerencse, hogy ennek az ügynek egyes részleteit csak mi ketten ismerhettük, és Boutin bizalmatlansága felengedett, mikor ezekre a részletekre emlékeztettem. Azután elbeszéltem neki furcsa sorsom eseményeit. Bár, mint mondotta, a hangom egészen különösre változott, nincs hajam, se szemöldököm, fogatlan vagyok és színtelen, mint egy albinó, mikor diadalmasan megfeleltem száz meg száz kérdésére, a koldusban

---

³⁵ Császárság: Napóleon - aki 1799-től a Köztársaság első konzuljaként irányította Franciaországot - 1804-ben császárrá koronáztatta magát, s felszámolva az 1789-es forradalom számos demokratikus vívmányát, lényegében a feltörekvő nagyburzsoázia érdekeit szolgáló katonai és rendőri diktatúrát vezetett be. A Császárság Napóleon bukásával együtt ért véget.

mégis felismerte az ezredesét. Ő is elmesélte nekem, mi történt vele. Éppen olyan rendkívüli kalandokat élt át, akár jómagam. Kína határából jött vissza, oda akart menni, miután megszökött Szibériából. Tőle tudtam meg az oroszországi hadjárat kudarcát és Napóleon első bukását. Ez a hír okozta életem egyik legnagyobb szomorúságát. De furcsa roncsok voltunk mi ketten, akiket sorsuk úgy kergetett végig a földgolyón, mint ahogyan a viharok az óceánon át egyik partról a másikra görgetik a kavicsot. Bejártuk Egyiptomot, Szíriát, Spanyolországot, Oroszországot, Dalmáciát, Angliát, Kínát, Tatár földet, Szibériát, éppen csak Indiába és Amerikába nem kerültünk el. Végül Boutin, aki mozgékonyabb volt, mint én, vállalkozott arra, hogy a lehető leggyorsabban Párizsba megy, és értesíti a feleségemet helyzetemről. Levelet is küldtem vele, amiben mindenről beszámoltam. Ez már a negyedik levél volt! Ha szüleim lettek volna, talán minden másként történik. Mert azt is el kell mondanom, hogy menhelyi gyerek voltam, katonának álltam, nincs más örökségem, csak a bátorság, rokonságom a széles világ, hazám Franciaország, gyámom az Úristen. De rosszul mondom! Volt apám, a császár! Ha megmaradt volna, ha látná az ő Chabert-jét - mert csak így hívott -, ha látná, hova jutottam, de megharagudna! De mit tehetünk! Leáldozott a mi napunk, s most mindnyájan didergünk. A politikai események voltaképpen igazolhatják a feleségem hallgatását. Egyszerűen Boutin útnak indult. Milyen boldog volt! Két nagyszerűen idomított fehér medvéjéből meg tudott élni. Nem tarthattam vele, mert olyan fájdalmak kínoztak, hogy nem indulhattam hosszabb útra. Mikor elváltunk, sírtam, uram! Mentem velük, ameddig csak bírtam, Boutinnel, meg a medvéivel. Karlsruheban aztán olyan fejfőrcs fogott el, hogy hat héten át feküdtem egy fogadóban, a szalmán. Uram, soha nem érnék a végére, ha most el kellene önnök mesélnem kolduslétem minden nyomorúságát. A testi fájdalom nem győtri meg úgy az embert, mint a lelki szenvedés, ez mégis kevesebb könnyőreket ébreszt, mert meg sem látják. Emlékszem, hogy sírtam a strassbourgi hotel előtt, hajdan vendégséget rendeztem itt, ahol most egy falat kenyeret sem kaptam. Boutinnel megállapodtunk abban, hogy milyen útvonalon megyek, így benéztem minden postahivatalba, nincs-e számomra levél vagy pénz. Egész Párizsig jutottam, de sehol semmi nem várt rám. Hányszor, de hányszor gyötört a kétségbeesés! „Boutin már nem is él” - mondogattam magamban. És szegény ember valóban elesett Waterloonál. Haláláról csak később, véletlenül értesültem. A feleségemnél nyilván hiába járt. Végre Párizsba jutottam, éppen akkor, mikor a kozákok. Ennél nagyobb fájdalom már nem is érhetett volna. Amikor az oroszokat Franciaországban láttam, nem az bántott, hogy nincs cipő a lábamon, nincs pénz a zsebemben. Bizony, uram, a ruhám csupa rongy volt. Az előző éjszakát kénytelen voltam a claye-i erdőben tölteni. Az éjszakai hideg alighanem valami betegséget lobbantott fel bennem, éppen akkor tört ki rajtam, mikor a Saint-Martin-negyed utcáihoz értem. Félájultan roskadtam össze egy vaskereskedő kapuja alatt. Az Hôtel-Dieu kórház egyik ágyán tértem magamhoz. Egy hónapig maradtam ott, elég kellemes volt. Azután hamarosan elküldtek. Pénzem nem volt, de jól éreztem magam és Párizs szeretett utcáit jártam. Milyen örömmel, milyen gyorsan igyekeztem a Mont-Blanc utca felé! Úgy képzeltem, hogy a feleségem most is ott lakik, a palotámban. Ugyan! A Mont-Blanc utcát már Chaussée-d'Antin utcának hívják. A palotám sehol, eladták, lerombolták. A kertemben több házat is építettek a spekulánsok. Nem tudtam, hogy a feleségem nőül ment Ferraud grófhhoz, így hiába is kérdezősködtem utána. Végül aztán elmentem egy öreg ügyvédhez, aki annak idején az ügyeimmel foglalkozott. Ez a derék ember már meghalt, az irodáját eladta egy fiatal jogásznak, aki alaposan megdöbbenett, mikor tudomásomra hozta, hogy az örökösödés megnyílt utánam, a hagyatékfelosztás már megtörtént, a feleségem férjhez ment, két gyermeke is született. Mikor megmondtam neki, hogy Chabert ezredes vagyok, olyan szívből jövő nevetéssel válaszolt, hogy szó nélkül otthagytam. Stuttgarti fogságom eszembe hozta a charentoni bolondokházát, és elhatároztam, hogy nagyon megfontolt leszek. Akkor, uram, minthogy már tudtam, hol lakik a feleségem, tele reménységgel indultam az otthona felé. Nos

- folytatta az ezredes és visszafojtott haragját csak egy mozdulat árulta el -, egyszerűn nem fogadtak, mikor idegen név alatt jelentettem be magam, ha meg a saját nevemen jelentkeztem, már a kapuból elutasítottak. Egész éjszakákat töltöttem a kocsibejáró oszlopához lapulva, hogy láthassam a grófnét, mikor estélyről vagy színházból tér haza. Tekintetem a hintót fürkészte, mely villámgyorsan elrobogott mellettem, és alig pillanthattam meg azt az asszonyt, aki a feleségem, de nem az enyém többé. Ettől kezdve már csak a bosszúnak éltem - tört ki az aggastyán tompa hangon, és hirtelen Derville elé állt. - Tudta, hogy életben vagyok, mióta visszatértem, két levelet is kapott tőlem, a saját kezem írásával. Már nem szeret. Azt nem tudom, hogy én szeretem-e vagy megvetem-e őt; hol vágyódom utána, hol átkozom. Nekem köszönheti a vagyonát, a boldogságát és még csak a kezét sem mozdítja meg a segítségemre! Néha már nem tudom, mitévő legyek!

Az öreg katona visszaroskadt székére, és megint mozdulatlanul ült. Derville hallgatott, elmerülten nézte ügyfelét.

- Nagyon nehéz ügy - mondta gépiesen. - Ha a Heilsbergben levő papírokat hiteles okmányként elfogadják, még akkor sem hiszek abban, hogy első lépésre győzünk. A pernek három fórumot kell megjárnia. Ilyen egészen rendkívüli ügyet nagyon higgadt fővel kell fontolóra venni.

- Nos - válaszolt az ezredes nyugodtan, büszkén felemelt fejjel -, ha kudarcot vallok, tudni fogom, hogyan kell meghalni. De nem egyedül távozom!

Az aggastyán egyszeriben eltűnt. Helyette az erélyes férfi jelent meg, tekintetében akarás és bosszúvágy tüze lángolt.

- Esetleg egyezkedni kell majd - szólt az ügyvéd.

- Egyezkedni? - csodálkozott Chabert ezredes. - Hát meghaltam vagy élek?

- Uram, remélem, követni fogja tanácsaimat - folytatta az ügyvéd. - Magamévá teszem az ügyét. Hamarosan észreveszi majd, hogy milyen érdeklődéssel kísérem a sorsát, az igazságszolgáltatás krónikáiban szinte példátlan helyzetét. Addig is adok pár sort a közjegyzőmhöz, aki tíznaponként ötven frankot folyósít majd önnek nyugta ellenében. Nem lenne helyénvaló, ha ide járna támogatásért. Ha ön Chabert ezredes, nem függhet senki kegyétől. Az előlegezett összegeket kölcsön formájában adom. Önnek jogosan visszajáró vagyona van, gazdag ember.

Ez a figyelmesség könnyeket csalt az aggastyán szemébe.

Derville gyorsan felállt, valószínűleg azért, mert szokatlan lett volna, hogy egy ügyvéd elárulja megihatottságát. Átment a dolgozószobájába, és visszajövet nyitott borítékot adott át Chabert grófnak. Mikor a szegény ember kezébe vette, a papirosra két aranyat tapintottak az ujjai.

- Szíveskedjék felsorolni, milyen okmányokat tudunk beszerezni, melyik városból, melyik királyságból - kérte az ügyvéd.

Az ezredes tollba mondta az adatokat, ellenőrizte a helységnevek helyesírását, és ezek végeztével fogta a kalapját, Derville-re nézett, kezét nyújtott - milyen kérges volt ez a kéz -, és csak ennyit mondott búcsúzóul:

- Szavamra, uram, a császár után önnek köszönhetem a legtöbbet. Ön nagyon derék ember.

Az ügyvéd kezét szorította az ezredessel, a lépcsőig kísérté és világított neki.

- Boucard - szólt Derville az irodavezetőjéhez -, olyan történetet hallottam most, ami esetleg huszonöt aranyamba kerül. Ha rászedtek volna, sem sajnálnám a pénzt, mert akkor láttam napjaink legügyesebb komédiását.

Az ezredes, amint leért az utcára, egy lámpa alatt megállt, a borítékból kivette az ügyvédtől kapott két húszfrankost, elnézte egy ideig a lámpafénynél. Kilenc év óta először látott aranyat.

- Megint szivarozhatom - suttogta.

II

Chabert ezredes és Derville éjszakai megbeszélése után mintegy három hónap telt el, mikor a közjegyző, aki megbízást kapott, hogy fizesse a különös kliens félzsoldját, felkereste az ügyvédet valami komoly ügy megbeszélése végett. A közjegyző, még mielőtt tárgyalni kezdtek, kérte, hogy számolják el az öreg katonának folyósított hatszáz frankot.

- A császári haderő volt tagjainak eltartásával szórakozol? - tréfálkozott a fiatal Crottat, aki csak nemrégiben vásárolta meg a közjegyzői irodát, ahol mint vezetőírnok dolgozott, míg a tulajdonos botrányos csőd után meg nem szökött.

- Köszönöm, kedves barátom, hogy eszembe juttatod ezt az ügyet - válaszolt Derville. - Az emberszeretetem nem terjed túl huszonöt aranyon, és attól tartok, hogy már így is a hazafiságom áldozata vagyok.

Alig fejezte be a szavait, észrevette, hogy az irodavezető az asztalára tette a postáját. Rögtön szemébe ötlött, hogy az egyik levélen a porosz, az osztrák, a bajor és a francia posta hosszúkás, négyszögletű, háromszögletű, vörös meg kék pecsétjei tarkállnak.

- No lám, itt a talány megfejtése - mondta nevetve. - Most meglátjuk, rászedtek-e?

Fogta és felbontotta a levelet, de nem tudta elolvasni, mert németül írták.

- Kérem, Boucard, személyesen vigye el lefordíttatni és siessen vissza - szólt ki dolgozószobájának félig nyitott ajtaján át, és a levelet átadta irodavezetőjének.

A berlini közjegyző, akihez az ügyfél fordult, jelezte, hogy a kért iratokat is kézhez kapja néhány nappal a levél vétele után. Az okmányok - írta - teljesen szabályszerűek, el vannak látva a szükséges záradékokkal, tehát törvényes szempontból hitelesek. Ezenfelül közölte azt is, hogy a jegyzőkönyvekben lefektetett tényeknek csaknem minden tanúja él még Porosz-Eylauban, és Heilsberg egyik külvárosában él még az asszony is, akinek Chabert gróf az életét köszönheti.

- No, ez egyre komolyabb - mondta Derville, mikor Boucard tájékoztatta a levél lényegéről. - Ide hallgass, kedves barátom - fordult a közjegyzőhöz -, hamarosan az irodádhoz kell folyamodnom bizonyos adatokért. Ugye, ez a vén csataló Rougin...

- Mondjuk csak, hogy szerencsétlen, boldogtalan Rougin - vágott közbe Alexandre Crottat nevetve.

- No igen, a szerencsétlen, aki zsebre vágta ügyfelei nyolcszázezer frankját, a boldogtalan, aki családokat kergetett kétségbeesésbe, ugye ez a Rougin kezelte a Chabert-hagyatékot? A Ferraud-féle aktákból így emlékszem.

- Úgy van - válaszolt Crottat. - Akkoriban harmadik írnok voltam, és másoltam az iratokat és alaposan tanulmányoztam ezt a hagyatéki felszámolást. Hyacinthe Chabert, a Császárság grófja, a becsületrend nagykeresztes tisztje és neje, illetve özvegye, Rose Chapotel, szerződés

nélkül kötöttek házasságot, így vagyonközösség állt fenn köztük. Amennyire visszaemlékszem, a vagyon mintegy hatszázezer frankra rúgott. Chabert gróf a házasságkötés előtt végrendeletet készített a párizsi menhelyek javára, úgy, hogy vagyonának egynegyede a menhelyeknek, másik negyede az államkincstárnak jusson. Az ügyvédek alaposan belefeküdtek az ügybe, árverést tüztek ki a vagyonmegosztás érdekében. Megtörtént az eladás és a felosztás. Az a szörnyeteg, aki akkor Franciaországot kormányozta, elrendelte, hogy az államkincstár örökrészét is az ezredes özvegyének juttassák.

- Ezek szerint Chabert ezredes személyi vagyona nem több, mint háromszázezer frank.

- Úgy bizony, öregem - bólintott Crottat. - De élesen fog néha a ti ügyvédeszetek! Pedig úgy mondják, magatok rontjátok meg azzal, hogy akár pro, akár kontra, mindegy az nektek, csak megbízatást kapjatok.

A közjegyzőnek átadott első nyugta alján Chabert gróf lakáscíme is szerepelt. A Saint-Marceau-negyedben a Petit-Banquier utcában lakott, a császári gárda Vergniaud nevezetű volt őrmesterénél, aki most marhahizlálással foglalkozott. Derville gyalog folytatta útját a Petit-Banquier utcától, mert nem tudta rávenni a kocsist, hogy végighajtson a kövezetlen úttesten, ahol a mély keréknyomokon alig tudott volna átvergődni a kocsi. Az ügyvéd jobbra-balra nézegetett, míg az utcának a körút felé eső részén észrevette a bontási anyagból meg agyagból épült falat tartó két bejárati oszlopot. A termésköből rakott rozoga falpilléreket lehorzsolták a köztük áthaladó kocsik, hiába védte őket két sarokkőül odarakott fahasáb. A pillérek bezsindelyezett gerendát tartottak, rajta vörös betűk hirdették: Vergniaud Tehhenész. A felirattól jobbra egy csomó tojást, balra egy tehenet mázoltak fehér festékkel. A kapu tárva-nyitva, aligha csukták be egész nap. A meglehetősen tágas udvar végén, a kapuval szemben épült a ház, ha ugyan ez az elnevezés illik a párizsi külvárosokban épült viskókra, melyek semmihez sem hasonlítanak, még a legrozogább falusi házikóhoz sem, mert nyomorúságosnak nyomorúságosak ugyan, de nincs bennük semmi poézis. Kint a földeken a kunyhókat is kedvessé teszi a tiszta levegő, a zöldellő növényzet, a mezők, a domb, a kanyargó út, a szőlőhegyek, az élősövények, a mohos zsúpfedél, a mezei munka szerszámai - de Párizsban a nyomorúság sokkal rikítóbb, mert visszataszító.

Ez a ház, bár nemrégiben épült, máris roskatagnak látszott. A Párizsban mindennapos bontásokból került ide az építőanyag, de egyet sem használtak fel igazi rendeltetése szerint. Divatáru-üzlet - olvasta Derville az egyik ablakzsályn, mely valami cégtáblából készült. Nem akadt két egyforma ablak, ezek is összevissza voltak a falba vágva. A földszint - ez lehetett a ház lakható része - egyik vége magasabbra épült, a másik végét meg egy földhányás szinte betemette. A kapu és a ház között trágyából, esővízből, szennyvízből gyülemlett sártenger. A rozoga ház főfalához, mely mintha szilárdabb lett volna a többinél, rácsos ketreceket ácsoltak, itt szorgos nyulak szaporították a fajtajukat. A kocsibejárattól jobbra volt a tehenistálló, felette a szénapadlás, az istállóból a tejeskamrán át a házba lehetett jutni. Balra baromfiudvar, lóistálló, disznóól volt, ennek a teteje is, akárcsak a házé, egymásra szegezett és gyékénnyel borított korhadtt deszkákból készült.

Derville belépett az udvarra. Itt is látszott a hajszott munka, mely nyomot hagy csaknem mindenütt, ahol előkészítik a Párizs hatalmas konyhájára mindig pontosan érkező élelmiszereket. Nagy, horpadt bádoggal tejeskannák és tejszínesbödönök vászondugóikkal együtt hanyódtak a tejeskamra előtt. A rongyos törőruhák karóra feszített zsinagon lobogtak a napsütésben. A szelíd ló - ebből a fajtából csak a tehenészeknél akad - egyet-kettőt lépett a kordé előtt, azután megállt a csukott istállóajtónál. Egy kecske a ház sárga, repedezett falaira futó satnya és poros szőlő leveleit rácsálta. Macska kuporgott a tejszínesbödönökön, mindet sorra nyalogatta. A Derville lépteire felriadó tyúkok kotkodácsolva menekültek, a kutya meg ugatott.

- Itt lakna hát az a férfiú, aki diadalra vitte az eylaui csatát! - gondolta Derville, és egy pillantással felmérte ezt a szégyenletes képet.

A házra három kölyök ügyelt. Az egyik felkapaszkodott egy zöld takarmánnyal rakott kordé tetejére, köveket hajigált a szomszéd ház kéményébe abban a reményben, hogy majd a fazékba pottyannak. A második gyerek egy disznót próbált rátszkolni a kordé földet érő fenékdesházára, míg a harmadik gyerek a túlsó végén csimpaszkodott, várta, hogy a disznó rámeneküljön a deszkára, és akkor a kordén meghintáztassa. Mikor Derville azt kérdezte tőlük, hogy vajon valóban itt lakik-e Chabert úr, elmés bambasággal néztek rá - ha ugyan szabad ezt a két szót összekapcsolni -, de válaszolni egyikük sem válaszolt. A három kópé csúfondáros ábrázata végül is felbosszantotta és tréfás gorombaságot vágott a fejükhöz; a fiatal emberek azt hiszik, hogy nekik csak így szabad megszidni a gyerekeket, de a három kölyök csak durván nevetett. Derville dühbe jött. Az ezredes meghallotta a hangját és előbújt a tejeskamra melletti alacsony kis szobából, tökéletes katonás hidegvérrel állt meg a küszöbén. A szájából érettre szítt pipa lógott (így mondják a pipások), afféle szegényes, fehér cserép kurtapipa. Homlokára tolta szörnyen piszkos sapkájának ellenzőjét, meglátta Derville-t, átgázolt a trágyán, hogy mielőbb odaérjen jótevőjéhez, közben barátságosan kiabált a kölyköknek:

- Csend a sorokban!

A gyerekek azonnal elhallgattak, és a tiszteletteljes csend azt mutatta, hogy mukkanás nélkül engedelmesskednek az öreg katonának.

- Miért nem írt?! - szólt Derville-hez. - Jöjjön a tehénistálló mellett. Erre, itt kövezve van az út - biztatta, mikor észrevette, hogy az ügyvéd tétovázik, nem akarja, hogy a trágyában átnedvesedjék a cipője.

Derville az egyik kőről a másikra ugrálva jutott el a küszöbhez, az ezredes ajtaja elé. Chabert-t szemmel láthatólag feszélyezte, hogy vendégét kénytelen itt, ilyen lakásban fogadni. Derville csak egyetlen széket látott a szobában. Az ezredes ágya az a néhány nyaláb szalma volt, melyre háziasszonya szedett-vedett pokrócokat dobott, a tejeskocsisok szoktak ilyeneket teríteni kordéjuk ülőkéjére. A döngölt agyagpadlóból, a salétromos, zöldes, repedezett falból úgy áradt a nedvesség, hogy az ezredes fekhelye melletti részekre gyékényfonatot akasztottak. A nevezetes százgallérú egy szögön lógott. Két pár elnyűtt csizma hevert az egyik sarokban. Sehol semmi fehérenemű. A szúrágta asztalon a Nagy Hadsereg jelentései-nek Plancher-nál megjelent új kiadása feküdt kinyitva. Nyilván mindennapi olvasmánya lehetett. Az ezredes arca nyugalmat és derűt tükrözött a nyomorúság közepette. Derville-nél tett látogatása mintha megváltoztatta volna vonásainak jellegét. Az ügyvéd most valami örömdetes gondolat jelét, a reménység sajátos fényét látta ezen az arcon.

- Nem zavarja a füst? - kérdezte, és az ügyvéd elé tolta a kirojtosodott szalmaszéket.

- Ezredes úr, hiszen ön itt rettenetes körülmények között lakik!

Ezt a megjegyzést részben az ügyvédeknel természetes gyanakvás csalta ki Derville-ből, és az a korán megszerzett szomorú tapasztalat, melyhez az idegen, szörnyű tragédiák szemlélői: az ügyvédek jutnak. - Nos hát - gondolta magában -, itt van egy ember, aki nyilván arra fordította a pénzemet, hogy áldozzon a három katonai főerény: a játék, a bor és a nő követelményeinek!

- Való igaz, uram, nem élünk ragyogó fényűzésben. Ezt a katonaszállást a barátság teszi otthonossá, de... (a katona mélyre ható tekintettel nézett a jogtudósra) de én senkivel nem voltam igazságtalan, senkit el nem taszítottam, nyugodtan alszom.

Az ügyvéd úgy érezte, tapintatlanság lenne, ha ügyfelétől elszámolást kérne az előlegezett összegekről, és csak ennyit mondott:

- Miért nem költözött be Párizsba? Sokkal kényelmesebben lakna, mint itt, és nem élne drágábban.

- Csakhogy ezek a derék emberek, akik befogadtak, egy év óta tartanak, barátságból! - válaszolt az ezredes. - Hogyan hagyhatnám itt őket, éppen most, mikor egy kis pénzem van? Aztán meg ennek a három lurkónak az apja egy öreg egyiptomi...

- Hogyhogy egyiptomi?

- Így hívjuk az egyiptomi hadjáratból hazatért katonákat. Én is ott voltam! Akik onnan hazatértek, kicsit testvérei egymásnak. Vergniaud ezenfelül az én ezredemben szolgált, a sivatagban megosztottuk egymással az utolsó korty vizet is; aztán még a csemetéit sem tanítottam meg olvasni.

- De a pénzéért rendesebben is elszállásolhatnák önt!

- Ugyan - hangzott a válasz -, a gyerekei éppúgy szalmán fekszenek, mint én. A feleségének meg neki sem jut különb ágy. Nagyon szegény emberek, tudja, erejüket meghaladó vállalkozásba kezdtek. No, de ha én visszakapom a vagyonom... Hagyjuk.

- Ezredes úr, holnap vagy holnapután kézhez kapom az ön heilsbergi okmányait. A megmentője is él még!

- Átkozott pénz! Hogy miért is nincs! - tört ki az ezredes, és földhöz vágta a pipáját.

A jól kiszítt pipát nagy becsben tartja a pipás ember, az ezredes gesztusa mégis olyan magától értetődő, olyan hősies volt, hogy minden pipás, de még a dohányjövedék is megbocsátotta volna. Az angyalok meg talán felszedték volna a cserepeket.

- Ezredes úr, az ön ügye végtelenül bonyolult - mondta Derville, és kilépett a szobából, hogy a ház előtt sétálgassanak a napon.

- Én meg olyan egyszerűnek látom - mondta a katona. - Holtnak hittek, élek. Adják vissza a feleségem, a vagyonom, adják meg a tábornoki rangot, amihez jogom van, mert már az eylauai csata előtt a császári gárda ezredesévé léptem elő.

- A jogi világban nem ilyen egyszerűek a dolgok - válaszolt Derville. - Figyeljen rám. Ön Chabert gróf, én elhiszem önnek, csakhogy ezt bíróilag kell bizonyítani, olyanokkal szemben, akiknek érdekük, hogy tagadják az ön létét, így vitát kezdenek az okmányokkal kapcsolatban is. Ez a vita tíz-tizenkét előzetes tárgyalást jelent. Érdemben mindegyik tárgyalás anyaga a legfelsőbb bíróság elé kerül, mind megannyi költséges és sokáig elhúzódó tárgyalással jár, akárhogy is buzgólkodnám. Ezenfelül vizsgálatot követelnek majd, és ezt mi nem ellenezhetjük, pedig a vizsgálat talán még poroszországi tanúkihallgatásokat is jelent. De tegyük fel, hogy minden sikerül, tegyük fel, hogy a bíróság azonnal elismeri, hogy ön Chabert ezredes. Még ez esetben sem tudhatjuk, miként ítélik meg Ferraud grófné teljesen jóhiszemű bigámiáját. Az Ön esetében a jogi kérdésre nem ad választ a törvénykönyv, a bíróság csak a lelkiismeret törvényeinek megfelelően ítélezhet, ahogyan az esküdtbíróság is ítélezik azokban a társadalmi ferdeségeket feltáró kényes kérdésekben, melyeket egyik-másik bűnper vet fel. Az ön házassága gyermektelen maradt, Ferraud grófné házasságából két gyermek született, lehet, hogy a bíróság a gyengébb szálakkal egybefűzött házasságot érvénytelennek mondja ki a legerősebb kötelékkel bíró házasság érdekében, ha egyszer az érdekelték jóhiszemősége nyilvánvaló. Erkölcsi szempontból meg igazán kínos helyzetbe kerülne, ha az ön korában, az ön körülményei között konokul magának követelne egy asszonyt, aki már nem szereti önt. Szemben találná magát a feleségével, ennek férjével, két olyan tekintélyes személyiséggel,

akik a bíróságokat is befolyásolhatják. Minden arra mutat, hogy a per hosszadalmas lesz. Úgy elhúzódhat, hogy bőven lesz ideje a legfájóbb gondok között megöregedni.

- És a vagyonom?

- Hát azt hiszi, hogy nagy vagyona van?

- Talán bizony nem volt harmincezer frankos évi járadékom?

- Kedves ezredes úr, ön 1799-ben, a házassága előtt végrendeletet csinált, melyben vagyonának egynegyedrészt a menhelyekre hagyta.

- Úgy van.

- Nos, minthogy önt holtta nyilvánították, nyilvánvaló, hogy a vagyont leltározták, majd felosztották, hogy a menhelyek megkaphassák ezt a negyedrészt. Az ön felesége lelkiismeret-furdalás nélkül csapta be a szegényeket. A hagyatéki leltárban, melynek összeállításakor nyilván óvakodott attól, hogy a készpénzről vagy a drágakövekről említést tegyen, csak némi ezüstnemű szerepel, az ingóságokat pedig a valóságos érték egyharmadával vették fel, vagy azért, hogy a feleségének kedvezzenek, vagy azért, hogy kevesebb legyen a kincstári illeték, de meg azért is, mert a becsüsök felelősek a becslésért. Mindenesetre az így készített leltár hatszázezer frank vagyont mutatott ki. Ennek fele az ön özvegyét illette. Mindent eladtak, ő mindent haszonnal vásárolt vissza és a menhelyek megkapták a maguk hetvenötezer frankját. Azután, minthogy az államkincstár is örökölt ön után, miután végrendeletében a feleségéről nem történt említés, a császár rendeletére az ön özvegyének juttatták azt az örökrészt is, mely köztulajdonba ment volna. Mármost mennyire van önnek joga? Mindössze háromszázezer frankot követelhet, de ebből még le kell vonni a költségeket.

- És ön ezt igazságszolgáltatásnak nevezi? - ámult az ezredes.

- Hát igen...

- Gyönyörű!

- Ez már csak így van, ezredes úr. Látja, nem is olyan egyszerű, mint ön gondolta. Ferraud grófné esetleg még azt a részt is meg akarja tartani, amit a császár neki juttatott.

- De nem volt özvegy, és így semmis a császár rendelkezése...

- Helyes. De minden vitatható, peresíthető. Hallgasson rám. Azt hiszem, ilyen körülmények között az egyezség a leghatékonyabb megoldás mindkét fél szempontjából. Egyezség révén ön nagyobb vagyonhoz jutna, mint amekkorára igényt támaszthat.

- Vagyis adjam el a feleségemet!

- Huszonnégyezer frankos évjáradékkal az ön helyzetében kaphat olyan nőt, aki jobban illenék önhöz, boldogabbá tenné önt, mint a felesége. Még ma felkeresem Ferraud grófnét, és tapogatózom kicsit nála, de azt akartam, hogy ön előre tudjon róla.

- Menjünk hozzá, együtt...

- Így menne el hozzá? - tiltakozott az ügyvéd. - Nem, nem ezredes úr, ezt nem. Egyszeriben elveszíthetné a perét...

- Hát megnyerhetem a pert?

- Minden vonatkozásában - válaszolt Derville. - Csakhogy, kedves ezredes úr, ön egy dologról megfeledkezik. Én nem vagyok gazdag. Még az irodám sincs teljesen kifizetve. Ha a bíróságok meg is ítélnék önnek valami ideiglenes részesedést, vagyis, ha előleget folyósítanak

a vagyonából, erre is csak akkor kerülhet sor, ha elismerték, hogy ön Chabert gróf, a Becsületrend nagykeresztes tisztje.

- Az ám! A Becsületrend nagy keresztese vagyok, ki is ment a fejemből - mondta gyermeken.

- És ugye, addig is pereskedni kell, ügyvédek fizetni, ítéleteket hatálytalanítani, vagy végrehajtani, bírósági kézbesítőket mozgósítani, és meg is kell élni. A perelőkészítő keresetek költségei is - csak úgy nagyjából számolva -, vagy tíz-tizenkétezer frankra rúgnak. Nekem nincs ennyi pénzem, egyszerűen tönkretesz az elképesztően magas kamatteher, amit az irodám vásárlásához felvett tőke után fizetek. És ön? Ön elő tudja teremteni ezt a pénzt?

A szegény katona fénytelen szeméből kibuggyantak a könnyek, és legördültek ráncos arcán. E nehézségek láttán elcsüggedt. A társadalmi rend és a jogrend lidércnyomásként nehezedett szívére.

- Kiállok a Vendôme tér oszlopának³⁶ tövéhez és ott kiáltom bele a világba: „Chabert ezredes vagyok, aki Eylaunál áttörte az oroszok nagy négyszögét!” Az emlékmű, az majd rám ismer!

- Önt meg alighanem viszik Charentonba.³⁷

E rettegett név hallatára alábbhagyott a katonai hév.

- Nem kecsegtetne némi sikerrel, ha a hadügyminisztériumhoz fordulnék?

- Hivatalokhoz? Rajta, de csak kész döntéssel menjen oda, ítélettel, mely semmisnek mondja az ön halotti levelét. A hivatalok legszívesebben megsemmisítenék a Császárság embereit.

Az ezredes egy ideig döbbsen, mozdulatlanul meredt maga elé, határtalan kétségbeesés fogta el. A katonai bíraskodás gyors, költségmentes, könyörtelen és csaknem mindig helyesen ítélik. Chabert csak ezt az igazságszolgáltatást ismerte. Mikor meglátta, hogy a nehézségek micsoda útvesztőjén kell elindulnia, mikor megtudta, mennyi pénzre lenne szüksége, hogy ezt az útvesztőt bejárhassa, a szegény katonát halálos döfés érte abban a sajátos emberi képességében, melyet akaraterőnek nevezünk. Elviselhetetlennek érezte, hogy örökös pereskedésben éljen, százszor egyszerűbbnek tartotta, ha ezután is szegényen, koldussorban él, beáll lovas-katonának, ha akad olyan ezred, mely befogadja. Testi-lelki szenvedései már megrongálták, megbetegítették legfontosabb szerveit. Már nem sok választotta el az orvostudományban névtelen betegségtől, melynek fészke a szervezet bármely részében megtalálható, akár az oly könnyen megsérülő idegrendszerben is; és amit a szerencsétlenségbe való belefáradásnak kellene nevezni. Bármilyen súlyos volt ez a láthatatlan, de valóságos kór, még gyógyítható lett volna, ha a beteg sorsa jobbra fordul. De egy újabb akadály, valami előre nem látható esemény teljesen megrendíthetné ezt az erős szervezetet, összetörné a meggyengült rugókat, és mint a fiziológusok a bánatban tönkrement embereknél mindig tapasztalják: kapkodást, megkezdett, de véghez nem vitt, értelmetlen cselekedeteket eredményezne.

Derville, látva ügyfelén a mélységes levertség jeleit, így szólt hozzá:

- Fel a fejjel! Az ön szempontjából csak kedvezően végződhet az ügy. De arra kérem, gondolja meg, tud-e feltétlenül hinni bennem, vakon elfogadja-e azt az eredményt, melyet az ön szempontjából a legjobbnak tartok?

- Tegyen mindent úgy, ahogy jónak látja.

---

³⁶ 1810-ben állították fel az emlékművet, amelynek tetején Napóleon szobra állt.

³⁷ Charenton: ebben a párizsi elővárosban volt Franciaország legnagyobb elmeógyógyintézete.

- Igen, de rám bizza-e magát úgy, mint akinek már nincs mit vesztenie?

- Hogy éljek tovább rang nélkül, név nélkül? Hát elviselhető ez?

- Nem így értettem - mondta az ügyvéd. - Ki fogjuk harcolni, hogy békés úton semmisnek mondják az ön holtta nyilvánítását, és házasságát, és visszanyerhesse jogait. Ferraud gróf támogatásával mint tábornok kerülhet vissza a hadsereg kötelékébe és minden bizonnyal nyugdíjat fog kapni.

- Intézkedjék csak - válaszolt Chabert -, mindenben önre bízom magam.

- Küldök majd egy meghatalmazást, kérem, írja alá - mondta Derville. - Isten önnel, és csak nyugalom! Ha pénzre van szüksége, számíthat rám.

Chabert melegen megszorította Derville kezét, háttal a falnak támaszkodott, csak annyi ereje volt, hogy tekintetével kövesse az ügyvédet. Mint mindazok, akik járatlanok a bírósági ügyekben, ő is visszaborzadt az előre nem látott harctól.

Az ezredes és az ügyvéd beszélgetése közben a kocsibejáró egyik oszlopa mögül többször is előrelépett egy férfi, aki az utcán ácsorgott, leste, hogy mikor távozik Derville, és mikor az ügyvéd kilépett a kapun, megszólította. Öreg ember volt, vidrabőr sapkát, kék ujjast és olyan ráncos, fehér nadrágot viselt, mint a serfőzők. Beesett arca cserzett volt, és ráncos, napbarnított bőre a megerőltető munkától vörösfoltosan izzott.

- Ne haragudjon, uram, hogy megszólítom - mondta és megfogta Derville karját -, de mikor megláttam önt, azt gondoltam, na, ez az úr alighanem a mi tábornokunk barátja.

- És mennyiben érdekli ez magát? És voltaképpen kicsoda maga? - kérdezte a bizalmatlan ügyvéd.

- Louis Vergniaud vagyok - válaszolt, majd hozzátette: - pár szót szeretnék önnel beszélni.

- Maga szállásolta el Chabert grófot úgy, ahogy most lakik?

- Már megbocsásson, uram, hiszen neki van a legjobb szobája. Ha egy szobám lett volna, hát ezt az egyet adom neki. Inkább az istállóban háltam volna. Egy ember, aki annyit szenvedett, aki olvasni tanítja a porontyaimat, egy tábornok, egy egyiptomi, ő volt az első hadnagyom... Hogy a csodába ne! Elég az hozzá, nálunk ő lakik a legjobban. Megosztom vele mindenemet. Persze, magamnak sincs sok: az a kis kenyér, tej meg tojás, de hát az ember csak elküszködik. Jószívvvel teszem. De ő megbántott bennünket!

- Chabert ezredes?

- Igen uram, megbántott bennünket, méghozzá csúnyán... Belekezdtem egy vállalkozásba, aztán nem futja az erőmből, ő meg látta ezt. Bántotta ám nagyon, és nekiállt a lovakat vakarni. Mondom neki: „De tábornok úr!” „Semmi ez - azt mondja -, nem akarok tétlenkedni, aztán meg nem most van először kefe a kezemben!” Én meg aztán adósleveleket adtam a tehenészetem árában egy Grados nevezetű embernek... Uraságod nem ismeri véletlenül?

- Jó ember, nincs nekem annyi időm, hogy végighallgassam. Azt mondja meg, mivel bántotta magukat az ezredes úr.

- Megbántott bennünket, uram, olyan igaz, mint hogy Louis Vergniaud a nevem, és a feleségem sírt miatta. Megtudta a szomszédoktól, hogy egy garasunk sincs az adóslevélre, nem szólt egy szót sem az öreg vitéz, fogta a pénzt, amit ön adott neki, kikutatta, kinél van az adóslevél, aztán kifizette. Ilyen huncutságot! Na, mikor az asszony meg én megtudtuk, hogy nincs dohánya a szegény öregnek, merthogy erről is lemondott! De most már minden reggel ott van neki a szivar, inkább magamat is eladnám... Hát nagyon megbántott minket. Ezért azt

szeretném mondani az úrnak, merthogy ő azt mondta, uraságod derék ember, szóval azt szeretném mondani, adjon nekünk kölcsön száz tallért erre a mi kis vállalkozásunkra, hadd csináltassunk neki ruhákat, hadd bútorozzuk be a szobáját. Mert ugye, ő azt hiszi, hogy kifizette az adósságunkat. Pedig dehogyis! Az öreg bajtárs bizony eladósodott... meg megbántott minket! Nem szép tőle, hogy így megszégyenített, megsértett minket, a barátait! Igaz szavamra mondom, inkább elzálogosítom mindenemet, de akkor is megadom önnek ezt a pénzt. Ez olyan biztos, mint hogy Louis Vergniaud a nevem.

Derville ránézett a gazdára, hátrált pár lépést, hogy jobban szemügyre vehesse a házat, az udvart, a trágyadombokat, az istállót, a nyulakat, a gyerekeket.

„Szavamra, azt hiszem, az erényt arról is meg lehet ismerni, hogy nem a gazdagok gyakorolják” - gondolta magában.

- Légy nyugodt, meglesz a száz tallérod! Még több is. De nem tőlem kapod, az ezredes éppen elég gazdag lesz, hogy segíthessen rajtad, nem akarom megfosztani ettől az örömtől.

- És ez hamarosan lesz?

- Bizony, hamarosan.

- Szent Isten, de boldog lesz a feleségem!

A tehenész cserzett képe szinte sugárzott.

„Most pedig gyerünk az ellenfélhez - mondta magában Derville, mikor újból kocsiba szállt. - Ne engedjük, hogy belenézzen a kártyánkba, próbáljunk tisztába jönni az ő lapjaival és nyerjük meg egy fogással a játszmat. Rá kellene ijeszteni. Nő. Mitől félnek legjobban a nők? Semmi mástól, mint...”

Fontolgatta a grófné helyzetét és elmélyedt, mint a nagy politikusok, ha terveket szőnek és az ellenséges kormányok titkait próbálják megfejtetni. De vajon nem magánügyekkel megbízott államférfi minden ügyvéd? Hogy felfoghassuk Derville szellemi kiválóságát, röviden szemügyre kell vennünk Ferraud gróf és felesége helyzetét.

Ferraud gróf a párizsi parlament egyik hajdani tanácsosának a fia volt. A Terror idején külföldre menekült, életét megmentette ugyan, de vagyonát elveszítette. A Konzulátus alatt visszatért, és állhatatosan hű maradt XVIII. Lajos érdekeihez, a Forradalom előtt az ő környezetéhez tartozott a gróf atyja. A Saint-Germain-negyednek ahhoz a rétegéhez tartozott tehát, mely gerincesen ellenállt Napóleon csábítgatásainak. A fiatal gróf - akkoriban egyszerűen Ferraud-nak hívták - tehetségének híre felkeltette Napóleon figyelmét, a császár próbálta magához édesgetni, hiszen gyakran éppúgy örült az arisztokrácia köreiben aratott hódításainak, mint egy diadalmas csatának. Megígérték a grófnak, hogy visszakapja címét, el nem adott jószágait, megcsillogtatták előtte egy miniszteri vagy szenátori javadalom lehetőségét. A császár kudarcot vallott. Chabert gróf halálakor Ferraud huszonhat éves, vagyontalan, jó külsővel megáldott, sikerekhez szokott fiatalember volt, a Saint-Germain-negyed egyik büszkesége, de Chabert grófné olyan ügyesen járt el férje hagyatékának felosztásakor, hogy másfél évi özvegység után mintegy negyvenezer frankos évjáradékkal bírt. A fiatal gróffal kötött házassága nem volt meglepetés a Saint-Germain-negyed zárt körei számára. Napóleon örömmel látta ezt a házasságot, mely megfelelt fúziós terveinek; Chabert grófnének adományozta a gróf hagyatékából az államkincstárnak jutó részt, de Napóleon reménysége megint csak meghiúsult. Ferraud grófné a fiatalemberben nemcsak a kedvesét szerette, az a gondolat is csábította, hogy bejuthat ebbe a gögös társaságba, mely hanyatlásában is uralkodott a császári udvaron. Hiúságának és szenvedélyének egyaránt hízelgett ez a házasság. Igazi előkelő dáma lesz. Mikor a Saint-Germain-negyed látta, hogy a fiatalember házassága nem hitszegés,

a szalonok megnyíltak a felesége előtt. Elkövetkezett a Restauráció ideje. Ferraud gróf politikai pályafutása nem volt gyors. Világosan látta, milyen követelmények adódnak XVIII. Lajos helyzetéből, a beavatottak közé tartozott, akik várták, hogy a forradalmak örvénylése lezáruljon, mert politikai értelme volt ennek a királyi mondásnak, melyen a liberálisok annyit csúfolódtak. Az elbeszélésünk elején szereplő hosszú, ügyvédbojtári fogalmazványban idézett királyi rendelet mindenestre visszajuttatta a grófnak két erdejét, egy szántóföldjét, melynek értéke tekintélyesen növekedett az elkobzás ideje alatt. E pillanatban Ferraud gróf, bár államtanácsos, hivatali főigazgató volt, úgy vélte, hogy amit eddig elért, az politikai pályafutásának csak kezdete.

Szenvedélyes becsvágyának gondjai erősen lefoglalták, titkárt tartott maga mellett, egy Delbecq nevezetű tönkrement ügyvédet. Erre a boszorkányosan ügyes, a paragrafusok útvesztőjének minden zegét-zugát ismerő emberre bízta magánügyeinek intézését. Az agyafűrt fiskális világosan látta a gróf mellett betöltött tisztségének előnyeit, és már csak számításból is becsületes volt. Azt remélte, hogy a gróf befolyása révén hivatalhoz juthat és minden gondját ura vagyonának szentelte. Magatartása annyira rácáfolt előző életére, hogy már megrágalmazott embernek tartották. A grófné tapintatosan, finoman - hiszen a legtöbb nőben megvan ez a képesség - szemmel tartotta a fiskálist, átlátott rajta, és olyan ügyesen irányította, hogy már magánvagyonára gyarapításánál is nagy hasznát vette. Elhitette Delbecqkel, hogy Ferraud gróf mindenben őrá hallgat, s hogy a gróf révén majd kineveztetik valamelyik nagy város elsőfokú bírósága elnökévé, ha érdekeit odaadóan szolgálja. A grófné tehát olyan állást ígért neki, melyből el nem mozdítható, mely lehetővé tenné, hogy előnyösen házassodjék, majd később, a politikai élet magasabb posztjára kerülve, képviselő legyen. Delbecq ez ígéret után vak eszköz volt a grófné kezében. A Restauráció első három esztendejében az ügyes embereknek bőséges lehetőségeket nyújtott a tőzsde érték hullámozása és a birtokok értékelkedése, és Delbecq nagyon vigyázott, nehogy egyetlen kedvező lehetőséget is elszalasszon. Háromszorosára növelte védangyala vagyonát, és ez nem került nagy fáradságába, mert a grófné cseppet sem válogatott az eszközökben, ha arról volt szó, hogy vagyonát gyorsan gyarapíthatja. A férje által betöltött hivatalok jövedelméből fedezte a háztartás költségeit, hogy saját járandóságait tőkésíthesse, és Delbecq anélkül, hogy az indítókot kutatta volna, készségesen elősegítette a kapzsiság sugallta pénzügyi műveleteket. Az effajta embert csak saját érdekében izgatják a titkok. Ezenkívül úgy vélte, hogy a titok nyitja egész egyszerűen a pénzszerzést, mely a legtöbb párizsi nőt gyötri. Ferraud gróf törekvéseinek támogatásához nagyon nagy vagyonra volt szükség, és a fiskális egyszer-másszor azt gondolta, hogy a grófné kapzsisága nem egyéb, mint áldozatkészség a férje iránt, akibe még mindig szerelmes. A grófné mélyen szívébe rejtette viselkedésének titkát. Ott rejtegette mindazt, ami számára élet-halál kérdést jelentő titok volt, ott őrizte a történet kulcsát is. Az 1818-as évek elején, a Restauráció látszatra megingathatatlan alapokon nyugodott, az emelkedett szellemek úgy vélték, hogy kormányzati elvei az új felvirágzás korát hozzák meg Franciaország számára. Ugyanakkor a párizsi társaság is átalakult. Ferraud grófné véletlenül úgy ment férjhez, hogy házassága szerelmi házasság volt, ugyanakkor megfelelt vagyoni érdekeinek és társadalmi törekvéseinek is. A még mindig fiatal és szép Ferraud grófnénak a nagyvilági asszony szerepe jutott, a királyi udvar légköre vette körül, nagy vagyont mondhatott magáénak és gazdag férjet, akit a royalista párt egyik legtehetségesebb embereként, a király barátjaként emlegettek, akiből miniszter is lehet. A grófné így az arisztokráciához tartozott, s ennek dicsőségében osztozkodott.

A diadal közepette titkos gyötrelem, balsejtelem emésztette. Bizonyos érzéseket mindig megsejtenek az asszonyok, akármilyen gondosan leplezik előttük a férfiak. Amikor a király először visszatért, Ferraud gróf kissé megbánta a házasságát. Chabert ezredes özvegye révén senkivel sem került rokonságba, egyedül volt, csak magára számíthatott azon a pályán, melyen

oly sok a zátony, oly sok az ellenfél. Később, mikor már józanabb fővel nézte feleségét, talán észrevett nála egy-két olyan nevelési hibát is, mely alkalmatlanná tette arra, hogy tervei megvalósításában segítségére legyen. Talleyrand házasságához valami tréfás megjegyzést fűzött a gróf, és felesége ebből világosan megértette, hogy ha a férje most házasodna, belőle soha nem lenne Ferraud grófné. Van-e asszony, aki ezt megbocsátaná? Hiszen az ilyen megbánásban csírájában ott lappang minden sértés, bűn és visszautasítás. Mekkora sebet üthetett a grófné szívére ez a megjegyzés, ha közben még attól is félt, hogy egyszer csak elébe áll első férje! Ha el is utasította, tudta, hogy él. Később, mikor nem hallott róla, azzal kecsgettette magát, hogy férje is meg Boutin is elpusztult Waterloonál, a császári sasokkal együtt. De azért elhatározta, hogy a gróft a legerősebb kötélekkel, aranylánccal fűzi magához. Gazdag akart lenni, hogy vagyona felbonthatatlanná tegye házasságát, ha Chabert gróf véletlenül mégis előkerülne. Ez megtörtént, és a grófné nem értette, voltaképpen miért nem kezdődött még el a rettegett harc. A betegség, a szenvedés talán meg is szabadította ettől az embertől. Talán félbolond, Charentonban eligazíthatják a dolgot. Nem akarta bizalmába avatni sem Delbecquet, sem a rendőrséget, félt, hogy valakinek kiszolgáltatja magát, vagy hogy sietteti a katasztrófát. Párizsban sok olyan asszony akad, aki, mint Ferraud grófné, a büntudat láthatatlan szörnyetegét rejtegeti a szívében vagy az örvény szélén él. Az ilyen nők elkérgesítik a gond fészket és még nevetni, szórakozni is tudnak.

„Ferraud gróf helyzetében van valami egészen különös” - gondolta Derville. Kocsija megállt a Varennes utcai Ferraud-palota előtt, és az ügyvéd felocsúdott hosszú tünődéséből. „Ferraud gróf helyzetében van valami egészen különös - gondolta. - Mi lehet az oka annak, hogy a gróf, aki olyan gazdag, akit úgy szeret a király, még mindig nem főrendházi tag? Lehet, hogy ez a király politikájából következik, hiszen mint Grandlieu-né asszony is említette: a király azt akarja, hogy a főrendiházi tagságnak igen nagy jelentősége legyen, már csak azért is, mert nem osztogatják szélteben-hosszában. És persze, egy parlamenti tanácsos fia mégsem Crillon- vagy Rohan-sarj.³⁸ Ferraud gróf csak kerülőúton juthat a főrendek közé. De ha a házassága semmis, a király nagy öröme, vajon nem szállhat-e rá olyan öreg főrend tagsága, akinek csak leánya van? Ez a fogas kérdés arra biztosan jó, hogy ráijesszünk a grófnéra” - gondolta, amint felfelé tartott a lépcsőn.

Derville, anélkül hogy tudta volna, a titkos sebet érintette, éppen a grófnét emésztő gyötrelmek okára tapintott. Ferraud-né a szép ebédlőteremben fogadta, éppen reggelizett, közben egy láncra kötött majommal játszadozott, a majom pálcikákkal teletűzdelt kis oszlopon ugrált. A grófné díszes pongyolát viselt, hanyagul összetűzött fürtjei pajkosan kandikáltak ki főkötője alól. Üde volt és derűs. Az asztalon csak úgy csillogott az ezüst és a gyöngyház meg a sok aranyozott holmi, pompás porcelánvázákban ritka virágok illatoztak. Amint e fényűzés közepezt megpillantotta a társadalmi karrier csúcspontján élő asszonyt, aki a férje hagyatékából gazdagodott meg, miközben a boldogtalan ezredes egy szegény tehenésznél, állatok között él, az ügyvéd magában megállapította:

„Mindebből az a tanulság, hogy egy szépasszony soha nem hajlandó felismerni a férjét, de még a szeretőjét sem abban a férfiban, aki ócska százgallérút, vedlett parókát és rongyos csizmát visel.”

Kaján és gúnyos mosoly jelezte a kicsit bölcselkedő, kicsit csúfolódó gondolatokat, melyek óhatatlanul felötlenek az olyan emberben, aki helyzeténél fogva a dolgok mélyére lát, hiába takargatják azokkal a hazugságokkal, melyekkel a legtöbb párizsi család kendőzi az életét.

---

³⁸ Régi francia főúri családok.

- Jó napot, Derville úr - üdvözölte Ferraud-né az ügyvédet, és tovább kávéztatta a majmot.
  - Asszonyom, egy eléggé komoly ügyről akarok önnel beszélni - kezdte nyersen az ügyvéd, mert bosszantotta, hogy a grófné olyan felületesen lökte oda ezt a „Jó napot, Derville úr”-at.
  - Végtelenül sajnálom, a gróf nincs itthon...
  - Én meg nagyon örülök, asszonyom. Végtelenül sajnálatos lenne, ha a gróf részt venne megbeszélésünkön. Egyébként Delbecqtől tudom, hogy ön szívesen intézi saját maga az ügyeit, nem terheli a grófot.
  - Akkor talán hívatom Delbecqet.
  - Semmi hasznát nem venné, bármilyen ügyes ember is - válaszolt Derville. - Ide hallgasson, asszonyom, elég egy szó és ön máris elkomolyodik. Chabert gróf él.
  - Ilyen tréfákkal akarja a kedvemet komolyra fordítani? - kérdezte az asszony nagy nevetve.
- De vidámságát egyszeriben megfékezte Derville merően rászegzett, fürkésző tekintetének különös élessége, mintha csak a lelke mélyén olvasott volna ez az ember.
- Asszonyom - válaszolt komolyan és hidegen az ügyvéd -, ön nincs tisztában azzal, milyen nagy veszély fenyegeti. Nem beszélek önnek az okmányok vitathatatlan hitelességéről, sem a Chabert gróf életben maradását tanúsító megdönthetetlen bizonyítékokról. Ön tudja, hogy én vesztett ügyet nem vállalok. Ha ön óvást emel a halotti levél téves voltának megállapítására irányuló keresetünk ellen, úgy már ezt az első pert elveszti, és ha ez a per a mi javunkra dől el, úgy megnyerjük az összes többi.
  - Voltaképpen miről akar velem beszélni?
  - Sem az ezredestől, sem önről. De még csak arról sem, hogy milyen beadványokat állíthatnak össze elmés ügyvédek, akik ismerik ennek az ügynek különös tényeit, akik tudnak azokról a levelekről, melyeket ön az első férjétől kapott, mielőtt házasságra lépett volna a másodikkal.
  - Ez nem igaz! - kiáltotta az asszony hevesen, igazi divathölgy módjára. - Soha, egy levelet sem kaptam Chabert gróftól, és ha valaki azt állítja magáról, hogy ő Chabert ezredes, az csaló vagy éppen kiszabadult gonosztevő, talán egy új Cogniard. Megborzongok, ha csak rá is gondolok. Uram! Hát feltámadhat az ezredes? Bonaparte egy szárnysegéde révén részvétét fejezte ki nekem, és ma is kapom a háromezer frankos nyugdíjat, amit a parlament szavazott meg Chabert gróf özvegyének. Millió okom volt arra, hogy visszautasítsam a Chabert-eket, akik eddig jelentkeztek, és vissza fogom utasítani az ezután következőket is.
  - Szerencsére, asszonyom, magunk között vagyunk. Hazudhatunk amennyit csak jólesik - mondta hűvösen az ügyvéd, akit szórakoztatott, hogy egyre vadabb haragra tüzeli a grófnét. Azt remélte, hogy dühében majd csak elszólja magát. Megszokott fogás ez az ügyvédekénél, akik nyugodtak maradnak, míg ellenfelük vagy ügyfelük elragadtatja magát. - „Akkor hát rajta” - gondolta magában az ügyvéd és máris kieszelte, miként csalja törbe, hogy bebizonyítsa gyengeségét.
  - Asszonyom, az első levél kézbesítésének bizonyítékai vannak - mondotta -, hiszen érték-papírokat tartalmazott...
  - Egyáltalán nem voltak benne értékpapírok!
  - Ezt az első levelet tehát megkapta - folytatta mosolyogva az ügyvéd. - Látja, asszonyom, ön azt hiszi, hogy harc képes az igazságszolgáltatással szemben, és beleesett egy ügyvéd első kelepcéjébe...

A grófné pirult, sápadozott, tenyerébe rejtette arcát. De azután sutba dobta a szégyenkezést, és az effajta nőknél természetes hidegvérrel folytatta:

- Minthogy ön az állítólagos Chabert ezredes jogi képviselője, legyen olyan kedves és...

- Asszonyom - vágott közbe az ügyvéd -, e pillanatban még éppúgy vagyok az ön, mint az ezredes jogi képviselője. Higgye el, nem szívesen veszíteném el az ön megtisztelő megbízását. Ön azonban nem hallgat rám...

- Kérem, beszéljen - mondta Ferraud-né kedvesen.

- Az ön vagyona Chabert gróftól származik, és ön eltaszította őt. Az ön vagyona óriási, és ön túri, hogy ő kolduljon. Asszonyom, az ügyvéd nagyon ékesszóló, ha az ügy már önmagában ékesszóló, ez esetben pedig olyan körülmények találkoznak össze, melyek ön ellen hangolhatják a közvéleményt.

- De kérem - szólt a grófné, akit kihozott a sodrából, hogy Derville így packázik vele -, feltéve, hogy az ön Chabert-je valóban él, a bíróság a gyermekek miatt mégis érvényesnek ismeri el második házasságomat, én pedig minden kötelezettségemnek eleget teszek, ha adok kétszázhuszonezer frankot Chabert ezredesnek.

- Asszonyom, nem tudhatjuk, hogy a bíróság milyen szemszögből vizsgálja az érzelmi kérdést. Bár egyfelől egy asszony áll a gyermekeivel, de nem szabad megfélemlíteni arról a balsors sújtotta férfiúról sem, aki ön miatt, az ön visszautasítása miatt öregedett így meg. És vajon a bírák megsérthetik a tételes törvényt? A jog szerint Chabert ezredessel kötött házasságát illeti meg a prioritás, és ha ön gyűlöletes módon szerepel, úgy még egy váratlan ellenféllel is szembetalálja magát. S ettől a veszélytől szeretném önt megmenteni, asszonyom.

- Új ellenféllel? Ugyan ki lenne az?

- Ferraud gróf.

- A gróf sokkal jobban ragaszkodik hozzám, sokkal jobban tiszteli gyermekei anyját...

- Asszonyom, ne mondjon ilyen badarságokat ügyvédnek, aki megszokta, hogy a gondolatok mélyén olvasson - vágott közbe Derville. - Ferraud grófnak e pillanatban esze ágában sincs, hogy felbontsa az önnel kötött házasságát és bizonyára imádja önt, de ha egyszer valaki azt mondja neki, hogy a házassága megsemmisíthető, hogy a felesége vádlottként kerül a közvélemény ítélőszéke elé...

- Megvédelmezne engem.

- Nem, asszonyom.

- Miért hagyna el?

- Hogy nőül vegye valamelyik főrend egyetlen leányát, akinek főrendiházi tagságát királyi rendelet ruházná át őreá.

A grófné elsápadt.

„Megfogtalak! - mondta magában Derville. - Most már el nem eresztelek, a szegény ezredesnek nyert ügye van.”

- Egyébként, asszonyom - folytatta -, a grófnak nem lennének nagy aggályai, már csak azért sem, mert hiszen egy dicsőséggel övezett férfiú, tábornok, gróf, a becsületrend nagykeresztjes tisztje mégsem lenne a legrosszabb megoldás... és ha ez a férfiú visszaköveteli a feleségét...

- Elég, elég! - kiáltotta a grófné. - Soha nem lesz más ügyvédem. Mit tegyek?

- Egyezkedni kell! - válaszolt Derville.

- Ő még szeret engem? - kérdezte.

- Nem hiszem, hogy érzelmei változtak volna.

A grófné e válasza felemelte a fejét. A remény sugara villant fel szemében, talán máris azon gondolkodott, hogy valami női furfanggal első férje gyengédségét használja ki arra, hogy megnyerje a pert.

- Várom rendelkezéseit, asszonyom, hogy tudjam, kézbesítenünk kell-e önnek az iratokat, vagy eljön hozzám, hogy megállapodjunk az egyezés alapjaiban - szólt Derville, és elkészönt a grófnétól.

Egy hét telt el Derville e két látogatása után. Egy szép júniusi délelőttön a férj és feleség, akit csaknem természetfeletti véletlen választott el egymástól, elindult Párizs két különböző sarkából, hogy találkozzék közös ügyvédje irodájában.

Derville bőségesen előlegezett Chabert ezredesnek, aki így rangjához illően öltözködhetett. Nagyon tisztességes kétkerekűn érkezett meg az elhunyt. Az arcához illő parókát, kék szövetruhát, fehér inget viselt, mellénye alól kivirított a becsületrend nagykereszteseinek vörös szalagja. Mióta ismét megszokta, hogy nem kell nélkülöznie, visszanyerte katonás előkelőségét. Egyenesen tartotta magát. Komoly és titokzatos arca mintha megfiatalodott, kitelt volna, az örömet és reménységet sugározta, hogy a festészetnek ezzel a nagyon festői kifejezésével éljünk. Éppúgy nem hasonlított az ócska, százgalléruban járkáló Chabert-re, mint ahogyan a frissen vert aranytallér nem hasonlít a rézgarashoz. A járókelők könnyen felismerhették benne császári hadseregünk egyik szép roncsát, a hősiek férfiak egyikét, akik hírünk, nevünk élő képviselői, akikben úgy tükröződik nemzeti dicsőségünk, mint ahogyan egy tükörszilánk látszólag megcsillantja a rásütő nap minden sugarát. Képek is, könyvek is ezek az öreg katonák.

A gróf könnyedén, fiatalosan ugrott ki kocsijából, és felment Derville-hez. A kétkerekű még alig hajtott el, mikor elegáns, címeres, zárt hintó állt a ház elé. Ferraud grófné szállt ki belőle. Egyszerű, de jól szabott ruhát viselt, mely kiemelte termete fiatalosságát. A rózsaszínnel bélelt, szép köpeny tökéletesen keretezte alakját, lágyabbá tette és élénkítette egész megjelenését.

Ha az ügyfelek meg is fiatalodtak, az iroda pontosan olyan maradt, amilyenek történetünk elején leírtuk. Simonnin tízórazott, vállával az ablaknak dőlt, mely akkor nyitva volt, és a négy fekete épülettömbbel körülvett udvaron át a kék eget nézegette.

- Na, ki fogad egy színházjegybe, hogy Chabert ezredes tábornok és a becsületrend tisztje?

- Nagy varázsló a főnök - mondta Godeschal.

- Akkor most nem tréfáljuk meg? - kérdezte Desroches.

- Ezt bízzuk a feleségére, Ferraud grófnéra - mondta Boucard.

- Ezek szerint - szólt közbe Godeschal - Ferraud grófné köteles lesz mindkettőé lenni?

- Máris itt van! - mondta Simonnin.

E pillanatban belépett az ezredes, és Derville után kérdezősködött.

- Igen, itt van, ezredes úr - mondta Simonnin.

- Szóval nem vagy süket, te kópé! - és Chabert ezredes az írnokok nagy meglepedésére csavarintott egyet a kisbojtár fülén. A többiek nevettek, és a különös személyiségnek kijáró kíváncsi tisztelettel nézték az ezredest.

Chabert gróf már Derville-nél volt, mikor felesége belépett az iroda ajtaján.

- Te Boucard! A főnök szobájában csuda jelenet készül! Most láttunk egy asszonyt, aki a páros napokat Ferraud gróffal, a páratlanokat Chabert gróffal töltheti.

- A szökőévekben meg egyenlően osztoznak - jegyezte meg Godeschal.

- Hallgassanak már, minden behallatszik - szólt rájuk szigorúan Boucard -, még életemben nem láttam ügyvédi irodát, ahol annyit tréfálkoznak az ügyfelek rovására, mint itt.

Derville, mikor a grófné megérkezett, a hálószobába kísérte az ezredest.

- Asszonyom, nem tudtam, kellemes lenne-e önnek, ha most látná Chabert grófot. Ezért úgy intéztem, hogy ne találkozzanak. Ha azonban másként gondolja...

- Köszönöm a figyelmességét.

- Előkészítettem egy okiratvázlatot, az ebben foglaltakat ön és a gróf már most megvizsgálhatják. Az ön észrevételeit én ismertetem a gróffal és a gróf érveit is én adom elő önnek.

- Kérem, lássunk hozzá - mondta a grófné, és egy kézmozdulata elárulta türelmetlenségét.

Derville olvasni kezdett.

„Az alulírottak:

egyfelől Hyacinthe Chabert gróf, tábornagy, a becsületrend nagykeresztes tisztje, Párizs, Petit-Banquier utcai lakos,

másfelől Rose Chapotel úrhölgy, a fent megnevezett Chabert gróf hitvese...”

- Hagyjuk a bevezetést - szólt közbe a grófné. - Nézzük mindjárt a feltételeket.

- Asszonyom - válaszolt az ügyvéd -, a bevezetés röviden összegezi mind az egyikük, mind a másikuk helyzetét. Azután az első pontban foglaltak értelmében ön három tanú jelenlétében elismeri, hogy e magánokirathoz csatolt hivatalos okmányokban megjelölt egyén Chabert gróf, az ön első férje, akinek személyazonosságát egyébként az ön közjegyzőjénél, Alexandre Crottat-nál készült jegyzőkönyv is megállapítja. Két közjegyző és az a tehenész lesz a tanú, akinél az ön férje lakott. A legszigorúbb titoktartást kérve, beavattam őket, és ők mélységesen hallgatni fognak az ön ügyéről.

- A második pontban Chabert gróf az ön boldogsága érdekében kötelezi magát, hogy jogaival csak az okiratban megjelölt esetekben él. Ilyen eset lenne - jegyezte meg Derville mintegy zárójelben -, ezen titkos megállapodás kikötéseinek be nem tartása. Chabert gróf hozzájárul ahhoz, hogy önnel megegyezve kéri holtta nyilvánításának érvénytelenítését és házasságának felbontását.

- Ebbe én semmiképpen nem egyezem bele - mondta a megdöbbent grófné. - Egyáltalában nem akarok bírósági eljárást. Ön tudja, hogy miért nem.

- A harmadik pontban - folytatta rendületlenül az ügyvéd -, ön kötelezi magát, hogy Hyacinthe Chabert gróf javára évi huszonnégyezer frankos életjáradékot jegyeztet fel az államkötvényesek törzskönyvébe, mely életjáradék tőkéje a gróf halálakor önre száll vissza.

- Ez túl sok pénz! - méltatlankodott a grófné.

- Tud olcsóbb egyezséget kötni?
  - Talán.
  - Eszerint mit óhajt, asszonyom?
  - Azt akarom... nem akarok pert... azt akarom...
  - Hogy maradjon halott! - vágott közbe hevesen Derville.
  - Kérem - folytatta a grófné -, ha huszonnégyezer frankos életjáradékot követelnek, akkor pereskedünk...
  - Igen, pereskedünk! - kiáltott tompa hangon az ezredes, aki felszakította az ajtót, a felesége előtt termett, balját a mellényébe dugta, jobbjaival maga elé mutatott, és e mozdulatot valami szörnyű eréllyel töltötte meg kalandjának emléke.
  - „Ez ő!” - mondta magában a grófné.
  - Túl sok pénz! - ismételte az öreg katona. - Csaknem egy milliót adtam magának, és maga alkudozik a szerencsétlenségemmel. Ha így vagyunk, hát magát követelem, magát és a vagyonát. Vagyonközösség áll fenn köztünk, házasságunk nem szűnt meg...
  - De ön nem Chabert ezredes! - kiáltott a grófné meglepetést színélve.
  - Talán bizonyítékokat akar? - kérdezte az aggastyán metsző gúnnyal. - A Palais-Royalban szedtem fel magát...
- A grófné elsápadt. Az öreg katona megindultan hallgatott el, mikor látta, hogyan sápad el a pirosító alatt, hogy miatta szenved a hajdan oly forrón szeretett nő. De az asszony olyan ádáz pillantást vetett rá, hogy megint csak elkezdte:
- Maga ott volt a...
  - Bocsánat, uram - szólt a grófné az ügyvédnek -, ne vegye rossznéven, hogy távozom. Nem azért jöttem, hogy ilyen szörnyűségeket halljak.
- Felpattant, és távozott. Derville utána rohant az irodába, de a grófné eltűnt, mintha szárnyai nőttek volna. Az ügyvéd visszament a dolgozószobájába, ahol az ezredes szinte tombolt, hatalmas léptekkel, dühösen sétált fel és alá.
- Akkoriban mindenki onnan nősült, ahonnan akart - mondta -, de én nagyon ráfizettem, hogy ilyen rosszul választottam, hogy a látszatnak hittem. Szívtelen teremtés.
  - Ugye, ezredes úr, igazam volt, mikor arra kértem, ne mutatkozzék. Most már bizonyos vagyok a személyazonosságban. Mikor ide belépett, a grófné félreérthetetlenül elárulta magát. De ön elveszítette a perét, a felesége tudja, hogy ön felismerhetetlenül megváltozott!
  - Megölöm!
  - Örültség! Elfognák és lefejeznék, mint valami latort. De az is lehet, hogy a gyilkossági kísérlet nem sikerülne és ez megbocsáthatatlan hiba lenne. Ha valaki a feleségét akarja megölni, annak legyen biztos a keze. Bízsa rám, majd én jóváteszem a számárait, maga nagy gyermek! Most távozzék. Vigyázzon magára, a grófné képes lenne arra is, hogy kelepcébe csalja és bolondokházába csukassa. Kézbcsíttetem neki az okiratokat, hogy biztosítsam önt minden meglepetés ellen.

A szegény ezredes engedelmeskedett ifjú jótevőjének, dadogva mentegetőzött és távozott. Lassan, sötét gondolatokba merülten ment le a lépcsőn, talán a csalódás súlya görnyesztette, ilyen kegyetlen, ilyen fájdalmas csapás még sohasem érte. Mikor az utolsó lépcsőfokhoz ért, szoknyasuhogást hallott, és elébe állt a felesége.

- Jöjjön, kérem - mondta és a régi, meghitt mozdulattal karolt az ezredesbe.

A grófné mozdulata, barátságos hangja máris lecsendesítette az ezredes haragját, hagyta, hogy az asszony a kocsihoz vezesse.

- Szálljon be - kérte a grófné, mikor a lovász leengedte a kocsi lépcsőjét.

Mintha varázslat történt volna, egyszerre csak a felesége mellett ült a hintóban.

- Hova hajtsak, asszonyom? - kérdezte a kocsis.

- Groslay-ba.

A lovak nekiindultak, és végigmentek egész Párizson.

- Uram... - szólt a grófné az ezredesnek, és hangja elárulta, hogy az életben ritkán előforduló, az ember egész mivoltát megrázó izgalom fogta el.

Az ilyen pillanatokban reszket a szív, minden ízünk, minden idegszálunk, reszket a test és a lélek, reszket minden porcikánk. Ilyenkor, mintha már csak az izgalom élne bennünk, sugárzik, árad belőlünk; a tekintet, a hang és a mozdulat terjeszti, mint a ragályt, és akaratunkat rákényszeríti másokra. Az öreg katona megremegett az egyetlen szótól, az elsőtől, ettől a rettenetes „uram” megszólítástól. De hiszen ebben a szóban ugyanakkor szemrehányás, esdeklés, bocsánat, reménység, reménytelenség, kérdés és felelet is csengett. Minden benne volt ebben az egyetlen szóban. Csak nagyon jó színésznő tud egy árva szóval ennyi érzelmet, ilyen ékes-szólóan kifejezni. Az igazságban nincs ennyi kifejezőerő, nem teregeti ki magát, lényegébe csak bepillantani tudunk. Az ezredes ezerszeresen megbánta gyanakvását, követelőzését, haragját; lesütötte szemét, nehogy elárulja zavarát.

- Uram - kezdte el újból a grófné, alig észrevehető hallgatás után -, én mindjárt felismertem önt!

- Rosine - válaszolt az öreg katona -, ez az egyetlen balzsam, mely feledtetheti szenvedéseimet.

Két nagy, forró könnycsepp hullott az asszony kezére, melyet az ezredes atyai gyengédséggel szorított meg.

- Uram - folytatta a grófné -, hát nem vette észre, milyen rettenetes volt számomra, hogy az én visszas helyzetemben oda kellett állnom egy idegen elé? Ha már pirulnom kell, ez maradjon a családban. Vajon nem kell szívünk legmélyén elrejtteni ezt a titkot? Remélem, megbocsátja, hogy látszólag közönyös maradtam egy Chabert szenvedései láttán, hiszen nem hittem el, hogy életben van. Megkaptam a leveleit - mondta élénken, mikor férje arcán észrevette az ellenvetést -, de csak tizenhárom hónappal az eylau-i csata után érkeztek meg, felnyitva, piszkosan, az írás felismerhetetlen volt, és miután Napóleon aláírta új házassági szerződésemet, joggal gondoltam, hogy egy ügyes csaló akar félrevezetni. Elővigyázatosnak kellett lennem egy ál-Chabert-rel szemben, nehogy háboríthassák Ferraud gróf nyugalma, nehogy megrontsák a családi békét. Ugye, igazam volt?

- Igen, igazad volt, én meg buta állat, fenevad vagyok, hogy nem láttam világosabban egy ilyen helyzet következményeit. Voltaképpen hova megyünk? - kérdezte az ezredes, mikor meglátta a La Chapelle-i sorompót.

- A Montmorency völgyében, Groslay melletti birtokomra. Ott majd együttes erővel megfontoljuk, mitévők legyünk. Tisztában vagyok kötelességeimmel. Jogilag önhöz tartozom, a valóság mégis más. Ön nem kívánhatja, hogy egész Párizs rajtunk mulasson. Ne engedjük, hogy nyilvánosságra kerüljön ez a helyzet, mely rám nézve nevetséges is, próbáljuk megőrizni méltóságunkat. Maga még szeret engem - mondta, és édesbús pillantást vetett a grófra -, de vajon nekem tilos volt máshoz kapcsolni az életemet? Egy belső hang azt súgja nekem, hogy e különös helyzetben csak az ön jóságában reménykedhetem, hiszen önt olyan jónak ismerem! Ugye, nem tévedek, ha önt választom sorsom egyetlen, egyedüli bírójává? Legyen bíró és érdekelt fél. Az ön nemeslelkűségére bízom magam. Jósága megbocsátja nekem ártatlanul elkövetett hibáim következményeit. Bevallom hát: szeretem Ferraud grófot. Azt hittem, hogy szabad szeretnem. Nem pirulok ön előtt a vallomás miatt, ha önnek fáj is, nem hoz ránk szégyent. Nem titkolhatom ön előtt a tényeket. Amikor a sors úgy hozta, hogy özvegy lettem, nem volt gyermekem.

Az ezredes egy kézmozdulattal csendre intette a feleségét. Fél mérföldnyi úton egyikük sem szólt egy szót sem. Chabert szinte maga előtt látta a két gyermeket.

- Rosine!

- Tessék...

- A halottaknak hát nem szabad visszatérni?

- Ó, ne, ne! Ne tartson hálátlannak. Csak az történt, hogy ön mint szerelmes asszonyt, mint anyát látja viszont azt a nőt, aki hitvestársa volt. Szeretni már nem tudom, de jószívvel lehetek önhöz, mintha a leánya lennék.

- Rosine - válaszolt az aggastyán kedvesen -, már nincs bennem harag irántad. Elfelejtünk mindent - tette hozzá olyan gyengéd mosollyal, mely mindig nemes lélekre vall. Sokkal jobb érzésű vagyok, semhogy a szerelem színlelését kívánjam egy asszonytól, aki már nem szeret.

A grófné olyan hálásan pillantott rá, hogy a szegény Chabert készségesen visszatért volna az eylaui sírgödörbe. Vannak erős lelkű férfiak, akik képesek ilyen önfeláldozásra, s jutalmuk az a meggyőződés, hogy boldoggá teszik a szeretett nőt.

- Minderről beszélünk majd később, nyugodt szívvel - mondta a grófné.

A beszélgetés másra terelődött, képtelenség volt hosszan foglalkozni e témával. Bár a házastársak hol célozgatással, hol meg komolyan, de vissza-visszatértek különös helyzetükre, mégis kellemes volt ez a kocsizás, miközben felidéztek hajdani együttélésük és a Császárság eseményeit. A grófné tudta, hogyan kell édes varázssal átítatni ezeket az emlékeket, tudta, hogyan kell cseppnyi szomorúságot vegyíteni a beszélgetésbe, hogy végig komoly maradjon. Új életre támasztotta a szerelmet, de vágyat nem keltett. Felvillantotta első férje előtt a lelki kincseket, melyekkel azóta gazdagodott, s közben igyekezett hozzászoktatni a gondolathoz, hogy be kell érnie azokkal az örömmel, melyeket az apa érez szeretett leánya mellett. Az ezredes a Császárság egyik grófnáját ismerte benne, és a Restauráció grófnáját látta viszont.

A házastársak végül egy keresztúton megérkeztek a nagy parkhoz, mely a Margency magaslatait a bájos kis Groslay falutól elválasztó völgyben feküdt. Szép háza volt itt a grófnénak, és mikor beljebb kerültek, az ezredes észrevette, hogy felkészültek mindkettőjük fogadására. A szerencsétlenség valami varázsszerféle, ereje abban nyilvánul, hogy megerősíti alaptermészetünket, egyik embernél a bizalmatlanságot és a komizságot növeli, a nagylelkűeknél meg a jóságot mélyíti el.

Az ezredest a szerencsétlenség még odaadóbbá, még jobbá tette, mint amilyen valaha volt; fel tudta fogni a női lélek szenvedéseinek titkát, mely titok marad a legtöbb férfi előtt. Alig élt benne bizalmatlanság, mégsem tudta megállni, hogy ne kérdezze meg:

- Hát ennyire biztosra vette, hogy idejövök?

- Igen, biztosan tudtam, hogy ez így lesz, ha Derville ügyfele valóban Chabert ezredes.

Úgy válaszolt, mintha a színtiszta igazságot mondaná, és ez eloszlatta az ezredes minden bizalmatlanságát, már szégyenkezett is, hogy az előbb némi gyanakvást táplált. A grófné három napon át csodálatosan viselkedett a férjével. Mintha csak gyengéd gondoskodással, változatlan szelídséggel akarta volna elfeledtetni a kiállt szenvedéseket, mintha bocsánatot akart volna nyerni a sok bajért, melyet, mint mondotta, ártatlanul okozott. Kicsit mélabúsnak mutatta magát, de közben tetszelegve fejtette ki előtte mindazt a varázst, mellyel szemben fogékonynak tudta az ezredest, mert hiszen mindnyájan könnyen megközelíthetők vagyunk egy bizonyos úton-módon. Az egyikünk behódol a szív, a másikunk meg a szellem varázsának. A grófné részvétet akart kelteni önnön helyzete iránt, úgy a szívéhez akart férközni, hogy gondolatai felett is uralkodhassék és tetszése szerint irányíthassa.

Céljai érdekében mindenre elszánta magát. Még nem tudta, mitévő lesz ezzel az emberrel, de abban biztos volt, hogy társadalmilag meg akarja semmisíteni.

Harmadnap este úgy érezte, hogy bármennyire igyekszik, nem tudja titkolni, milyen nyugtalansággal gondol mesterkedéseinek kimenetelére. Hogy kis ideig fesztelenül érezhesse magát, felment a szobájába, az íróasztala elé ült, úgy dobta le magáról a nyugalom álarcát, melyet Chabert gróf előtt viselt, mint a színésznő, aki a gyötrelmes ötödik felvonás után holtfáradtan rogy le öltözőjében, és még csak nem is hasonlít a képhez, melyet önmagáról a nézőközönségnek adott. Nekilátott, hogy befejezen egy megkezdett levelet, melyben utasította Delbecqet, menjen el Derville-hez, nevében kérje fel a Chabert ezredesre vonatkozó iratok ismertetésére, másolja le az okmányokat és azonnal jöjjön hozzá Groslay-ba. Alig fejezte be az írást, mikor a folyosóról meghallotta az ezredes lépteit, aki nyugtalanul nyitott be hozzá.

- Ó, bárcsak meghalnék! - mondta a grófné fennhangon. - Kibírhatatlan a helyzetem...

- Ejnye, mi leli magát? - kérdezte a derék ember.

- Semmi, semmi...

Felállt, magárahagyta az ezredest és lesietett, hogy tanúk nélkül beszélhessen a szobalányával, akit Párizsba küldött. Meghagyta neki, hogy személyesen adja át Delbecqnek a levelet és mihelyt a címzett elolvasta, azonnal hozza vissza. A grófné azután leült egy padra, úgy, hogy jól szem előtt legyen és az ezredes rögtön rátalálhasson. Chabert, aki már kereste a feleségét, menten odasietett és melléje ült.

- Rosine, mi baja van?

Az asszony nem válaszolt. Csodaszép, csendes júniusi este volt, mikor a rejtett harmóniák napnyugtakor annyi édes derűt árasztanak. Az égbolt tiszta volt, mélységes csend uralkodott, úgyhogy a park távoli részéből idehallatszó gyermekhangok kedves dallama messze csengett a fenséges tájon.

- Nem is felel nekem? - kérdezte az ezredes a feleségét.

- A férjem... - kezdte a grófné, majd hirtelen abbahagyta, összerezte és pirulva kérdezte: -, hogyan nevezem Ferraud grófot, ha beszélek róla?

- Szegénykém, nevezd csak a férjednek - mondta jóságosan az ezredes -, hiszen gyermekeid atyja.

- És ha azt kérdi tőlem - folytatta -, hogy miért jöttem ide, ha megtudja, hogy egy ismeretlennel bújtam itt el, mit mondjak neki? Kérem, uram - mondta és csupa méltóság volt -, döntsön sorsom felől, én mindenre felkészültem...

- Kedvesem - mondta az ezredes és megragadta a felesége kezét -, úgy határoztam, hogy teljesen feláldozom magam a te boldogságodért...

- Ez képtelenség! - kiáltotta a grófné; és görcsösen megremegett. - Gondolja csak el, hogy meg kellene tagadnia önmagát, még hozzá hiteles formában...

- Hogyan? Hát a szavam magának nem elég?

Az aggastyánt valósággal szíven találta a kifejezés, hogy hiteles formában, és bizalmatlansága újra éledt. Úgy nézett a feleségére, hogy az belepirult, lesütötte a szemét, és a férfi attól tartott, hogy ez az asszony csak megvetést érdemel. A grófné nagyon jól ismerte a férfi nemes jellemét, mélyen gyökerező, zordon erkölcsösségét, és attól tartott, hogy gyanakvást ébresztett e szemérmesen jóhiszemű emberben. Bár e gondolatok miatt mindkettőjük arca elborult, az egyetértés mégis hamarosan helyreállt közöttük. Messziről ugyanis idehallatszott egy gyermeki hang, mire a grófné felkiáltott:

- Jules, hagyd békén a nővéredet!

- Hogyan? Itt vannak a gyermekei? - kérdezte az ezredes.

- Igen, de megtiltottam, hogy háborgassák magát.

Az öreg katona megértette e kedvességben rejlő női gyengédséget, tapintatot és megcsókolta a grófné kezét.

- Jöjjenek csak ide - mondotta.

A kislány odaszaladt, hogy bepanaszolja a bátyját.

- Mama!

- Mama!

- Jules bántott...

- Ő meg...

A gyermekek karja az anya felé tárult, hangjuk egybeolvadt, nagyon megragadó volt ez a váratlan jelenet.

- Szegény kicsikék! - tört ki a grófné és szabadjára engedte könnyeit. - Ha el kell hagynom őket, vajon kihez kerülnek? Az anyai szív nem felosztható, mindkettőjüket akarom!

- Maga ríkatta meg a mamát? - kérdezte Jules, és haragosan nézett az ezredesre.

- Hallgass, Jules! - parancsolt rá az anyja.

A két gyermek némán állt előttük, szavakkal el nem árulható kíváncsiságot fejezett ki a tekintetük, amint anyjukat és az idegent fürkésztek.

- Igen, igen, ha el is szakítanak a gróftól, csak a gyermekeimet ne vegyék el tőlem, akkor beletörődöm mindenbe...

E döntő szavak beteljesítették a grófné reményét, meghozták a teljes sikert.

- Igen - kiáltott fel az ezredes, mint aki egy gondolatban megkezdett mondatot fejez be -, vissza kell térnem a holtak közé. Ez már megfordult a fejemben.

- Szabad-e elfogadnom ekkora áldozatot? - válaszolt a grófné. - Voltak már férfiak, akik meghaltak, hogy megmentse a szeretett nő becsületét, de ők is csak egyszer adták az életüket. Magának mindennap újra fel kellene áldoznia az életét. Nem, nem, ez képtelenség. Ha csak a pusztá létéről lenne szó, talán... de aláírásával tanúsítani, hogy nem Chabert ezredes, elismerni, hogy csaló, odadobni a becsületét, hazudni a nap minden órájában, nem! Az emberi áldozatkészség nem terjedhet ennyire. Képzeld csak el! Nem! Ha szegény gyermekeim nem lennének, már elmenekültem volna magával a világ végére...

- De miért ne élhetnék itt, a kis kerti házban, mint rokon? - javasolta Chabert ezredes. - Megviselt vagyok, olyan, mint egy kiselejtezett ágyú, nem kell már nekem más, csak egy kis dohány, meg a *Constitutionnel*.³⁹

Az asszony sírva fakadt. Ferraud grófné és Chabert ezredes a nagylelkűség csatáját vívták, és a katona győzött. A falusi este, a félhomály és a csend, az anya a gyermekeivel: a családi kép varázsa megszédítette a katonát, elhatározta, hogy halott marad, már nem riadt vissza attól sem, hogy erről hiteles okmányt adjon. Megkérdezte, miként lásson hozzá, hogy egyszer s mindenkorra biztosítsa a család boldogságát.

- Tegyen, amit akar - válaszolt a grófné -, az bizonyos, hogy én semmiképpen nem avatkozom ebbe az ügybe. Erre nem vagyok köteles.

Delbecq, a jószágkormányzó, már előbb megérkezett, és a grófné szóbeli utasítását követve, megnyerte az öreg katona bizalmát. Másnap délelőtt Chabert ezredes a hajdani ügyvéddel Saint-Leu-Tavernybe indult. Delbecq az itteni közjegyzővel előre elkészíttetett egy okmányt, de olyan durva kikötésekkel, hogy az ezredes, miután elolvasta, kirohant az irodából.

- Ezer mennykő! Hát ilyen pipogyának néznek! Hiszen ez kész csalás lenne!

- Uram, én sem javaslom önnek, hogy elsiessze az aláírást - mondta Delbecq. - Az ön helyében legalább harmincezer frankos évjáradékot szereznek ebből az ügyből, megadná a grófné!

Az ezredes tekintetében a becsületes ember felháborodása villámlott, mikor végignézte ezt a kiérdemesült gazfickót, majd elrohant, és szívében ezer meg ezer ellentétes érzés dúlt. Feléledt a bizalmatlansága, hol megnyugodott, hol meg újból felháborodott.

Az egyik falrésen át végül belépett a grosly-i parkba; lassan lépegetett befelé, hogy megpihenjen és nyugodtan gondolkozhassék az egyik kerti ház alsó részében levő szobácskában, ahonnan végiglátott a saint-leu-i úton. A fasort itt nem kavicssal, hanem valami sárgás homokkal hintették fel, és a grófnő, aki a kerti ház szalonjában ült, nem hallotta meg az ezredes lépteit, ügyének sikeres alakulása foglalkoztatta minden gondolatát, ügyet sem vetett férje motoszkálására. Az öreg katona sem vette észre, hogy felesége a kerti ház felső részében tartózkodik.

---

³⁹ *Constitutionnel*: a Restauráció korának óvatos hangú, liberális lapja.

- Nos, Delbecq úr, aláíratta vele? - kérdezte a grófné, mikor meglátta, hogy a titkár magányosan jön a park menti árok sövénye mögött.

- Nem, asszonyom, de még csak azt sem tudom, hova lett az emberünk. Megbokrosodott a vén ló.

- Végül mégiscsak Charentonba kell vinnünk, ha már egyszer a markunkban van.

Az ezredes egy pillanat alatt visszanyerte ifjúi rugalmasságát, átugrotta az árkot, Delbecq előtt termett, és két olyan hatalmas pofont mért le neki, amelyet ügyintézői orca még nem kapott.

- Megfeledkeztél róla, hogy rúgni is tudnak a vén lovak! - ripakodott rá.

Mikor haragja csillapult, már ahhoz sem érzett erőt, hogy átugorja az árkot. Meglátta a meztelen igazságot. A grófné szavai és Delbecq válasza leleplezte előtte az összeesküvést, melynek ő lett volna az áldozata. A figyelmesség, mellyel a grófné elárasztotta, csak csalétek volt, hogy könnyebben kelepcébe ejtse. A grófné szavai úgy hatottak, mint valami alattomos méreg, egy cseppje újból felkeltette az öreg katona testi-lelki kínjait. A park kapuján át lassan, magába roskadtan ballagott a kerti házhoz. Számára hát nincs sem nyugalom, sem béke. Mégis meg kell kezdenie ezzel az asszonnyal a gyűlöletes harcot, amiről Derville beszélt, meg kell kezdenie a végeérhetetlen pereskedést, szünet nélkül nyelni az epét, bele kell törődnie abba, hogy minden napra kijár a keserűség kelyhe. És a rettenetes gondolat: honnan veszi a per megindításához szükséges pénzt? Hirtelenében úgy megundorodott az élettől, hogy ha víz van a közelében, beleugrik, ha pisztolya van, hát főbelövi magát. Azután újból megkezdődött az a tépelődés, mely úgy megváltoztatta a kedélyét, mióta Derville-lel tárgyalt a tehenésznél. A kerti ház elé ért, felment a felső szobába, melynek rózsablakain át csodaszép kilátás nyílt a völgy minden részére. Itt üldögélt a felesége, a tájat nézegette, mélységesen nyugodt volt, arca kifürkészhetetlen, csak a mindenre elszánt nők tudják így összeszedni magukat. Úgy törölte meg a szemét, mintha a könnyeit szárítgatná, és szórakozottan babrált hosszú, rózsaszínű övszalagjával. Nyugodtnak látszott ugyan, mégis megremegett, mikor derék jótevője sápadtan, karját összefonva megállt előtte.

- Asszonyom - szólalt meg, miután egy darabig merően nézte és pirulásra készítette -, asszonyom, én nem átkozom magát, megvetem. Most már hálás vagyok a véletlennek, mely elszakított bennünket. Még csak bosszúvágyat sem érzek, már nem szeretem magát. Semmit nem akarok magától. Éljen nyugodtan, az én szavamban megbízhat, többet ér, mint az összes párizsi közjegyző irkafirkája. Soha nem fogok igényt támasztani a névre, melyet talán híressé tettem. Ezentúl egy Hyacinthe nevű szegény flótás vagyok, aki éppen csak annyit akar, hogy rá is süssön az Isten napja. Az ég áldja...

A grófné az ezredes lábai elé vetette magát, megragadta a kezét, hogy visszatartsa, de a férfi undorral lökte félre:

- Ne érjen hozzám!

A grófné durva mozdulattal intett távozó férje után. A feneketlen gonoszság vagy a féktelen önzés éleslátóvá tette, bízott abban, hogy ezentúl nyugodtan élhet, számíthat a becsületes katona ígéretére, megvetésére.

Chabert csakugyan eltűnt. A tehenész tönkrement és bérkocsis lett belőle. Eleinte talán az ezredes is ilyesmivel foglalkozott. Lehet, hogy a mélységbe lökött kőhöz hasonlóan egyre mélyebben és mélyebben merült el a nyomor sarában, mely elárasztja Párizs utcáit.

III

Derville nem hallott többé sem Chabert ezredesről, sem Ferraud grófnéről. A történetek után fél évvel már azt hitte, hogy valami megállapodást kötöttek, amit a grófné talán bosszúból más irodával dolgoztatott ki.

Egy délelőtt azután összegezte a Chabert ezredesnek folyósított előlegeket, hozzáadta egyéb kiadásait és a költségjegyzéket elküldte Ferraud grófnéhez, azzal, hogy a végösszeget kérje meg Chabert gróftól, ő minden bizonnyal tudja, hol lakik első férje.

Már másnap megérkezett a kellemetlen válasz Ferraud grófné ügyintézőjétől, akit nemrégiben neveztek ki az egyik vidéki város elsőfokú bíróságának elnökévé:

„Uram,

Ferraud grófné engem bízott meg, hogy értesítsem önt, ügyfele teljességgel visszaélt az ön bizalmával. A magát gróf Chabert ezredesnek mondó egyén jogtalanul használta ezt a címet és rangot.

Tisztelő híve... stb.

DELBEQ”

- Hát becsületszavamra, vannak még hülyék a világon, akik a levegőt sem érdemlik! Így legyen egy ügyvéd emberséges! Több mint kétezer frankomba került ez az ügy.

Nem sokkal a levél vétele után, Derville a Törvényszéken keresett egy ügyvédet, aki éppen a rendőrbírószágon tárgyalt.

A véletlen úgy hozta, hogy Derville éppen akkor lépett be a hatos számú tárgyalóterembe, mikor az elnök egy Hyacinthe nevű csavargót ítélt kéthavi börtönbüntetésre, és elrendelte, hogy a büntetés kitöltése után tegyék át a saint-denis-i szegényházba. Ez az ítélet a rendőrbírószági joggyakorlat szerint egyértelmű volt az életfogytig tartó elzárással.

A Hyacinthe név hallatára Derville jobban szemügyre vette a vádlottak padján két zsandár között ülő elítéltet, és ráismert az ál-Chabert ezredesre.

Az öreg katona nyugodtan, mozdulatlanul, szinte közönyösen ült a padon. Ruhája rongyokban lógott, arcáról lerítt a nyomorúság, mégis valami nemes büszkeséget sugárzott. Tekintete bölcs belenyugvásról beszélt, amit egy bírónak meg kellett volna értenie, de mikor egy ember az igazságszolgáltatás kerekéi közé esik, már nem egyéb, mint jogi alany, jogkérdés vagy ténykérdés, mint ahogyan a statisztikusok szemében pusztán számjegy.

Derville élt az ügyvédeknek azzal a kiváltságával, hogy szabadon járhatnak-kelhetnek a Törvényszéken, és a katona után ment, mikor visszakísérték a rácsos terembe, hogy a most elítélt csavargókkal együtt elszállítsák. Egy ideig elnézte az aggastyánt meg a furcsa koldusokat körülötte. Ilyenkor nagyon tanulságos látvány a rácsos terem, de sajnos, sem a törvényhozók, sem az emberbarátok, sem a festők, sem az írók nem szokták tanulmányozni.

Mint a paragrafusok útvesztőjének minden állomása, úgy ez a rácsos terem is sötét, bűzös helyiség volt, a falak mentén a fapadok már megfeketedtek, mert soha nem fogyott le róluk a szerencsétlenek hada, minden társadalmi nyomorúság elküldte ide a képviselőjét, nem maradt el egy sem. A költő azt mondaná, hogy a nap szégyellt ide sütni, erre a szennycsatornára, amelyen annyi nyomorúság hömpölygött át. A padokon nincs egyetlen hely, ahol ne ült volna olyan ember, aki csírájában már magában hordta vagy el is követte a bűnt, nincs a teremnek egyetlen zuga, ahol nem fordult volna meg ember, aki kétségbeesésében, mert az igazságszolgáltatás az első hibájáért megbélyegezte, a guillotine vagy az öngyilkosság útjára lépett.

Itt, e piszkossárga falak között kötnek ki mindazok, akik Párizs utcáira kerülnek, és e falak között az emberbarát, aki nem akar tőkét kovácsolni a lét nyomorúságából, megfejtethné a sok öngyilkosság titkát. Szemforgató írók siránkoznak, de a kezüket is képtelenek megmoccsantani, hogy megelőzzék a sok öngyilkosságot, melynek magyarázatát megtalálhatnák itt, ebben a törvényszéki rácsos teremben, melynek falairól leolvashatnák a hullaház, vagy a Grève tér drámáinak előszavát.

Chabert ezredes most éppen ott ült a nyomorúság borzalmas egyenruhájába öltözött, kemény arcú férfiak között, akik hol hallgattak, hol beszélgettek, de csak suttogva, mert a három szolgálatos csendőr ott sétált közöttük csörömpölő karddal.

Derville az öreg katona elé állt:

- Megismer engem?

- Igen, uram - válaszolt Chabert, és felállt.

- Ha maga becsületes ember - szólt Derville halkán -, hogyan maradhatott az adósom?

Az öreg katona úgy elpirult, mint egy fiatal lány, akit titkos szerelemmel vádol az anyja.

- Hogyan? Hát Ferraud-né nem fizette ki magának? - tört ki hangosan.

- Kifizetni?... - csodálkozott Derville. - Azt írta nekem, hogy maga csaló.

Az ezredes fenséges mozdulattal egyenesedett ki, tekintete undort és átkot tükrözött, mintha az egeket hívná tanúnak az új csaláshoz. De aztán legyűrte felindultságát.

- Uram - mondotta most már nyugodt hangon -, szóljon a csendőröknek, hogy engedjenek be a hivatali szobába, aláírok önnek egy utalványt, amit biztosan kiegyenlítenek.

Az őrsparancsnok Derville egy szavára hozzájárult, hogy ügyfelével együtt bemenjen a hivatalszobába, ahol az öreg katona néhány Ferraud grófnéhoz címzett sort írt.

- Kérem, küldje el hozzá, ki fogja önnek fizetni a költségeit meg a nekem folyósított összegeket. Higgye el, uram, mindig hálás voltam önnek szívességeiért, ha nem is adtam tanújelét, azért csorbitatlanul él bennem a hála. De mivel mutathatja ki érzéseit a szerencsétlen? Szeret, többre nem képes.

- Hát nem kötött ki magának valami évjáradékot?

- Ne beszéljünk erről! - felelte az öreg katona. - El sem tudja képzelni, mennyire semmibe veszem az élet minden külsőségét, amihez úgy ragaszkodik a legtöbb ember. Hirtelen rám tört egy betegség, az emberiségtől való undor. Ha arra gondolok, hogy Napóleon Szent Ilonán van, számomra minden közömbös e földön. Nem lehetek már katona, ez a legnagyobb bánatom. Végül is - tette hozzá gyermeteg mozdulattal -, az ember inkább az érzéseiben legyen fényűző, és ne az öltözkéiben. Igazán nem félek senki megvetésétől.

Ezzel visszaült a helyére.

Derville távozott. Amint visszatért az irodájába, Godeschalt, aki akkor második írnoka volt, elküldte Ferraud-néhoz az utalvánnyal. A grófné azonnal kifizette Chabert gróf ügyvédjének követelését.

1840 júniusának végén Godeschal, aki akkor már ügyvéd volt, elődjének, Derville-nek társaságában Ris-be ment. Amikor az országútról a Bicêtre-be⁴⁰ vezető útra értek, látták, hogy az egyik szilfa alatt tarfejű, reszketeg aggastyán ül, egy öreg ember, aki elnyerte a koldusok

---

⁴⁰ *Bicêtre*: Párizs környéki község, ahol az öregek és elmebetegek részére menhelyet alapítottak.

marsallbotját, és sorstársai között a Bicêtre-ben él, akárcsak a nincstelen öregasszonyok a Salpêtrière-ben. Ez az ember - az aggok menhelyének kétezer lakója közül az egyik - egy határkövön ült és minden szellemi erejét a rokkantak között jól ismert műveletre összpontosította: a napon szárítgatta tubáklétől nedves zsebkendőjét, talán azért, hogy ne kelljen kimosni. A megkapó arcú aggastyán azt a förtelmes, vörös posztó formaruhafélét viselte, amibe a menhely bújtatja a lakóit.

- Nézze, Derville, nézze csak azt az öregot ott - szólt Godeschal az útitársához -, ugye, hogy hasonlít azokhoz a furcsa figurákhoz, amiket Németországból kapunk? És ez él, de talán még boldog is!

Derville feltette az orrcsíptetőjét, szemügyre vette a szegény embert, majd meglepetten kapta fel a fejét:

- Kedves barátom, ez az öreg ember ott egy valóságos regény, vagy, mint a romantikusok mondanák, igazi dráma. Találkoztál valaha Ferraud grófnéval?

- Igen, nagyon szellemes, nagyon kedves asszony, de kicsit túl ájtatos - válaszolt Godeschal.

- Nos, hát, ez az öreg szegényházi a grófné törvényes férje, Chabert gróf, hajdani ezredes. Nyilván a grófné helyeztette el itt. Palota helyett szegényházban él, kizárólag azért, mert emlékeztette a szép Ferraud grófnét, hogy úgy fűttenette magához, mint egy bérkocsit a standon. Még emlékszem, micsoda tigrispillantással nézett rá akkor az asszony!

Ez a bevezetés felkeltette Godeschal kíváncsiságát, és Derville elbeszélte neki Chabert ezredes történetét. Két nappal később, hétfőn délelőtt, Párizsba hazatérőben, a két barát elnézett a Bicêtre felé, és Derville azt indítványozta, látogassák meg Chabert ezredesét. A bekötő út felénél tartottak, mikor meglátták az aggastyánt. Egy kidöntött fatörzsön ült, botjával elmerülten rajzolgatott a homokba.

Mikor figyelmesebben megnézték, észrevették, hogy valahol másutt reggelizhetett, nem a szegényházban.

- Jó napot, Chabert ezredes - köszöntötte Derville.

- Nem Chabert, nem Chabert! Hyacinthe a nevem - válaszolt az aggastyán. - Nem vagyok én már ember, én vagyok a 164-es szám a hetes teremből - tette hozzá és közben riadozó aggodalommal, ahogyan az aggastyánok és a gyermekek szoktak, Derville-re pislogott. Megnézik a halálraítéltet? - kérdezte pillanatnyi szünet után. - Nem nős, nem! Nagyon boldog!

- Szegény ember! - szólalt meg Godeschal. - Elfogadna egy kis pénzt dohánnyá?

Az ezredes mohón, akárcsak egy párizsi utcakölyök, két kezét nyújtotta az ismeretlenek felé. Húszfrankos aranyat kapott tőlük, elképedten mondott köszönetet:

- Derék vitézek!

Botját vállához emelte, mintha lőállásba helyezkedne, és mosolyogva kiáltotta:

- Tűz! Éljen Napóleon!

És botjával arabeszket írt le a levegőbe.

- A sebesülése miatt lett ilyen gyerekes - jegyezte meg Derville.

- Még hogy ő gyerekes! - kiáltotta egy öreg szegényházi, aki figyelte a jelenetet. - Vannak napok, mikor nem ajánlatos a tyúkszemére lépni. Nagy kópé az öreg, csupa filozófia, csupa leleményesség. De ma, képzeljék csak, ünnepet csinált magának. Már 1820-ban itt volt ám, uram! Akkoriban történt, hogy egy porosz tiszt gyalog ment itt az úton, a kocsija meg a

villejuifi kaptatón ment fölfelé. Kettesben ültünk Hyacinthe-tel itt az útszélen. A tiszt egy oroszsal vagy más hasonszőrű fickóval beszélgetett útközben, és mikor a porosz meglátta az öreg bajtársat, csak úgy tréfából azt mondta neki: „Na, egy vén gyalogos, aki alighanem ott volt már Rosbachnál is! - Túl fiatal voltam akkor, nem lehettem ott - felelte Hyacinthe -, de elég idős voltam, hogy ott lehessen Jénánál!” Erre aztán a porosz nem szólt egyet sem, gyorsan odébbállt.

- Micsoda élet - szólalt meg Derville. A gyermekmenhelyből került ki, meghalni visszajött az aggok menhelyére, a közbenső időben meg Napóleonnak segített Egyiptom és Európa meghódításában. Tudja, kedves barátom - folytatta kis szünet után -, társadalmunkban három olyan foglalkozású ember van, aki nem becsülheti a világot: a pap, az orvos, meg a jogász. Fekete ruhát hordanak, talán azért, mert minden erényt, minden illúziót gyászolnak. Hármójuk közül az ügyvéd a legszerencsétlenebb. Ha valaki paphoz megy, azt a megbánás, a lelkiismeret, a hit hajtja, ezek érdekessé teszik, felemelik az embert, megerősítik a közvetítő lelkét, akinek feladata nincs minden öröm híján: tisztít, jóvátesz, megbékéltet. De mi, ügyvédek, mi örökösen ugyanazon gonosz indulatok ismétlődését látjuk, ezeket az érzelmeket semmi meg nem változtathatja. Irodáink szennycsatornák, amiket nem lehet kitisztítani. Mi mindent nem láttam hivatásom gyakorlása közben! Láttam egy apát padlásszobában meghalni, nem volt egy árva garasa sem, elhagyta a két leánya, akiknek negyvenezer frankos évjáradékot adott. Láttam végrendeletet elégetni, láttam anyát, aki gyermekeit fosztotta ki, férjet, aki feleségét lopta meg, feleséget, aki megölte férjét, feleséget, aki a férjben ébresztett szerelmet arra használta ki, hogy megőriztse vagy elbutítsa, és ő békében élhessen a szeretőjével. Láttam anyákat, akik az első házasságukból származó gyermekükben gonosz, halált hozó hajlamokat élesztgettek, hogy gazdaggá tehessék a szerelemből szült gyermeket. Nem tudom elmondani, mi mindent láttam, hiszen láttam bűnöket, melyekkel szemben tehetetlen az igazságszolgáltatás. Egy szóval messze elmaradnak a való élet mögött mindazok a szörnyűségek, melyekről a regényírók azt hiszik, hogy ilyet csak ők tudnak kiagyalni. Majd maga is megismeri ezeket a gyönyörű dolgokat. Én a feleségemmel vidékre költözöm. Iszonyodom Párizstól.

- Épp eleget láttam már én is Desroches-nál - válaszolt Godeschal.

Bartócz Ilona fordítása

-&-